

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN ÜYE ÜLKELERİN
İHRACATLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAKINSAMA MODELİ
İLE ÖLÇÜLMESİ**

**DOKTORA TEZİ
Halil ŞİMDİ**

**Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN
Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin ÇANCI

HAZİRAN 2019

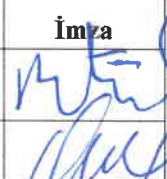
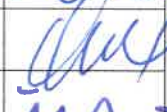

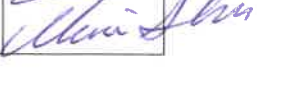
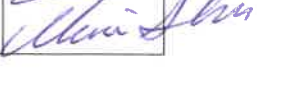
T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN ÜYE ÜLKELERİN
İHRACATLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN YAKINSAMA MODELİ
İLE ÖLÇÜLMESİ**

DOKTORA TEZİ
Halil ŞİMDİ (157321012)

Enstitü Anabilim Dalı: ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN
Enstitü Bilim Dalı: ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN

Bu tez 27/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Prof. Dr. Metin ÇANCI	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Selami ÖZCAN	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Mehmet ADAK	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Hakan TUNAHAN	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Mine AKSOY KAVALCI	☒ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: *Ekonomik Entegrasyonların Üye Ülkelerin İhracatları Üzerindeki Etkisinin Yakınsama Modeli ile Ölçülmesi*

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 134 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 31/05/2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

Kaynakça hariç,

Alıntılar dâhil,

5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

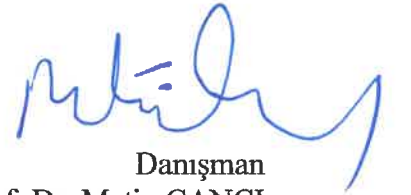
Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Halil ŞİMDİ
Öğrenci Numarası : 157321012
Ana Bilim Dalı : Uluslararası Ticaret ve Finansman
Programı : Uluslararası Ticaret ve Finansman
Türü : ( ) Proje ( ) Yüksek Lisans Tezi

(X) Doktora Tezi

Danışman
Prof. Dr. Metin ÇANCI

ÖNSÖZ

Doktora tezimin yazılmasında emeği geçen herkese öncelikle teŖekkür etmek isterim. Tez danıŖmanım olan ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Metin ÇANCI'ya göstermiŖ olduğu ilgi ve alaka için teŖekkür ederim. Ayrıca Prof. Dr. Mehmet ADAK'a ve Prof. Dr. Selami Özcan'a tezimin baŖından beri sunmuŖ oldukları değerli katkıları için çok müteŖekkirim. Tezim için faydalı öneriler sunan Sayın Doç. Dr. Mine AKSOY KAVALCI'ya da ayrıca teŖekkür etmek isterim. Tezim için desteklerini sunan Sayın Doç. Dr. Sinan ESEN'e de teŖekkürü bir borç bilirim.

Tezimin nihayete ermesinde çok büyük payı olan ve ilkelerini asla terk etmeyen Sayın Bölüm BaŖkanı Doç. Dr. Hakan TUNAHAN'a en içten duygularıyla saygılarımı sunmak isterim.

Ayrıca meslek hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen dostlarım, yol arkadaŖım Ahmet KARAKİRAZ'a ve oda arkadaŖlarım AyŖegöl KARATAŖ ile BüŖra GEZİKOL'a da ayrı ayrı teŖekkür ederim.

Son olarak bugünlere gelmemi sağlayan Annem Ŗannar ŖİMDİ'ye, Babam Hüseyin ŖİMDİ'ye ve KardeŖim Handan ŖİMDİ'ye çok minnettarım. Ayrıca her ne kadar bugünlere geldiğimi göremese de Büyük Babaannem Nigar ŖİMDİ'yi de bu vesileyle rahmetle anmak isterim. Son olarak benim gibi birinin her zaman kahrımı çeken Sevgili EŖim Duygu ŖİMDİ'ye ve mutluluk kaynağımız Kızım Balam Zeynep Ŗimdi'ye çok çok teŖekkür ederim.

Halil ŖİMDİ

21/06/2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
TABLOLAR.....	vi
ŞEKİLLER	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: EKONOMİK ENTEGRASYON, BÖLGESELLEŞME VE YAKINSAMA ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Tarihsel Süreç Kapsamında Teorik Literatürün Gelişimi	11
1.2. Ampirik Literatürün İncelenmesi	20
1.2.1. Entegrasyonların makro etkileri üzerine yapılan çalışmalar.....	20
1.2.2. Yakınsama modeli yazın incelemesi.....	24
1.2.3. Uluslararası ticaret ve yakınsama ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar.....	28
1.2.4. Yakınsama ve ekonomik entegrasyonlara dair ampirik yazın incelemesi	32

BÖLÜM 2: EKONOMİK ENTEGRASYON TÜRLERİ VE TEORİLERİ

2.1. Ekonomik Entegrasyon Türleri	37
2.1.1. Tercihli ticaret anlaşması	38
2.1.2. Serbest ticaret bölgesi	40
2.1.3. Gümrük birliği	41
2.1.4. Ortak pazar.....	41
2.1.5. İktisadi ve parasal birlik.....	42
2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorileri	43
2.2.1. Gümrük birliği teorisi	44
2.2.1.1. Gümrük birliğinin statik etkileri.....	44
2.2.1.1.1. Gümrük birliğinin üretim etkileri	44
2.2.1.1.2. Gümrük birliğinin tüketim etkileri	50
2.2.1.1.3. Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisi	53
2.2.1.2. Gümrük birliği ve tek taraflı tarife indirimi	57
2.2.1.3. Gümrük birliğinin dinamik etkileri	60

2.2.1.3.1. Ölçek ekonomileri	62
2.2.1.3.2. Uluslararası artan rekabet	66
2.2.1.3.3. Sanayileşme ve yatırımların teşviki.....	67
2.2.2. Optimal para alanı teorisi (OPA).....	69
2.2.2.1. Optimal para alanının kazançları	71
2.2.2.2. Optimal para alanının maliyetleri.....	73

BÖLÜM 3: DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ, BÖLGESELLEŞME VE EKONOMİK ENTEGRASYON HAREKETLERİ

3.1. Dünyada Bölgeselleşme	82
3.1.1. Avrupa birliği' tarihsel süreci, genişlemesi ve ekonomik entegrasyonu.....	89
3.1.2. Kuzey Amerika serbest ticaret anlaşması (NAFTA)	91
3.1.3. ASEAN serbest ticaret bölgesi	93
3.1.4. Güney Amerika'nın ortak pazarı: MERCOSUR	94
3.1.5. Aktif olan en eski gümrük birliği: SACU	95
3.2. Ekonomik Entegrasyonlardan Ayrılma	96

BÖLÜM 4: ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ: YAKINSAMA MODELİ VE ÇALIŞMANIN BULGULARI

4.1. Çalışmanın Ekonometrik Yöntemi	100
4.1.1. Serilerin birim kök testi analizleri	101
4.1.2. Yakınsama modeli ve logaritmik t testi	102
4.2. Ekonometrik Analizin Uygulanması ve Bulgular	104
4.2.1. Birim kök testi sonuçları.....	104
4.2.2. Ekonomik entegrasyonlara yakınsama modelinin uygulanması.....	106
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	117
KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ.....	135

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey – Fuller Testi
AFTA	: ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi
APEC	: Asya – Pasifik Ekonomik İşbirliği
DF-GLS	: Dickey-Fuller Genelleştirilmiş En Küçük Kareler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ITC	: Uluslararası Ticaret Merkezi
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
MFN	: En Çok Gözetilen Ulus
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OPA	: Optimal Para Alanı
SACU	: Güney Afrika Gümrük Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
USMCA	: Amerika Birleşik Devletleri-Meksika-Kanada Anlaşması
VZA	: Veri Zarflama Analizi
WB	: Dünya Bankası
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

TABLolar

Tablo 1. Ekonomik Entegrasyonların Özellikleri.....	2
Tablo 2. Bölgelere Göre GSYİH, Nüfus ve Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranları	10
Tablo 3. Seçili Avrupa Ülkelerinin 1820’li Yıllardaki Ticaret Politikaları.....	12
Tablo 4. Birleşik Krallık, ABD ve Japonya’da Yıllara Göre Kişi Başına Düşen İhracat Miktarı (1990 – ABD \$).....	13
Tablo 5. 1920 – 1940 Yılları Arasında Dünya Genelinde Ad-Valorem Gümrük Vergilerinin Ortalama Oranları	15
Tablo 6. Bölgelere Göre İthalat, İhracat ve Toplam Ticaret Hacimleri (1929 ve 1938 Yılları Karşılaştırması – Milyon ABD Altın \$)	15
Tablo 7. Entegrasyonların Etkinliğine İlişkin Literatür İncelemesi	20
Tablo 8. Yakınsama Modellerine İlişkin Literatür İncelemesi.....	24
Tablo 9. Uluslararası Ticaret ve Yakınsamaya İlişkin Literatür İncelemesi.....	28
Tablo 10. Ekonomik Entegrasyonlarda Yakınsamaya İlişkin Literatür İncelemesi.....	32
Tablo 11. Seçilmiş Entegrasyonlardaki Mal Piyasasındaki İşbirlikleri.....	42
Tablo 12. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisinin Ortaya Çıkması.....	47
Tablo 13. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisinin Ortaya Çıkması	48
Tablo 14. Avrupa Ekonomik Topluluğunda Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Büyüme Oranları.....	61
Tablo 15. Seçilmiş Ekonomik Entegrasyonlar ve İş Birlikleri Oluşumları.....	85
Tablo 16. Coğrafi Ölçekte Liberalleşen Ticaret: Ekonomik Entegrasyonlar ve İş Birlikleri	88
Tablo 17. İkinci Dünya Savaşının Avrupa Ülkeleri Üzerindeki Yıkıcı Etkisi.....	89
Tablo 18. AB’den ayrılmanın İngiltere’nin Refahı Üzerindeki Etkisinin Tahmini	97
Tablo 19. Ekonomik Entegrasyon Üyesi Ülkelerin İhracat Zaman Serilerinin Birim Kök Testi Sonuçları.....	104
Tablo 20. Çalışmada Analiz Edilen Ekonomik Entegrasyonların İhracatları (Milyar \$) ve Dünya Genelinde Aldıkları Paylar (2017)	106
Tablo 21. AB Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve Entegrasyon Genelinde Aldıkları Paylar (2017)	107
Tablo 22. AB-15 için 1970-1992 Dönemi Yakınsama Sonuçları	108
Tablo 23. AB Anlaşması Sonrasında AB-15 için (1993-2016) Yakınsama.....	108
Tablo 24. AB -25 için 2004-2016 Döneminde Yakınsama.....	109
Tablo 25. AB-27 ülkesinde 2007-2016 Döneminde Yakınsama.....	109
Tablo 26. Gümrük Birliği Anlaşması Sonrasında AB-15 ve Türkiye Arasında (1996- 2016) Yakınsama	110
Tablo 27. NAFTA Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve NAFTA’daki Payları (2017).....	111
Tablo 28. Serbest Ticaret Anlaşması Öncesinde NAFTA Üyesi Ülkelerde (1970- 1993) Yakınsama	111
Tablo 29. Serbest Ticaret Anlaşması Sonrasında NAFTA Üyesi Ülkelerde (1994 – 2016)Yakınsama.....	111

Tablo 30. AFTA Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve AFTA'daki Payları (2017)	112
Tablo 31. Serbest Ticaret Bölgesi Öncesinde AFTA Üyesi Ülkelerde (1970-1992) Yakınsama	112
Tablo 32. Serbest Ticaret Bölgesi Sonrasında AFTA Üyesi Ülkelerde (1993-2016) Yakınsama	112
Tablo 33. MERCOSUR Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve MERCOSUR'daki Payları (2017)	113
Tablo 34. MERCOSUR Öncesi (1970-1991) ve Sonrası (1992-2016) Dönemde Yakınsama	113
Tablo 35. SACU Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve SACU'daki Payları (2017)	113
Tablo 36. SACU Üyesi Ülkelerde (1980-2016) Yakınsama	114
Tablo 37. Çalışmada Yer Alan Entegrasyonların Genel Görünümü	118

ŞEKİLLER

Şekil 1. 1910-1930 Yılları Arasında Dünya İhracat Endeksi Değerleri	14
Şekil 2. Vanek'in 2 ürün ve 3 ülkeli modeli	18
Şekil 3. Tercihli Ticaret Anlaşmalarında "DTÖ-Artı" olarak İmzalanan Anlaşma Sayıları (2015).....	39
Şekil 4. Tercihli Ticaret Anlaşmalarında "DTÖ-Ekstra" olarak İmzalanan Anlaşma Sayıları (2015).....	39
Şekil 5. Serbest Ticaret Anlaşmasında Ticaret Yolunun Değişmesi	40
Şekil 6. Viner'in Analizi.....	47
Şekil 7. Ticaret Yaratıcı Etkinin Üretim Etkisi.....	49
Şekil 8. Ticaret Saptırıcı Etkinin Üretim Etkisi.....	50
Şekil 9. Ticaret Yaratıcı Etkinin Tüketim Etkisi	51
Şekil 10. Ticaret Saptırıcı Etkinin Tüketim Etkisi.....	52
Şekil 11. Gümrük Birliğinin Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi.....	54
Şekil 12. Ülkelerin Teklif Eğrileri, Ticaret Hadleri ve Gümrük Birliği (Tek Etkin Ülke).....	55
Şekil 13. Ülkelerin Teklif Eğrileri, Ticaret Hadleri ve Gümrük Birliği (İki Etkin Ülke).....	56
Şekil 14. Tek Taraflı Tarife İndiriminin Uygulanması.....	57
Şekil 15. Ölçek Ekonomisi ve Gümrük Birliği.....	63
Şekil 16. Parasal Birlikte Fayda-Maliyet Analizi	71
Şekil 17. İmkânsız Üçlü.....	72
Şekil 18. OPA için Önemli İki Kriter	73
Şekil 19. Dünya Mal Ticaretinin GSYİH'daki Payı (%)	76
Şekil 20. Dünyadaki Bölgelere Göre Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Sayıları	78
Şekil 21. Yıllara Göre Gruplandırılmış Bölgesel Ticaret Anlaşmaları.....	81
Şekil 22. Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Yatırımları (Trilyon ABD \$).....	83
Şekil 23. Yıllara Göre Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları.....	84

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tez Özeti

Tezin Başlığı: Ekonomik Entegrasyonların Üye Ülkelerin İhracatları Üzerindeki Etkisinin Yakınsama Modeli ile Ölçülmesi	
Tezin Yazarı: Halil ŞİMDİ	Danışman: Prof. Dr. Metin ÇANCI
Kabul Tarihi: 27.06.2019	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 134 (tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası Tic. ve Finansman Bilim Dalı: Uluslararası Tic. ve Finansman	
<p>Uluslararası ticaret ağlarının genişlemesi ve ulus devletlerin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iş birliği içerisinde olmaları her geçen yıl dünyanın toplam ticaret hacmini artırmıştır. Öncelikle küresel ölçekte (Birleşmiş Milletler, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu) iş birlikleri arayışında olan devletler, ilerleyen yıllarda ekonomik iş birliklerinin etkinliğini sağlamak adına ekonomik entegrasyon modellerine üye olmaya başladılar.</p> <p>Ülkeler yapmış oldukları anlaşmalar neticesinde ticaret hacimlerini artırarak ekonomilerinin gelişmesini hedeflemişlerdir. Bu bağlamda ülkeler farklı ekonomik entegrasyon modelleri oluşturarak kazançlarını yükseltme arayışında olmuşlardır. Bu çalışmada farklı ekonomik entegrasyonların ülkelerin ihracatları üzerindeki etkisi yakınsama modeli çerçevesinde ele alınmakta ve ekonomik entegrasyonların etkinliği böylece sınanmaktadır.</p> <p>Ekonomik entegrasyonlar günümüzde farklı safhalarda gerçekleşmekte olsa da temel olarak ülkeler arasında "kazan-kazan" stratejisine yönelik olarak atılmış adımlar olarak görülebilir. Teorik olarak tarafların karşılıklı çıkarlarına hizmet ettiği düşünülen ekonomik entegrasyonların üye ülkelerin dış ticaretlerini özellikle ihracatlarını artırmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Yakınsama modellerinde ekonomik olarak daha küçük olan ülkelerin diğer güçlü ekonomilere daha hızlı şekilde yaklaşması beklenmektedir. Bu nedenden ötürü yazında genellikle kişi başına düşen gelir üzerinden yapılan yakınsama çalışmaları bu çalışmada ülkelerin ihracatlarını dikkate alarak gerçekleştirilmektedir. Buna ek olarak entegrasyon safhalarının farklı olduğu ülke gruplarının çalışmaya dahil edilmesi ise yakınsamanın entegrasyon safhalarına bağlı olup olmamasının ortaya koyulmasına yönelik olarak değerlendirilebilir.</p> <p>Bu çalışmada farklı entegrasyonlardaki (Avrupa Birliği – 28 [AB], Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması [NAFTA], ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi [AFTA], Güney Amerika Ortak Pazarı [MERCOSUR], Güney Afrika Gümrük Birliği [SACU]) ihracat yakınsamaları ele alınmaktadır. Farklı entegrasyon safhalarının yanı sıra farklı coğrafyaların çalışmada tercih edilmiş olması çalışmada mantıklı bir sınıflandırma yapıldığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları dahilinde entegrasyonlardaki gelir ve teknoloji seviyesi yüksek olan ülkelerin ihracat yakınsaması açısından diğer üye ülkelere ayrıştıkları görülmektedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında ABD'nin Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı güncelleme çabası ve İngiltere'nin yaşamakta BREXIT sürecinin ihracat yakınsaması açısından tutarlı olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca gelecek dönemde ekonomik entegrasyonların giderek ikili ilişkiler bağlamında ele alınacağı ve ülkelerin kendi çıkarlarını en üst seviyeye çıkarmak için anlaşmalar yapacağı da olasılıklar dahilindedir. Böylece yeni nesil serbest ticaret anlaşmalarının (STA) gelecek dönemlerde daha fazla önem kazanacağı düşünülebilir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, İhracat Yakınsaması, Uluslararası Ticaret.	

Yalova University Insitute of Social Sciences Doctorate Thesis Summary

Thesis Title: Measuring the Efficiency of Economic Integrations on Export Performance of Member Countries by using Convergency Model	
Thesis Author: Halil ŞİMDİ	Advisor: Prof. Dr. Metin ÇANCI
Date of Acceptance: 27.06.2019	Total Number of Pages: x (pre text) + 134 (main body)
Department: International Trade and Finance Field of Study: International Trade and Finance	
<p>As of the end of Second World War and improvement of international trade networks the total international trade volume increases year by year. Initially, states had looked for cooperation globally (United Nations, General Agreement on Tariffs and Trade, World Bank, International Monetary Fund), for next years countries started to be a member of an economic integration model to rise the efficiency of the market.</p> <p>The main target of countries that signed economic cooperation agreements is increasing their total trade volumes. Thus, countries prefer to sign different types of economic integration agreements which one is more beneficial for their national interest. This study analyses the impact of different types of economic integration models on the export convergence and consequently demonstrates the efficiency of integrations.</p> <p>Although, economic integration models have different stages, in essence it is based on the “win-win” strategy. It is expected that economic integration increases export and serves mutual interests of member countries. According to convergency theory, small economies close the gap fast with bigger economies. In general convergency of countries are calculated by income level of countries. On the other hand, this study examines export convergency of economic integration member countries. In addition to this, the analysis of different economic integration models is evaluated as whether the convergency depends on economic integration stages.</p> <p>This thesis takes different types of economic integrations (European Union-28 [EU], North American Free Trade Agreement [NAFTA], ASEAN Free Trade Area [AFTA], Southern Common Market [MERCOSUR], South Africa Custom Union [SACU]) in terms of export convergence and find that high income and advanced technology lead to divergence. The preference of different stages and geographies of economic integrations is seen as reasonable to reach valid results. The results of the study demonstrate that high income and technology countries diverge from the other member countries of economic integration. Therefore, the struggle of USA for updating North American Free Trade Agreement (as signed USMCA) and BREXIT process may be evaluated as consistent actions according to the results of the study. In addition to this, the results imply that countries start to sign more bilateral trade agreements that maximize the interest of countries. Thus, new generation free trade agreements (FTA) will be more preferential between countries.</p>	
Keywords: Economic Integration, Export Convergence, International Trade.	

GİRİŞ

İktisadi ölçekte kaynakların etkin kullanımı adına ülkeler, ticareti serbestleştirici politikalar izleyebilmektedirler. Ayrıca serbest ticaretin yanında gümrüklerde herhangi bir kontrole tabi olmadan yapılan sürtünmesiz ticaret de uluslararası ticaretin sürdürülebilirliği adına giderek önem kazanmaktadır. Bu kapsamda ülkeler uluslararası ticaretin etkinliğini bölgesel ölçekte artırabilmek adına ekonomik entegrasyonlara dahil olmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından giderek artan uluslararası ticaret hacmi 2017 yılı itibarıyla yaklaşık 18 trilyon ABD \$'ı seviyesindedir. Dünya ticaretinin serbestleşmesi ilk olarak sanayileşmiş ülkeler tarafından başlatılmış olsa da sonraki yıllarda gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler de bu akımın içerisinde yer almışlardır.

Sanayi üretiminin hızla arttığı gelişmiş ülkeler, ticareti kısıtlayıcı uygulamaları kaldırmak ve uluslararası ticaret hacmini artırabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu ülkeler dünya barışının sürdürülebilir şekilde devam ettirmek istemişlerdir. Nitekim uluslararası ekonomik ve ticari işbirliğini kalıcı şekilde tesis edebilmek adına devletler üstü oluşumlar kurulmuştur. "Uluslararası Ticaret Örgütü" de bahsi geçen kurumlardan bir tanesidir. Ancak bazı ülkelerin kuruluş anlaşmasını reddetmiş olması çeşitli problemlere yol açmıştır. Öte yandan ülkelerin ticari engelleri ortadan kaldırmaya yönelik niyetleri ve çalışmaları sonucunda geçici olarak ilk etapta oluşturulan ve 1995'e kadar kabul gören 23 ülkenin kurucusu olduğu "Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması" (GATT) imzalanmıştır. Anlaşmaya göre öncelikle belirli mallar üzerinde tarife indirimleri yapılması amaçlanmıştır. 1995 yılında GATT yerine "Dünya Ticaret Örgütü" (DTÖ) kurularak oluşturulan sistem sayesinde ticaretin daha fazla teşvik edilmesi hedeflenmiştir. DTÖ firmaların yabancı pazarlarda daha güvenli ve bu pazarlara kolay şekilde erişimine olanak sağlamaya çalışmaktadır. Günümüzde 164 üyesi olan DTÖ, dünya ticaretinin neredeyse tamamına hâkimdir.¹

Üye sayısının yüksek olması DTÖ adına ortak karar alabilmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu nedenden dolayı DTÖ'nün etkinliği sorgulanmakta ve örgüt adına somut kararlar rahatlıkla alınamamaktadır. Buna ek olarak ticaret savaşlarında kurumun pasif kalması da etkisini küresel ölçekte azaltan başka bir unsur olarak görülebilir. Diğer taraftan bütün dünyada ticaretin serbestleşmesini teşvik edilmesinin yanında kimi ülkeler kendi piyasalarını korumak ve etkin ekonomik üretim sürecini elde etmek için ekonomik entegrasyonlar kurmuşlar ya da entegrasyonlara üye olmuşlardır.

Bir süreç olarak tanımlanan ekonomik entegrasyonlar, ülkelerin kendi aralarındaki ticari engelleri çeşitli yollardan kaldıran birtakım safhaları kapsamaktadır. Balassa (1974) ekonomik entegrasyonu dört kısımda incelemektedir. En gevşek entegrasyondan en sıkı entegrasyona sıralama yapıldığında sıralama şu şekilde olmaktadır:

- Ticaret Entegrasyonu
- Faktör Entegrasyonu
- Politika Entegrasyonu

¹ DTÖ üye haritasına https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/or_6_e.htm bağlantısı yardımıyla ulaşılabilir.

- Tam Entegrasyon

Yukarıda yer alan Balassa'nın (1974) yapmış olduğu sınıflandırmaya ek olarak ekonomik entegrasyonların günümüzde daha farklı sınıflandırılmaktadır. Bu kapsamda ekonomik entegrasyon dereceleri beş başlıkta incelenebilir (Parasız ve Ekren, 2013: 285-286; Seyidoğlu, 2009: 227-229; Ünsal, 2005: 410-411):

- **Tercihli Ticaret Anlaşması:** En dar kapsamlı ekonomik entegrasyon derecesini ifade eden bu anlaşmaya göre ülkeler tek (kısmi ölçekli anlaşmalar) taraflı ya da karşılıklı olarak belirli mallar ve hizmetler üzerindeki gümrük tarifelerinin indirmektedirler. Bu durum DTÖ'nün En Çok Gözetilen Ulus (MFN) kuralına aykırı olarak görülse de GATT 24. Maddesinde ticaret anlaşmaları istisna olarak ele alınmaktadır (İlgili durum gümrük birlikleri için de geçerlidir). Buna ek olarak gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere genelleştirilmiş tercihler sistemi kapsamında uyguladığı düşük gümrük tarifesi de tercihli ticaret anlaşmaları kapsamında değerlendirilmektedir (WTO, 2019a).
- **Serbest Ticaret Bölgesi (Anlaşması):** Bu entegrasyon safhasında üye ülkeler kendi aralarında gerçekleşen ticareti tamamen liberalize (gümrük tarifelerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması) etmesinin yanında üye ülkeler üçüncü taraflara karşı kendi tarifelerini uygulamaktadırlar.
- **Gümrük Birliği:** Üye ülkeler arasındaki ticari engellerin kaldırılmasının yanında üçüncü ülkelere karşı ticarete ortak bir tarifelin uygulanmasını ifade etmektedir. Buna ek olarak ekonomik entegrasyonun bu safhasında üye ülkeler arasında adil ticaretin gerçekleşmesi için teknik uyum sağlanması da beklenmektedir.
- **Ortak (Tek) Pazar:** Gümrük birliğinin kıstaslarına ek olarak bu ekonomik entegrasyon aşamasında üretim faktörleri hiçbir kısıtlama olmaksızın üye ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmektedir.
- **İktisadi ve Parasal Birlik:** Ekonomik entegrasyonların en ileri biçimi olarak adlandırılan bu birlikte üye ülkeler gerek mali gerekse para politikaları açısından izlenen ortak ekonomi politikasının yanında ortak bir para birimi kullanılır.

Yukarıda ifade edilen ekonomik entegrasyonların özellikleri Tablo 1'de özetlenerek gösterilmektedir.

Tablo 1. Ekonomik Entegrasyonların Özellikleri

Entegrasyon Safhası	Tarifelerin Düşürülmesi	Tarifelerin Kaldırılması	Ortak Ticaret Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Hareketi	Ortak Ekonomi ve Para Politikası
Tercihli Ticaret Anlaşması	√				
Serbest Ticaret Bölgesi	√	√			
Gümrük Birliği	√	√	√		
Ortak Pazar	√	√	√	√	
İktisadi ve Parasal Birlik	√	√	√	√	√

Ekonomik entegrasyon ortaklıkları karşılıklı olarak birbirleriyle ilişkileri yakın olan ülkeler arasında tesis edilmektedir. Bu yakınlık ekonomik açıdan olabildiği gibi sosyal, coğrafik açılardan da mümkündür. Ancak ekonomik entegrasyonlar genellikle benzer ekonomik gelişmişlik seviyesinde olan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Ülkelerin yapmış oldukları entegrasyonlar küresel anlamda ticaretin liberalizasyonunun da önünü açmaktadır.

Yukarıdaki tanımlamalardan görüleceği gibi ilk safhasından son safhasına kadar ekonomik entegrasyon modellerinin amaçları arasında uluslararası ticareti engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması bulunmaktadır. Ülkeler uluslararası ticarete ürünlerini daha hızlı ve daha az maliyetle satabilmek adına ilgili entegrasyon modellerine üye olmaktadır. Bu kapsamda yapılan bu tez çalışması, ekonomik entegrasyona üye olan ülkelerin üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönemlerde ihracat yakınsamasının üye ülkeler arasında olup olmadığını ortaya koyacaktır. Ayrıca, ekonomik entegrasyon türlerinin üyeler üzerindeki ihracat yakınsama hızlarını ne derece değiştirebildiği de bu çalışma dahilinde ele alınacaktır. Diğer taraftan yapılan bu çalışmada entegrasyonlara üye olan ülkelerin ihrac ettiği ürünlerin teknolojik açıdan sınıflandırılması ve bu durumun dikkate alarak ilerleyen çalışmalarda irdelenmesi bu çalışmanın etkisinin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, uluslararası ekonomik entegrasyonların tarihsel süreç içerisinde gelişen teorik literatürü ve devamında ise yakınsama ile ekonomik entegrasyonlara ilişkin ampirik literatürü ekonomik entegrasyon teorilerinin gelişimi ve ekonomik entegrasyonların etkileri tartışılarak verilmiştir.

İkinci bölümde ise entegrasyon türleri ve konuya ilişkin teoriler ele alınarak detaylıca incelenmiştir. Bu bölümde ekonomik entegrasyon safhalarıyla birlikte gümrük birliği teorisi ve optimal para alanı teorisi anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve serbestleştirilmesinin yanında gerek küresel ölçekte gerekse bölgesel olarak ülkelerin yapmış oldukları ekonomik işbirlikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında ise uluslararası ticaret için güncelliğini koruyan ekonomik entegrasyonlardan ayrılma süreci vurgulanmıştır.

Çalışmanın genel durumu ortaya koymasının ardından dördüncü bölümde çalışmanın metodolojisi aktarılmış olup kullanılacak olan yakınsama modeli Phillips ve Sul'un (2007) çalışması verilmiştir. Devam eden kısımda ise analize konu olan ekonomik entegrasyonlara yakınsama modeli uygulanmış olup son bölümde sonuçlar tartışılmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında ekonomik entegrasyonların teoriye uygun olarak bazı ülkeler arasında ihracat yakınsamasını entegrasyon öncesine göre sağladığı görülmüştür. Ancak diğer ülkelere nazaran ekonomik açıdan daha güçlü olarak değerlendirilen entegrasyondaki merkez ülkeler için aynı durumun ortaya çıkmadığı ve bu ülkelerin yakınsayan gruplardan ayrıştıklarını görülmüştür.

Çalışmanın Konusu

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticaretin serbestleşme sürecine girmesiyle ekonomik birliklerin önemi artmaya başladı. Buna ek olarak Soğuk Savaş'ın

bitmesi uluslararası ticaretin etki alanının genişlemesini sağladı (Mansfield and Milner, 1999: 598). Cuaresma ve Roser (2012) tarafından yapılan çalışmaya göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çözülmesiyle kurulan yeni devletler, uluslararası ticaretteki %1'lik değişimin %0.79'unu oluşturmaktaydılar. Ekonomik açıdan bölgesel ekonomik entegrasyonların sayısında artış olmasının sebepleri arasında serbest ticaretle ülkelerin ağırlaşan rekabet şartlarına karşı koymak istemeleri ve genişleyen pazarlar üzerinden etkinliği artırma çabaları sayılabilir (İncekara, 1995: 52). Bu bağlamda ekonomik entegrasyonlar çok daha fazla sayıda ülkeyi kapsamaya başlamıştır. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi ekonomik açıdan gelişmiş üyelere sahip olan entegrasyon modellerinin yanında gelişmekte olan ülkelerden oluşan entegrasyonlar da mevcuttur. Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin imzalamış olduğu ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA), Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ve Güney Afrika'daki ülkeler tarafından kurulan dünyanın en eski gümrük birliği Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) gibi uluslararası ekonomik entegrasyonlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda ekonomik entegrasyonların üye ülkelerin ihracat performansları üzerindeki etkisinin ekonometrik açıdan yorumlanması bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Tezin kapsamı çerçevesinde incelenecek olan ekonomik entegrasyonlar, farklı entegrasyon safhalarında temsil ediyor olması ve coğrafi olarak farklı kıtalarda yer alması nedenleriyle seçilmişlerdir. Seçilen ekonomik entegrasyonlar ise şunlardır:

- Avrupa Birliği - 28 (AB - 28),
- Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA),
- Asya Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA),
- Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR),
- Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU).

İlgili entegrasyonlara 2018 yılı itibariyle üye olan ülkeler ise aşağıda belirtilmektedir:

- **AB - 28:** Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, GKRY, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya.
- **NAFTA:** ABD, Kanada, Meksika.
- **AFTA:** Brunei, Endonezya, Filipinler, Malezya, Singapur, Tayland.
- **MERCOSUR:** Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay.
- **SACU:** Botswana, Güney Afrika, Lesotho, Namibya, Eswatini.

Çalışmanın Önemi

Literatürde ekonomik entegrasyon ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunurken, güncel ekonometrik analizler ile ilgili yazında az sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Buna ek olarak yayınlanmış ulusal ve uluslararası tezler arasında da yapılmış olan araştırmalar dahilinde ekonomik entegrasyonların ihracat performanslarının araştırılmasına ilişkin kullanılan analiz yöntemi açısından benzer bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmada kullanılacak olan ekonometrik yöntemin güncelliği ve entegrasyonların ihracat

büyümlerine ilişkin böyle bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması çalışmanın önemini göstermektedir. Böylelikle bu çalışma sayesinde ülkelerin üyesi oldukları bu uluslararası iktisadi yapıların ülkelerin ticaretine ne denli katkı sağladıkları açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, elde edilecek sonuçlar kapsamında entegrasyonlar içerisinde ihracata dayalı olarak mutlak ya da koşullu yakınsamanın sınanmasının yanında yakınsayan ülkelerin hangileri olduğu vurgulanarak birlik içerisinde muhtemel merkez – çevre ilişkileri elde edilecektir. Buna ek olarak ülkelerin hangi kümelerde yer aldıkları ve bu kümelerin diğer kümelerle beraber hareket edip edemedikleri de ortaya çıkarılacaktır. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyonların ülke ihracatı açısından ele alınması ve sonucunda birlik içerisinde üye ülkelerin ihracat performansları açısından herhangi bir ayrışmaya tabi olup olmadıklarının araştırılacak olması çalışmanın yazına diğer bir önemli katkısı olarak görülebilir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, ekonomik entegrasyon modellerinin üye ülkelerin ihracatlarını nasıl değiştirebildiği ve ülkelerin ihracat rakamları bağlamında birbirlerine yakınsayıp yakınsayamadığını ortaya koymaya çalışacaktır. Bu nedenden ötürü ulaşılabilecek sonuçlar doğrultusunda ekonomik entegrasyon modellerinin etkinliklerinin ülkeler için ne derecede faydalı olup olmadığının elde edilmesi amaçlanmaktadır. Yapılan ekonomik entegrasyonların türüne göre üye ülkelerin ihracatlarının yakınmasının farklılaşıp farklılaşmadığının da ortaya çıkarılması bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Ayrıca çalışmanın sonunda muhtemel entegrasyon modellerine yönelik olarak etkin ortaklık yapısının hangi koşullarda gerçekleştiğinin ortaya koyulması planlanmaktadır.

Çalışmanın amacı dikkate alındığında çalışmanın gelecek dönemlerde ekonomik entegrasyona dahil olmak isteyen ya da ekonomik entegrasyonun safhasını değiştirmek isteyen ülkeler için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair fikir vermesi olasıdır. Ayrıca “Britain Exit” (BREXIT) sürecinin yaşandığı bu dönemde alınan kararın ihracat rakamları veri olarak kabul edildiğinde ekonomik entegrasyonların iktisadi ve parasal birliğe mi yoksa ülke egemenliklerinin nispeten daha fazla korunabildiği ortaklıklara mı dönüşeceğinin çalışmanın sonuç kısmında tartışılması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Hipotez(ler)i

Ülkelerin ihracatlarını ve üyesi olduğu ekonomik entegrasyon modellerini dikkate alarak yapılacak olan bu çalışma ile Viner’in (1950) öne sürdüğü ekonomik entegrasyonun ticaret üzerindeki etkisine ve sonrasında ekonomik entegrasyona yönelik olarak geliştirilen teorilere ilişkin hipotezler test edilecektir. Buna ek olarak araştırmanın hipotezleri Kim (1998), Hammouda vd. (2009), Volosovych (2011), Islam vd. (2016) tarafından yapılan çalışmalara benzer olarak ekonomik entegrasyonların etkinliğinin göreceli olarak ölçülmesi üzerine kurgulanmaktadır. Bu çalışmanın diğerlerinden farklılaşan yönü ise entegrasyon içerisinde ülke ihracatlarının yakınsamasının ele alınmasıdır. Bernard ve Durlauf (1996) yakınsama hipotezinin test edilmesine yönelik yapmış oldukları çalışmada Romer ve Lucas’tan başlayarak teorik açıdan kişi başına düşen çıktı miktarındaki değişimin üçüncü dünya ülkelerinde gelişmiş ülkelere nazaran daha hızlı büyüdüğünü ortaya koymaktadırlar. Büyüme üzerinden yapılan yakınsama analizlerinin yanında açık veya

örtük şekilde geliştirilen bazı varsayımlar dikkate alınarak farklı yakınsama (enerji tüketimi, karbondioksit salımı vb.) hipotezleri de günümüzde çalışılmaktadır. Bu çalışmada ise daha önce de vurgulandığı gibi ekonomik entegrasyondaki ülkeler arasındaki ihracat yakınsaması irdelenmektedir. Ayrıca ekonomik entegrasyon modellerine göre ihracat yakınsamasında herhangi bir farklılaşmanın olup olmadığı yazındaki Zaman ve Goschin (2017) tarafından yapılan çalışmaya benzer olarak incelenecektir. Bu bağlamda yukarıda vurgulanan yazındaki çalışmaların teorik altyapısının da göz önünde bulundurularak geliştirilen araştırma soruları ve sınanacak olan hipotezler aşağıda verilmektedir:

Çalışmanın araştırma soruları:

- **S1:**Ekonomik entegrasyonlar üye olan ülkelerin ihracat performanslarını birbirlerine yakınsamakta mıdır?
- **S2:**Ekonomik entegrasyonlarda olması muhtemel ihracat yakınsamasının varlığı entegrasyonların buldukları coğrafyaya göre farklılık göstermekte midir?
- **S3:**Analize konu olan farklı entegrasyon türleri ihracat yakınsamasının hızını etkilemekte midir?
- **S4:**Üye sayısının az ya da çok olması ihracat yakınsama hızını etkilemekte midir?
- **S5:**Ekonomik entegrasyonlardaki ihracat yakınsamaları üye olan ülkelerin ekonomik koşullarına göre farklılık gösteriyor mu?
- **S6:**Üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönem karşılaştırıldığında entegrasyona üye olan ülkeler arasında ihracat yakınsaması açısından herhangi bir değişim gözlemlenebilir mi?
- **S7:**Ekonomik entegrasyonlar ihracat yakınsaması açısından üye ülkeler arasında herhangi bir kümelenmeye sebebiyet vermekte midir?

Yukarıda bahsi geçen sorulara dikkate alındığında sınanacak hipotezler ise şu şekilde belirlenmiştir:

- **H1:**Ekonomik entegrasyonlar üye ülkelerin ihracatlarını birbirlerine yakınsamaktadır,
- **H2:**Bulduğu coğrafyaya göre ekonomik entegrasyon üyesi ülkelerdeki ihracat yakınsaması farklılaşmaktadır,
- **H3:**Entegrasyon safhalarına göre üye ülkelerin ihracatlarını yakınsama hızları değişmektedir,
- **H4:**Entegrasyondaki üye sayısına bağlı olarak ihracat yakınsama hızı farklılık göstermektedir,
- **H5:**Üye ülkelerin gelirlerine göre ihracattaki yakınsama hızı değişkenlik göstermektedir,
- **H6:**Ekonomik entegrasyona üye olan ülkelerin ihracat yakınsamalarının üyelik öncesi ve üyelik sonrası döneme göre farklılaşmaktadır,
- **H7:**Ekonomik entegrasyonlarda üye ülkeler arasında ihracat rakamları göz önünde bulundurulduğunda kümeleşme bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen hipotezlerin matematiksel sınaması analiz kısmında daha detaylı şekilde anlatılacaktır.

Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Yapılacak olan bu çalışmada nicel analizler kullanmış olup ülkelerin ihracat rakamlarına Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) veri setleri üzerinden ulaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda ülkelerin yıllık ihracat rakamları entegrasyon öncesi ve sonrası dönem olmak üzere iki eşit zaman diliminde incelenerek yukarıda belirtilen entegrasyonların ne derece ülkeler üzerinde etkili olduğu ekonometrik yakınsama modeliyle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Yakınsama modeli öncesinde serilerin izlediği genel eğilimler ve serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri verilecektir.

Çalışmanın devamında yakınsama modeli hakkında detaylı bilgi verildikten sonra ekonometrik analizin detayları anlatılacaktır. Araştırmada kullanılacak olan yakınsama modeli, Phillips ve Sul'un (2007) yapmış oldukları çalışmayı referans alarak uygulanmıştır. Yapılacak yakınsama modelleri logaritmik t regresyon testi yardımıyla elde edilecek ve yakınsayan ülkelerin hangi kümelerde toplandıkları bulunacaktır. Elde edilen kümelerin birbirleriyle birleşme eğilimi gösterip göstermedikleri çalışmanın devamında analiz edilecektir. Çalışmanın yakınsama modeline dair yorumlar ve ekonometrik yöntemler Phillips ve Sul (2009) ile Du'nun (2017) çalışmaları yardımıyla yapılacaktır. Büyüme yazınında kişi başına çıktının uzun vadede yakınsaması üzerinde çeşitli çalışmaların bulunmasının yanında farklı alanlarda da yakınsama analizleri yapılabilmektedir. Yakınsama modelinin iktisadi büyüme dışında ulusal bağlamda karbondioksit salımı, ev fiyatları ve kurumlar vergisi gibi değişkenlerin yakınsamasının analiz edildiği çalışmaların yazında olduğu görülmüştür.

Literatür İncelemesi

Literatürde ekonomik entegrasyon teorisi bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izlemelerini kapsamaktadır. Bu bağlamda ekonomik entegrasyonların ülkelerin üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refahı artırdığını amaç edindikleri söylenebilir. Entegrasyon modeli dahilinde gerek sanayileşmiş ülkeler gerekse az gelişmiş ülkeler kendileri adına fayda sağlamaktadırlar. Sanayileşmiş ülkelerde ekonomik birleşmelerle piyasa hacmi genişlerken az gelişmiş ülkelerde ise ilgili entegrasyonların sanayileşme hızını artırmak için önem kazandığı görülmektedir (Seyidoğlu, 2009: 228). Entegrasyonun derecesine göre entegrasyon safhalarını; Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak (Tek) Pazar, Ekonomik Birlik ve Siyasi Birlik olarak değerlendirilebilir (Dura vd., 2015:7-10).

Tercihli ticaret anlaşmaları ekonomik entegrasyon modellerinin en dar kapsamlısıdır. Bu anlaşmaya üye olan ülkeler, tek yanlı veya karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerinde indirimde bulunurlar. Tercihli ticaret anlaşmaları daha önce de belirtildiği gibi GATT sözleşmesinin 24. maddesinde istisna olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni ticaret anlaşmalarında gümrük tarifeleri ve kotaların tamamen ortadan kaldırılmaması, dış ticaretin kısmi olarak serbestleştirilmesidir.

Serbest ticaret bölgesi ile entegrasyona dahil olan ülkeler aralarındaki ticarete gümrük tarifelerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmakta, fakat birlik dışında kalanlara karşı her biri kendi özel tarifelerini uygulamaktadır. Söz konusu aynı mal, birlik üyesi bir ülkeden ithal edildiğinde tarife ödemez, fakat üçüncü ülkelere ithal edildiğinde ulusal gümrük vergisi uygulanır.

Gümrük birliği aşamasında hem üyelerin kendi aralarındaki ticarete gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılmakta, hem de birlik dışında kalan ülkelere karşı tek bir ortak tarife uygulanmaktadır. Gümrük birliğinin bir sonraki aşaması olan ortak pazarda dışa karşı ortak tarife uygulanırken, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de bölge içerisinde serbest dolaşımını sağlamaktadır.

Ekonomik birlik aşamasına geçilebilmesi için ortak pazardan sonra üye ülkeler arasında vergi politikaları ile ekonomik ve mali politikaların uyumlaştırılması gerekmektedir. Ekonomik birliklerde siyasi konular bağımsız şekilde tartışılırken ekonomi politikalarının belirlenmesinde karar organı üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir kuruldur. Siyasi birlik ise ekonomik konularda ortak hareket eden birliğin, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlamasını ifade etmektedir.

Ekonomik entegrasyon teorisine ilişkin olarak Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabı bir başlangıç olarak görülebilir. Smith'e göre iki ülke arasındaki ticarete gümrük vergileri kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanırsa gümrük birliğine dahil olan ülkelerdeki üretici ve satıcılar bu durumdan yarar sağlayacaklardır. Buna ek olarak ekonomik entegrasyon adına teorik anlamda katkı sağlayan kişi Jacop Viner'dır (Pehlivan ve Utkulu, 2015:5). Viner, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı terimlerini ortaya koymuş ve gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki etkilerini bu kavramlar yardımıyla açıklamıştır (Viner, 1950). Viner'in çalışmasının ardından Meade (1955) tüketim etkilerini de analizlerine dahil etmiş ve üretimde her zaman sabit maliyetlerin geçerli olamayacağını önceki çalışmaları eleştirerek belirtmiştir. Lipsey ve Lanchaster (1956/57) ise tam rekabet ve serbest ticaret gibi birinci en iyi seçim varken gümrük birliği oluşturup kurulan entegrasyonların aslında ikinci en iyi olduğu savını öne sürmüşlerdir.

Ertürk (2006: 153), ekonomik entegrasyonların başarılı olması için bazı şartların olması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre entegrasyona üye ülkeler, entegrasyonun başarılı olması için, kalkınma düzeyleri itibarıyla birbirine yakın olmalıdır. Bazı ülkeler çok geri kalmış, diğerleri nispeten ileri bir kalkınma düzeyinde bulunuyorlarsa, entegrasyon başarılı olmak için kendisini zorlamak durumunda kalacaktır. Ayrıca entegrasyonu meydana getiren ülkeler taşıma, ulaştırma ve haberleşme maliyetleri nedeniyle birbirine coğrafi olarak yakın olması gerekir. Günümüzde çok farklı coğrafyalarda bulunan ülkelerin ya da entegrasyonların dahil olduğu bölgesel ticaret anlaşmaları yapılırsa da entegrasyon hareketlerinin genelde coğrafi olarak yakın oluşumlar olmasının ardında yatan temel neden de budur. Ulusal ekonomik politikaların da ekonomik entegrasyon modeli içerisinde uyumlaştırılması yine başarıyı getirecek bir diğer unsur olarak görülebilir.

Yazında ekonomik entegrasyonların üye ülkelerin çıkarlarına katkı sağlayıp sağlamadıklarını ortaya koymaya çalışan çeşitli akademik çalışmalardan bahsetmek mümkündür. De Hoyos ve Iacovone (2013) NAFTA'nın Meksika'daki firmaların

retkenliği üzerinde etkili olup olmadığını bulmak adına mikroekonomik analiz yaparak bu ekonomik entegrasyonun Meksikalı firmalar için rekabeti artırdığı ve ara malı girdisine erişebilme adına olumlu katkılar sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Yazında ayrıca entegrasyona ye olan ülkeler ile ye olmayan ülkeler arasında ticari ilişkilerde anlamlı bir farkın olup olmadığı incelenmiştir. Örneğin, Valdes vd. (2015) Brezilya'nın tarımda MERCOSUR yesi olan ortağı Arjantin ile mi yoksa ticari ortağı olmayan ABD ile mi daha etkin ticaret yaptığını tartışmaktadırlar. Yapılan ekonometrik hata düzeltme modeli sonucunda MERCOSUR etkisinin anlamlı ve olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Aynı Şekilde Yoo ve Kim (2016) ASEAN için yapmış oldukları çalışmada ticari işbirliklerinin ülkelerin birlikte hareket etmelerine katkı sağladığını ve bunun yalnızca ticaret alanında değil birçok alanda olduğunu belirtmektedirler. Yazındaki çalışmalarda yapılan anlaşmalar neticesinde elde edilen ekonomik entegrasyonların başarılı oldukları dile getirilmiş ve ülkelerin ticari anlamda gelişmelerine katkı sağladığı vurgulanmıştır.

Ekonomik entegrasyon yazınına ek olarak yakınsama konusuna ilişkin yazında daha önceden vurgulandığı gibi farklı alanlarda görmek mümkündür. Öncelikli olarak ticaretin yakınlaşması konusunda Cyrus (2004) yapmış olduğu çalışmada yakınsamanın mı ticaretin nedeni olduğunu yoksa ticaretin mi yakınsamanın nedeni olduğunu incelemiştir. Uluslararası ticaretin doğrusal bir eğilimde artış gösterdiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde koşullu yakınsamanın da ülkeler arasında ticaretle birlikte arttığı görülmektedir. Çalışmanın yapmış olduğu sabit ve rassal etki regresyon modelleri ve Granger nedensellik analizleri neticesinde ticaret hacminin artmasıyla yakınsamanın karşılıklı olarak değerlerin öngörülebilmesi adına etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yakınsamanın doğrudan ilişkili olduğu büyüme modeli çerçevesinde Milutinovic (2016) AB yesi ülkelerde uluslararası ticaretin gelir üzerindeki yakınsaması üzerinde çalışmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre ticaret hacminin artması gelir yakınsamasına neden olduğu bulunmuştur. AB yesi ülkeleri konu alan diğer bir çalışma ise Malhotra ve Malhotra (2009) tarafından yapılan ekonomik entegrasyon etkinliğinin llmesine yönelik hazırlanan çalışmadır. 1999-2006 yılları arasındaki verilerin veri zarflama analizi (VZA) kullanılarak hazırlanan çalışmada 26 AB yesi ülkenin ekonomik entegrasyon sayesinde ekonomik performans açısından birbirlerine yakınsadıkları gözlemlenmiştir.

Yukarıda yer alan çalışmalara ek olarak yazında ihracat yakınsamasına yönelik olarak Zaman ve Goschin (2017) tarafından hazırlanan çalışmada koşullu beta yakınsama modeli kullanılmış olup ihracat yakınsamasının Romanya'daki bölgelerde farklılaştığı belirtilmiştir.

BÖLÜM 1: EKONOMİK ENTEGRASYON, BÖLGESELLEŞME VE YAKINSAMA ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik entegrasyon teorisini sistematik olarak inceleyen ilk çalışma Viner'a (1950) ait olmuş olsa da tarihsel süreç içerisinde serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması sonucunda entegrasyonlara ilişkin çalışmaların sayısı artmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticaretin serbestleşmesi ve bölgeselleşme hareketleri literatürde daha yoğun şekilde görülmeye başlanmıştır (WTO, 2007: 35; Love ve Lattimore, 2009: 29). Diğer taraftan ekonomik entegrasyonların teorik olarak gelişmesine katkı sağlayan önemli unsurlardan biri küreselleşmedir. O'Rourke vd. (2008) 1820-1870 yılları arasında 50 yıllık bir dönemde dünya ticaretinin dokuz katına çıktığını belirtmektedirler. Buna ek olarak Maddison (2005) 1000 yıllık dönem içerisinde dünyadaki bölgelerin GSYİH, nüfus ve kişi başına düşen GSYİH açısından büyüme oranlarını tahmin etmektedir. Tablo 2'de yer alan bilgilere göre özellikle 19. yüzyıldan itibaren dünyada ekonomik büyüme ve nüfus yükselmektedir.

Tablo 2. Bölgelere Göre GSYİH, Nüfus ve Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranları

Bölgeler	1000- 1500	1500- 1820	1820- 1870	1870- 1913	1913- 1950	1950- 1973	1973- 2001
GSYİH							
Batı Avrupa	0,29	0,40	1,68	2,11	1,19	4,79	2,21
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,07	0,78	4,31	3,92	2,83	4,03	2,95
Japonya	0,18	0,31	0,41	2,44	2,21	9,29	2,71
Asya (Japonya Hariç)	0,13	0,29	0,05	0,97	0,82	5,17	5,41
Latin Amerika	0,09	0,23	1,22	3,48	3,42	5,38	2,89
Doğu Avrupa ve SSCB	0,21	0,44	1,53	2,37	1,74	4,85	0,01
Afrika	0,07	0,15	0,75	1,32	2,57	4,43	2,89
Dünya Geneli	0,15	0,32	0,93	2,11	1,82	4,90	3,05
Nüfus							
Batı Avrupa	0,16	0,26	0,69	0,77	0,42	0,71	0,32
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,07	0,44	2,86	2,07	1,25	1,54	1,09
Japonya	0,14	0,22	0,21	0,95	1,32	1,14	0,55
Asya (Japonya Hariç)	0,09	0,29	0,15	0,55	0,92	2,19	1,80
Latin Amerika	0,09	0,07	1,25	1,63	1,96	2,73	1,96
Doğu Avrupa ve SSCB	0,15	0,35	0,89	1,19	0,33	1,31	0,47
Afrika	0,07	0,15	0,40	0,75	1,64	2,37	2,69
Dünya Geneli	0,10	0,27	0,40	0,80	0,93	1,93	1,62

Bölgeler	1000- 1500	1500- 1820	1820- 1870	1870- 1913	1913- 1950	1950- 1973	1973- 2001
Kişi Başına Düşen GSYİH							
Batı Avrupa	0,13	0,14	0,98	1,33	0,76	4,05	1,88
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,00	0,34	1,41	1,81	1,56	2,45	1,84
Japonya	0,03	0,09	0,19	1,48	0,88	8,06	2,14
Asya (Japonya Hariç)	0,05	0,00	-0,10	0,42	-0,10	2,91	3,55
Latin Amerika	0,01	0,16	-0,03	1,82	1,43	2,58	0,91
Doğu Avrupa ve SSCB	0,04	0,10	0,63	1,18	1,40	3,49	-0,05
Afrika	-0,01	0,00	0,35	0,57	0,92	2,00	0,19
Dünya Geneli	0,05	0,05	0,54	1,30	0,88	2,92	1,41

Kaynak: Maddison, 2005: 10.

Yukarıda verilen bilgiler dahilinde dünya genelinde nüfus artış hızı yine dünya genelinde üretilen toplam mal ve hizmetlerin büyüme hızına nazaran daha düşük kalmaktadır. Günümüzde ise IMF tahminleri dikkate alındığında önümüzdeki üç yılda (2019-2020-2021) ortalama Gayri Safı Yurt İçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranı %3,5 iken dünya nüfusunun aynı dönemde beklenen artış hızı ise yalnızca %1'dir (IMF, 2019). Ayrıca dünya ticaretinin dokuz katına çıktığı bu dönemde küresel ölçekte büyüme hızının % 0,92 seviyesine ulaşarak bir önceki dönemin yaklaşık üç katına ulaştığı görülmektedir. Bu duruma ek olarak kişi başına düşen gelirin yine aynı dönemde bir önceki döneme göre on kat artış gösterdiği kaydedilmektedir. Bu nedenlerden dolayı, 19. yüzyıldaki gelişmeleri de içerecek şekilde ekonomik entegrasyon teorisi ve bölgeselleşme literatürüne katkı sunan çalışmalar bu bölümde ele alınacak olup devamında ilgili ampirik literatür irdelenecektir.

1.1. Tarihsel Süreç Kapsamında Teorik Literatürün Gelişimi

Ekonomik entegrasyona ilişkin olarak teorik anlamda yapılan ilk çalışma literatürde Viner'in (1950) çalışması olarak kabul görür (Ertürk, 2006: 61; Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5). Ancak Viner'in (1950) öne sürmüştüğü gümrük birliği teorisi ve bunun refah üzerindeki etkisinden önce tercihli gümrük tarifeleri rejimi hakkında çeşitli çalışmalar da yazında yer almaktadır. Pomfret (1986) çalışmasında Viner öncesinde Taussig (1892) ve Torrens (1844) tarafından geliştirilen ekonomik entegrasyonlara yönelik olarak ortaya koyulan savların varlığından bahsetmektedir. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyon teorilerine dair literatür incelemesi Viner (1950) öncesine 19. yüzyıldaki gelişmeleri de içerecek şekilde incelenmelidir.

19. yüzyılda ekonomik entegrasyona ilişkin teorik gelişmelerin yaşanmasının arkasındaki nedenlerden biri yüzyılın başlarında deniz aşırı pazarlara kapalı olan özellikle Avrupa ekonomilerinin ilerleyen dönemlerdeki serbest ticaret uygulamaları olarak görülür (Stern, 2007: 1). Nitekim Bairoch (1993) çalışmasında 1837/9 – 1845/6 dönemleri arasındaki Avrupa'nın ihracat büyüme hızının %1,9 civarındayken 1845/7 - 1857/9 dönemimde

büyüme hızının %6,1 olduğunu vurgulamaktadır. 1820’li yıllarda Avrupa kıtasındaki bazı ülkelerin ticaret politikalarının genel durumu ise Tablo 3’te gösterilmektedir:

Tablo 3. Seçili Avrupa Ülkelerinin 1820’li Yıllardaki Ticaret Politikaları

Ülkeler	İthal Edilen Ürün Yasağı	Ortalama Gümrük Vergisi (%)	Tarım Koruma Politikası	İhracat Vergisi	Yurt İçi Vergisi	Deniz Kanunları
Avusturya - Macaristan	Çoğunlukla	İhmal Edilebilir Düzeyde	Yetersiz Bilgi	Var	Var	Liberal
Danimarka	Nadiren	30	İlımlı	Yetersiz Bilgi	Var	Liberal
Fransa	Çoğunlukla	İhmal Edilebilir Düzeyde	İlımlı	Nadiren	Yok	Korumacı
Portekiz	Yok	15	Katı	Var	Yetersiz Bilgi	Liberal
Prusya	Yok	10	İlımlı	Yok	Yok	Liberal
Rusya	Çoğunlukla	İhmal Edilebilir Düzeyde	İlımlı	Var	Yetersiz Bilgi	Yetersiz Bilgi
İspanya	Çoğunlukla	İhmal Edilebilir Düzeyde	Katı	Var	Var	Korumacı
İsveç – Norveç	Çoğunlukla	İhmal Edilebilir Düzeyde	Yetersiz Bilgi	Var	Var	Yetersiz Bilgi
İsviçre	Nadiren	10	İlımlı	Var	Var	Liberal
Hollanda – Belçika	Yok	7	İlımlı	Var	Yok	İlımlı Korumacı
Birleşik Krallık	Nadiren	50	Katı	Nadiren	Yok	Korumacı

Kaynak: Bairoch, 1993: 19.

İlgili dönemde Avrupa’da korumacılığın hakim olduğu görülmektedir. Ayrıca Irvin ve O’Rourke (2011) yine aynı dönemde uygulanan Birleşik Krallıktaki yurt içi üreticileri korumayı amaçlayan “Mısır Kanunları”nın sanayi sektörünü memnun etmemesi 1846 yılında bu kanunların kalkmasını ve dünya genelinde serbest ticaret ilkelerinin uygulandığı vurgulamaktadırlar. Devam eden süreçte uluslararası ticaretin ekonomik işbirliklerine bağlı olarak gelişmesi adına 1834 yılında başlayan Alman Zollverein gümrük bölgesi girişimi Avrupa’da yayılarak 1848 yılında İsviçre’de, 1853’te Danimarka’da ve 1860’larda İtalya’da ortaya çıktı. Buna ek olarak ekonomik işbirliği adına 1860 yılında imzalanan Cobden-Chevalier anlaşması, Birinci Dünya Savaşına kadar uluslararası ekonomik

sistemin inşasında ayrımcılığın önlemesi ve en çok kayırılan ülke prensiplerinin yazına girmesine katkıda bulundu (Mansfield and Milner, 1999: 596). Lampe (2011) çalışmasında Cobden-Chevalier anlaşmasının Avrupa’da ülkelerin karşılıklı tarife indirimleri yapmasını teşvik ettiğini ve özellikle tarım sektörü ürünlerinde koşulsuz en çok kayırılan ülke prensibinin uygulanmasını sağladığını aktarır. Yine aynı döneme ilişkin olarak Krugman (1995) ulaşımı önceleyerek Süveyş Kanalı’nın ve Pasifik tren yolunun tamamlanmasını uluslararası ticaretin gelişimi açısından dönüm noktaları olarak kabul gördüğünü belirtir.

Uluslararası ticaretin içinde bulunduğu böyle bir ortamda Torrens (1844) ekonomik entegrasyon teorisi yazınına teorik açıdan doğrudan katkıda bulunarak tercihli tarifelerdeki en uygun koşullara ulaşılmasına odaklanır. 19. yüzyılın ikinci yarısına nazaran daha korumacı olan bu dönemde çalışmada tek taraflı gümrük tarifesinin yasaklanması doğru bulunmamakla beraber diğer ülkeler için bu ülkenin saldırıya açık bir hale dönüştüğü aktarılır. Tercihli tarifelerin olduğu ticarete iki tarafın karşılıklı olarak anlaşması beklenir. Buna ek olarak Torrens için genel ölçekte serbest ticaretin yapılması pek kabul görmez çünkü serbest ticaretin bir diğer anlamı siyasal bağımlılık olarak verilir. Siyasal ölçekte ülkelerin bağımsız olarak hareketlerinin kısıtlanması, büyük ülkelerin küçük ülkeler üzerindeki milliyetçilik etkisini artırarak optimum tarife durumuna ulaşmayı daha kolay kılmaktadır. Son tahlilde ise Torrens’in yapmış olduğu çalışmada küresel ölçekte optimum noktanın serbest ticaretin oluşturacağı maksimum noktanın altında olacağı aktarılır (Pomfret, 1986: 442). Torrens’in uluslararası ticaretin artırılmasına yönelik öne sürdüğü fikirler küresel ölçekte ilerleyen yıllarda uygulanmıştır. Nitekim Tablo 4’te Birleşik Krallık, ABD ve Japonya için büyümenin belirleyicisi olarak görülen kişi başına ihracat miktarları yıllara göre verilmektedir:

Tablo 4. Birleşik Krallık, ABD ve Japonya’da Yıllara Göre Kişi Başına Düşen İhracat Miktarı (1990 – ABD \$)

Yıllar	Birleşik Krallık	ABD	Japonya
1820	53	25	0
1870	390	62	2
1913	862	197	33
1950	781	283	42
1973	1.648	824	875
1998	4.680	2.755	2.736

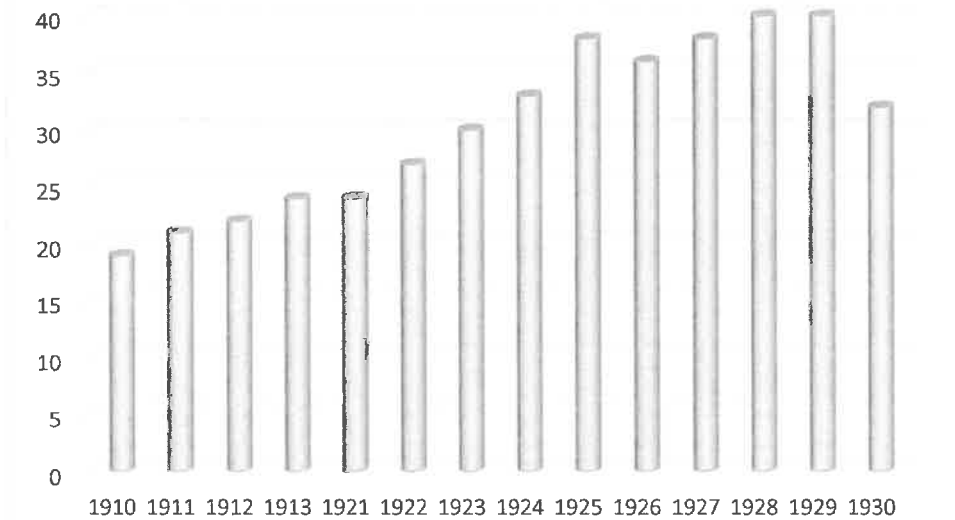
Kaynak: Maddison, 2005: 10.

Serbest ticaretin ve gümrük birliklerinin tartışıldığı 1800’lü yılların ikinci yarısından itibaren Birleşik Krallık ve ABD için kişi başına ihracat hızla artmaya başlamıştır. Diğer taraftan günümüzde en fazla ihracat yapan ülkeler arasında olan Japonya ancak 1970’li yıllardan sonra ihracatını daha hızlı şekilde yükseltmiştir. Aldcroft ve Ville (1994) Birleşik Krallığın ekonomik büyümesiyle Avrupa kıtasının genelinde etkili olduğunu aktarırlar. Ancak serbest ticaret politikaları ve düşük gümrük vergisi oranları 1870’li yıllarda terk

edilerek Almanya, Rusya, İsveç, ABD ve Latin Amerika ülkelerinde politika yapıcılar tarafından korumacı politikalar benimsendi (Daudin vd., 2008: 16). Diğer taraftan Sachs ve Warner (1995) Birinci Dünya Savaşı'na kadar her ne kadar korumacı politika benimsenmiş olsa da ortalama gümrük tarifelerinin düşük olduğunu çalışmalarında ifade etmektedirler.

Ekonomik entegrasyonlara ilişkin olarak 19. yüzyılın sonlarında teorik açıdan Taussig'in (1892) yazına katkısı bulunmaktadır. Taussig (1892), Torrens'ten farklı olarak karşılıklı olarak yapılan gümrük tarifelerinin maliyet ve faydalarının alıcının pazar payına bağlı olduğunu ifade eder. Yazar bunun için iki örnek üzerinde durmaktadır. Öncelikle ABD'nin Hawaii şekerine yönelik olarak uygulamış olduğu imtiyazlı tarife aslında ABD pazarındaki küçük bir yüzdeyi etkilediği için genel fiyatlar üzerinde çok fazla etkili olmadığı sonucuna ulaşılsa da Hawaii üreticiler için bu durum bir kazanç olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle ABD devletinden Hawaii üreticilere doğru bir refah transferi ortaya çıkmaktadır. İkinci örnekte ise Taussig (1892) ABD'nin Avusturalya'dan ithal ettiği yün için uygulamış olduğu ayrıcalıklı tarifenin etkisi üzerinde durmaktadır. Buna göre, eğer ithalatın arz fiyat esnekliği yüksek bir seviyede ise bu durumdan temel olarak yurtiçi tüketiciler faydalanmaktadır. Pomfret (1986), Taussig'in yapmış olduğu çalışmada tercihli tarife uygulamasının ihracatçının pazardaki büyüklüğüne bağlı olarak fiyata ve refaha yansıdığına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu çalışma her ne kadar Viner'a göre daha az genelleyici kapsamda olsa da bunun Viner'ın gümrük birliği teorisi için öncü bir çalışmadır. Bununla birlikte 20. yüzyılın başlamasının ardından Birinci Dünya Savaşı sürecine girilmesi uluslararası ticareti ve ekonomik işbirliklerini olumsuz yönde etkilemiştir. Şekil 1'de dünyadaki toplam ihracat endeksinin 1930'a kadar nasıl değiştiği gösterilmektedir.

Şekil 1. 1910-1930 Yılları Arasında Dünya İhracat Endeksi Değerleri

Kaynak: United Nations Statistical Commission, 2009.

Dünya Savaşı'nın ardından ancak 1922 yılından itibaren savaş öncesi duruma göre ihracat endeksinin yükseldiği görülmektedir. Buna ek olarak yeni dönemde Taylor ve Wilson

(2011) Birleşik Krallığın eski gücünde olmadığını ve bunun yerine ABD'nin artık dünyadaki büyük güç olduğunu aktarırlar. Ancak bu dönemde Milletler Cemiyeti'nin ekonomi konferansında uluslararası ekonomik işbirlikleri, uluslararası ticaret ve ödeme sistemleri tartışılmış olsa da herhangi bir sonuca ulaşamadı (WTO, 2011: 50). Ayrıca bu dönemdeki yüksek korumacılığın, iflasların ve ticaret hadlerindeki çöküşün temel sebebi olarak Sachs ve Warner (1995) 1929'daki Büyük Buhranı görmektedirler. Irwin (1998) 1930 yılında yürürlüğe giren Smoot-Hawley gümrük vergisinin dünyadaki korumacı politikaların sayısını artırdığını ifade etmektedir. Nitekim ABD ortalama gümrük vergilerini %20 civarında yükseltmiştir. Dünya genelinde 20. yüzyılın ilk yarısındaki ortalama ad-valorem vergi oranları Tablo 5'te gösterilmektedir:

Tablo 5. 1920 – 1940 Yılları Arasında Dünya Genelinde Ad-Valorem Gümrük Vergilerinin Ortalama Oranları

Ülkeler	1920-1929	1930-1940
ABD	13,7	16,6
Kanada	13,4	15,2
Fransa	7,1	21,0
Almanya	7,2	26,1
İtalya	4,5	16,8
Birleşik Krallık	9,8	23,2
Ticarete göre Ağırlıklandırılmış Oran	9,9	19,9

Kaynak: Crucini ve Kahn, 1996: 432.

1930'lu yıllarda dünya genelinde gümrük vergilerin ortalama %20 civarında olması Büyük Buhranın etkisi olarak görülebilir. Buna ek olarak Milletler Cemiyeti (1940) bölgelere göre uluslararası ticareti incelediğinde 1938 yılındaki toplam ticaret hacminin 1928 yılına göre %60 düzeyinde daraldığını vurgulamaktadır. Bölgesel işbirliklerinin askıya alındığı ve korumacı politikaların artma eğiliminde olduğu bu döneme ilişkin bölgelere göre detaylı ithalat, ihracat ve toplam ticaret verileri Tablo 6'da sunulmaktadır:

Tablo 6. Bölgelere Göre İthalat, İhracat ve Toplam Ticaret Hacimleri (1929 ve 1938 Yılları Karşılaştırması – Milyon ABD Altın \$)

	İthalat		İhracat		Toplam Ticaret Hacmi	
	1929	1938	1929	1938	1929	1938
Afrika	1.699	891	1.483	860	3.182	1.751
Kuzey Amerika	5.676	1.567	6,428	2.389	12.104	3.956
Orta Amerika	816	376	910	403	1.726	779
Güney Amerika	1.891	717	2.257	860	4.148	1.577
Asya	4.679	2.120	4,938	2.093	9.617	4.213
SSCB	453	158	475	148	1.028	306
Avrupa (İspanya Hariç)	18.882	7.960	15.242	6.100	34.124	14.060
Okyanusya	971	448	884	465	1.855	913
Dünya Geneli	35.067	14.237	32.617	13.318	67.684	27.555

Kaynak: League of Nations, 1940: 188-189.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası ticaretin genel durumunu gösteren Tablo 6'ya göre dış ticaret fazlası veren bölgeler Amerika kıtasıyla Okyanusya olarak görülmektedir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılmış bir Avrupa karşısında ekonomik açıdan da güçlü olması uluslararası ticaretin yeniden aktif hale getirmek için girişimlere başlamasına neden oldu (Baldwin ve Martin, 1999: 28). Uluslararası ticaretin küresel hacminin artırılması çabalarına ek olarak bu dönemden itibaren yazında ekonomik entegrasyon modelleri üzerinde daha fazla çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Viner'in (1950) gümrük birliğinin etkileri üzerine yapmış olduğu çalışması ekonomik entegrasyon teorileri için yazındaki ilk sistematik çalışma olarak değerlendirilmektedir (Snorrason, 2012: 13).

O'Brien (1976) Viner'in öne sürdüğü fikirlerin daha dar kapsamlı şekilde klasik iktisat ekolünün temsilcilerinden Adam Smith ve David Hume tarafından incelendiğini belirtse de Viner (1950) doğrudan gümrük birliği konusuyla ilgilenmiş olup böyle bir ekonomik entegrasyon modelinin ticaret üzerindeki etkisinin nasıl ortaya çıkacağı üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda Viner yazına önemli katkılar sağlamanın yanında gümrük birliğinin üretim sürecine etkilerini iki başlıkta toplamaktadır:

- Ticaret Yaratacılık Etki,
- Ticaret Saptırma Etki.

Ancak Viner, bu sonuçlara ulaşmak için üretimde sabit maliyet ve tüketimde ise sabit tüketim eğilimi olduğunu kabul etmektedir. Geleneksel gümrük birliği teorisinin alt başlıklarında daha detaylı olarak incelenecek olan gümrük birliğinin bu statik etkilerinden eğer ticareti yaratıcı etki ekonomik entegrasyonda daha baskınsa iki taraf için bu durum faydalı olabilirken üyelerden en az biri için bu durum mutlaka fayda sağlamalıdır. Eğer bu

entegrasyonda ticaret saptırıcı etki daha baskınsa iki taraf için zarar verici sonuçların çıkma ihtimaliyle beraber en az bir taraf için mutlaka dezavantajlı bir durum söz konusudur (Viner, 1950: 44). Eğer A ve B ülkeleri bir gümrük birliği anlaşması kapsamında ticaret yapıyorlarsa ve A ülkesi B ülkesinden tekstil ithal ediyorsa bu durum A ülkesindeki üretici ve tüketici fiyatlarının düşmesini sağlayacaktır. Böylelikle A ülkesinde tüketim mallar ucuzladığı için artacak ve A ülkesinde tekstil üretimi azalacaktır. Ticaret yaratan bu etki aynı zamanda ülkedeki refahı da artırmaktadır. Diğer taraftan gümrük birliği anlaşması dahilinde A ülkesinin B ülkesinden makine ithal etmesi ve ithal edilen bu makinenin daha önce B'den daha etkin üretici olan C ülkesinden yapılmaması ticaret saptıran etki olarak yorumlanır (Berglas, 1979: 315-316).

Hosny (2013), Viner'in teorisine göre eğer ekonomik entegrasyonun ülkeler için statik kazançları kayıplarından daha fazla ise bu durum ülkelerin entegrasyon sürecine dahil olmak adına motive ettiğini belirtmektedir. Viner her ne kadar gümrük birliğinin etkileri üzerinde durmuş olsa da tek taraflı olarak uygulanan ticari politikalara yönelik olarak önerilerde bulunmamaktadır (Pomfret, 1986: 443).

Viner'in uluslararası ticaret yazınına yapmış olduğu katkının ardından Meade (1955) klasik gümrük birliği teorisine katkı sağlamıştır. Meade, Viner'in yapmış olduğu analizin fiyata göre esnek olmayan talep ve tam esnek arz durumunda geçerli olduğunu vurgular. Bu nedenden ötürü eğer talebin fiyat esnekliği daha esnek olursa, gümrük birliğinin sebebiyet verdiği ticaret saptırıcı etki yerine ticaret hacminin arttığı bir durumla karşılaşılır (Hosny, 2013: 136). Buna ek olarak Meade'nin gümrük birliği teorisine katkı sağladığı bir başka konu ise mallar arası ikamenin analize katılması ve nispeten daha yumuşak sayılabilecek sabit maliyetler varsayımlarını kullanmasıdır. Ayrıca, Meade yapmış olduğu analizlerine Viner'in üretim etkilerine ek olarak tüketimi de katmaktadır (Ertürk, 2006: 63).

Yazında Meade'nin ardından katkı sağlayan bir diğer çalışma ise Lipsey ve Lancaster (1956/57) tarafından yapılmıştır. "İkinci en iyi teori" olarak bilinen bu yaklaşıma göre iktisadi açıdan ülkelerin uluslararası ticarete en fazla fayda serbest ticaret ortamında gerçekleşir. Diğer taraftan serbest ticaret adına Pareto optimumunun oluşması için şartlar uygun değildir ve serbest ticaretin önünde engeller vardır çünkü gümrük birliği dışında kalan ülkeler için refah artışı gözlemlenmez. Nitekim gümrük birliği ile bu ekonomik entegrasyona üye ülkeler adına çıkar ilişkisi söz konusuysen birlik dışında kalan ülkeler için bu durum zararlı etkilere sebebiyet verebilir. Bu nedenden ötürü ülkeler en fazla fayda getiren serbest ticaret durumunu seçemedikleri için ikinci en iyi duruma razı olmaktadır. Buna ek olarak gümrük birliklerinde tüm ticari kısıtlamalar ortadan kalkmamakta ancak serbest ticaret önündeki engeller kaldırılmaktadır. Diğer taraftan gerçek hayatta piyasada bulunan tekelci yapılar ve devlet müdahaleleri birinci en iyi politikanın yerine ikinci en iyi politikayı geçerli kılmaktadır (Dura vd., 2015: 11). Ayrıca Berglas (1979) çalışmasında gümrük birliğinin ikinci en iyi teori olduğunu kabul etmekle beraber bu teoride çok fazla vakanın var olma olasılığının çeşitli problemlerin sebebiyet verdiğini belirtir.

Lipsey (1957), Viner'in yapmış olduğu ticaretin üretim etkilerini kabul etmesine rağmen Viner'in gümrük birliğinin ekonomik refahı hakkında bir yargıya varmadığını belirtir. Gehrels (1956/57), Lipsey (1960) ve Krauss (1972) çalışmalarında bu duruma dikkat

çekmektedirler. Gehrels gümrük birliğinin üretim etkilerini arka planda tutarak tüketim ve kaynakların kullanımı üzerindeki etkilerini incelemektedir. Diğer taraftan Lipsey (1957), toplumsal kayıtsızlık eğrilerini de dikkate alarak yapmış olduğu analizde tüketim etkisinin üretim etkisini geçtiği durumda ortaya çıkan ticaret saptıran etki mutlak olarak ülkenin ve dünyanın refahını azaltmak zorunda olmadığını aktarır.

Lipsey'in daha önce öne sürdüğü gümrük birliğinin üretim ve tüketim etkileri, yine kendisi tarafından incelenmiş olup elde edilen sonuçlara göre Lipsey (1960) bu ayrımın yerine "ülkeler arası ikame" ve "ürünler arası ikame" ayrımının daha yerinde olacağını vurgular. Böylece ticaret yaratıcı ve saptıran etkiler ülkeler arası ikame başlığı altında incelenirken ürünler arası ikame ise göreceli fiyat değişikliği sonucu ortaya çıkar (Hosny, 2013: 136).

Balassa (1961) ise Viner'in oluşturduğu ekonomik entegrasyon modelinde ticaret saptırıcı etkinin ticaret yaratıcı etkiden fazla olabileceğini ve bölgeselleşmenin dış dünyaya karşı daha fazla korumacı politikalar izleyerek maliyet artırıcı unsurları ortaya çıkarabileceğini aktarır. Vanek (1965) ise Viner'in (1950) öne sürdüğü gümrük birliği teorisinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini inceler. Vanek (1965), kısmi denge analizi yardımıyla incelenen gümrük birliklerini daha sistematik hale getirerek genel denge koşulları altında inceler. Vanek kitabında neoklasik 2*2 genel denge modelini üretim olanakları eğrisi ve toplumsal kayıtsızlık eğrisiyle beraber üçüncü bir ülkeyi de içerecek şekilde ele alır. Vanek'in incelemiş olduğu durum Şekil 2'de verilmiştir:

Şekil 2. Vanek'in 2 ürün ve 3 ülkeli modeli

Şekil 2'de yer alan duruma göre uluslararası ticaret iki muhtemel durumla gerçekleşmektedir. Cooper ve Massell (1965a) ile Johnson (1965) gümrük birliği tartışmalarına "kamu malı" ifadesini eklemektedirler. Johnson'un teorik çalışması dört temel varsayım üzerine kurulur (El-Agraa, 1989: 22):

1. Hükümetler gümrük tarifelerini ekonomik olmayan (siyasi vb.) kimi amaçları gerçekleştirebilmek için kullanırlar.
2. Hükümetler tarafından atılan adımlar özel ve sosyal maliyetler arasındaki farkı dengeleme amacı gütmektedir. Bu nedenden dolayı bu girişimler rasyonel çabalardır.
3. Hükümet politikası, seçmenlerin taleplerine yönelik rasyonel cevaplardır.
4. Ülkeler endüstriyel üretim için bir tercihe sahiptir.

Bu varsayımlara ek olarak Johnson hükümetlerin tüketici faydasını hem özel hem de müşterek tüketim malları için en üst seviyeye çıkarmak istediklerini vurgular. Gümrük vergileri, yurtiçi ortak tüketiminin ve endüstriyel üretiminin marjinal faydasını gözetmeyi sağlayan ana politikalardan biridir. Nitekim korunan endüstriyel üretimin iki ana

parçasından biri olan marjinal üretim maliyeti (diğeri marjinal özel tüketim maliyetidir) basit anlamda gümrük vergisi oranına eşit kabul edilebilir (El-Agraa, 1989: 23). Cooper ve Massell (1965a) gümrük birliği sonucunda ulaşılacak olan erişilebilir refah seviyesinin önceki refah durumundan daha büyük olacağını belirtirken refah maksimizasyonundaki kısıtın gümrük birliği çapındaki toplam kısıt olarak ele alırlar.

Ülkeler arasındaki asimetric etkiler daha sonra Kemp (1969) tarafından incelenir ve tercihli ticaret anlaşması sonucunda yapılan ticaretin yalnızca bu ekonomik entegrasyona üye ülkeler arasında yapılmasını ülkelerin çıkarına olduğunu ifade eder. Ancak üçüncü ülkenin herhangi bir üye ülkeyle ticaret hadlerini yükseltmek adına yapmış olduğu ticareti yeterince azaltmaması diğeri birlik üyesi olan ülkenin çıkarına terstir.

Ülkelerin kazançlarını gözeterek fayda maksimizasyonunu sağlamak adına Kemp ve Wan (1976) çalışmalarında süreklilik arz eden gümrük birliklerinin neden serbest ticaretle neticelendirilemediğini sormaktadırlar. Çalışmalarında entegrasyona üye olacak ülkenin seçiminin zorluğu, ekonomi dışı hedefler ve tercihli ticaret anlaşmalarının uluslararası sınırlamalarından bahsederken uygun gümrük birliği modeliyle tarifeler yeterince düşürülme bile belirli ülke grupları refahlarını artırabileceği ifade edilir. Böylece üçüncü ülkelere karşı içsel olarak belirlenen politikalar sonucunda ortak bir dış gümrük tarifesi uygulanabilir (Krishna ve Bhagwati, 1994: 2). Yazında Vanek-Kemp-Wan teoremi olarak da bilinen bu teorem, tercihli ticaret anlaşmalarının ekonomik gerekçelerini vurguluyor olsa da gerçek dünyadaki tercihlerin açıklanmasına dair tam karşılığı olmayan fikirleri de barındırmaktadır. Örneğin, dengeleyici ortak gümrük tarifesi, entegrasyona üye ülkelerin servetlerini en üst noktaya çıkarılması için gerekli olmayabilir (Pomfret, 1986: 447-448).

Gümrük birliği teorisine ek olarak yazında Mundell (1961) tarafından ileri sürülen "Optimal Para Alanı (OPA) Teorisi" de bulunmaktadır. OPA teorisi bir ya da birkaç para biriminin kullanılabileceği ideal bir coğrafyanın oluşturulması üzerine kuruludur. Geleneksel OPA teorisine Mundell'in yanında McKinnon (1963) ve Kenen (1969) da katkı sağlamışlardır.

OPA teorisi, bölgesel ölçekte oluşturulacak olan parasal birlik entegrasyonunun ülkeler için ortaya çıkacak muhtemel faydaları ve zararlarını inceleyen bir yaklaşımdır. Mundell (1961) parasal birliğe üye olan ülkelerin kendi aralarında sabit döviz kuru rejimi uygulamasının yanında birlik içerisinde yer almayan ülkelere karşı serbest döviz kurunun uygulandığı bir sistemi ele almaktadır. OPA teorisinin ileriye sürüldüğü dönemde piyasalarda karşılaştığı dört piyasa aksaklığı bulunmaktaydı (Rose, 2000: 212):

- Piyasadaki katı fiyatlar,
- Para birimlerinin işlem maliyetleri,
- Bölgelere özgü olan şoklar,
- Emek faktörünün hareketsizliği.

OPA teorisi bölgesel birlik olacağı için emek tam hareketli şekilde ülkeler arasında dolaşabilmekte ve böylece göçler sonucunda tam istihdama piyasa ulaşabilmektedir.

Uluslararası ticaret hacminin artırılmasına yönelik olarak öne sürülen ekonomik entegrasyon modellerinin etkinliğine yönelik yazında çeşitli ampirik çalışmalar da

bulunmaktadır. Özellikle birlik üyesi olan ülkelerin büyümesine ve bununla birlikte entegrasyon sürecine bağlı olarak yakınsama hızlarına ilişkin çalışmalara da yazında rastlanılmaktadır. Ampirik yazına dair detaylı inceleme devam eden bölümde incelenmektedir.

1.2. Ampirik Literatürün İncelenmesi

Ekonomik entegrasyonlar ve yakınsama konularına ilişkin olarak yapılan ampirik çalışmalar konularına göre farklılık göstermektedir. Bu nedenden ötürü ampirik yazın 4 başlık altında incelenebilir:

- Entegrasyonların Etkinliği
- Yakınsama
- Uluslararası Ticaret ve Yakınsama
- Yakınsama ve Ekonomik Entegrasyonlar

Yukarıda yer alan ampirik yazın başlıkları altında ilgili konu bağlamında yapılan analizlerin sonuçları çalışmanın devamında verilmektedir.

1.2.1. Entegrasyonların makro etkileri üzerine yapılan çalışmalar

Ekonomik entegrasyonların üye ülkelerin makro göstergelerinde etkili olup olmadığına dair olarak yapılan çalışmalar Tablo 7’de sunulmaktadır:

Tablo 7. Entegrasyonların Makro Etkilerine İlişkin Literatür İncelemesi

Çalışmanın Yazar(lar)ı	Çalışmanın Konusu	Çalışmada Kullanılan Yöntem	Çalışmanın Bulguları
Rivera-Batiz ve Romer (1991)	Ekonomik entegrasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	Bilgi etkin modellerde mal ve bilgi akışının izlenmesi	İki taraflı ekonomik entegrasyonların büyümeye katkı sağladığı ve uzun vadede de büyümeyi etkilemektedir.
Maudos vd. (1999)	AB'nin entegrasyon süreci ve etkinliğinin değerlendirilmesi	Parametrik olmayan sınır tekniği Malmquist üretkenlik endeksinin oluşturulması	1965-1990 döneminde Avrupa entegrasyonu ve genişlemesi üye ülkelerin tümü için faydalıdır. Her yeni genişleme süreci ülkelere olumlu yönde ivme kazandırdı.
Alesina vd. (2000)	Ticaret açıklığı, siyasi ayrılık hareketleri ve küreselleşmenin ekonomik etkilerinin incelenmesi	Araç değişkenler kullanılarak regresyon modelinin tahmin edilmesi	Ticaret rejimi ile ülke büyüklüğü arasında ilişki olmasının yanında ekonomik entegrasyonlarla beraber siyasi ayrılık hareketlerinin de devam etmesi beklenmektedir.
Cheung vd. (2008)	Asya ekonomilerinin ekonomik entegrasyon süreçlerinin incelenmesi	Dinamik faktör modeliyle entegrasyon üzerindeki zamana	ASEAN birliğinin entegrasyon açısından faydalı olsa da bölgesel ölçekte entegrasyonlar üzerinde Çin'in etkisi bulunmaktadır.

		göre değişen etkilerin bulunması	
Malhotra ve Malhotra (2009)	AB entegrasyonunun etkinliğinin ekonomik açıdan ölçülmesi	Veri zarflama analizi tekniğiyle ülkeler arasında göreceli analiz yapılması	Ekonomik entegrasyon ülkelerin ekonomik performanslarını birbirine yakısamaktadır.
Volosovych (2011)	Gelişmiş ülkelerdeki finansal piyasaların entegrasyonunun ele alınması	Herhangi bir özel dağılıma ihtiyaç duymayan temel bileşen analizi kullanılarak entegrasyonun ölçülmesi	Ekonomik entegrasyonların yoğunlaştığı 20. yüzyılda finansal açıdan da ülkeler arasında bir entegrasyon vardır. Entegrasyonlar ülkelerin finansal piyasalarını da etkilemektedir.
Zuiddam (2016)	Alman federal devletlerinin 1991-2011 döneminde ekonomik entegrasyon derecelerinin incelenmesi	Ülkedeki çıktı ve üretim faktörleri dağılımını dikkate alarak Spearman Rho sayısı ve regresyon analizi kullanılması	Doğu Almanya olarak bilinen bölgedeki federal devletlerin daha fazla üretim kaynakları olmasına karşın çıktı seviyeleri düşüktür. 2008 küresel finans krizinin de etkisiyle 2007-2009 yıllarında Almanya'nın ekonomik entegrasyonu olumsuz yönde etkilenmiştir.
Islam vd. (2016)	Güney Asya bölgesi için serbest ticaret anlaşması sonucunda etkinlik ve üretkenliğin büyümesine dair bölgelerarası ticaret yaratıcı etkinin irdelenmesi	Panel veri analizi kullanılan çalışma kapsamında veri zarflama ve stokastik sınır analizlerine göre regresyon modeli tahminlenmesi	Güney Asya Ülke verilerine göre büyüme oranının düşük seviyelerde kalması serbest ticaret anlaşmasının ardından da devam etmektedir. Bunun nedeni ise ülkelerdeki aynı girdiyle farklı seviyelerde çıktı elde etmenin mümkün olmasıdır.
Baldwin (2016)	Çok taraflı entegrasyonların geleceği ve uluslararası ticaret üzerindeki muhtemel etkisi	Tanımlayıcı uluslararası ticarete ilişkin istatistiksel bilgi paylaşımı	Trans-Pasifik Ortaklık anlaşması ya da Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı anlaşması gibi mega-bölgesel ticari hareketlerin uluslararası ticaret sistemi içerisinde bozulmalara sebebiyet verecektir.

Tarihsel süreçte 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren yazında daha fazla yer bulan ekonomik entegrasyonların ülkeler üzerindeki etkisi özellikle 1990'lardan itibaren daha fazla ele alınmıştır. Ekonomik entegrasyonların makro etkilerini inceleyen ilk çalışmalardan biri olan Viner'in (1950) çalışması gümrük birliğinin toplum üzerindeki refah etkilerini nasıl artırdığına dikkat çekmektedir. İlgili çalışma entegrasyonların makro etkilerinin yanında teorinin kavramsallaşmasına katkı sunduğu için çalışmanın ikinci bölümünde daha detaylı

olarak ele alınacaktır. Ekonomik entegrasyonların büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisini gözlemleyen Rivera-Batiz ve Romer (1991) entegrasyonların ölçeğe göre artan getiri sağladığını da ifade etmektedirler. Ben-David ve Loewy (1998) tarafından ortaya koyulan serbest ticaret, büyüme ve yakınsamayı ele alan modeli AB'ye uygulayan Maudos vd. (1999) AB'nin 1965-1990 yılları arasında genişleme dönemlerini de kapsayacak şekilde ekonomik entegrasyon sürecini ve etkinliğini analiz etmektedirler. Ekonomik entegrasyonlarda üretim faktörlerinin daha rahat hareket etmesi üye ülkelerin üretimde üstünlüğe sahip olduğu ürünlerde uzmanlaşarak daha fazla ticaret yapmasını sağlamaktadır. Çalışmada Malmquist (1953) tarafından ileri sürülen üretkenlik endeksi sonucunda 1990'a kadar AB'ye katılan ülkelerin tümü için ekonomik entegrasyonun etkinlik ve üretkenlik adına kazançlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca çalışmanın yazarları AB gibi benzer entegrasyon modellerinin üye ülkeler için fayda sağlayacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Dünyadaki ülkelerin genel ekonomik eğilimleri dikkate alarak küreselleşmeyi inceleyen Alesina vd. (2000), NAFTA ve AB için entegrasyonla beraber ortaya çıkan siyasi ve ekonomik etkiler üzerinde de durmaktadırlar. Ticari açıklıkla beraber entegrasyonların ulus devletleri bir nevi ortak politikalar ve uygulamalar izlemeye mecbur bıraktığını ifade eden Alesina vd. AB'yi, serbest ticaret ve küresel piyasaları dikkate aldıklarında siyasi bir entegrasyondan ziyade derin bir ekonomik entegrasyon modeli olarak kabul etmektedirler.

Ekonomik entegrasyonların etkinliğini inceleyen çalışmalar genellikle AB'ye yönelik olarak yapılmışsa da diğer ülkeleri ve bölgeleri de inceleyen çalışmalar da yazında bulunmaktadır. Cheung vd. (2008) Asya ekonomilerinin ekonomik entegrasyon süreçleri üzerinde durmaktadır. Bölgelerarası ticaret hacminin artması ve ulusal finansal pazarların gelişimini Asya bölgesindeki entegrasyonun artırılmasına yönelik yapılan girişimler olarak görülmektedir. ASEAN birliğinin entegrasyon açısından faydalı olduğunu savunan yazarlar bölgesel ölçekte entegrasyonlar üzerinde Çin'in etkisi olduğunu da belirtmektedirler. AB'nin etkinliğini ölçmek için Malhotra ve Malhotra (2009) tarafından yapılan çalışmada etkinlik kavramının ekonomik performans açısından yakınsama terimi üzerinden yapıldığı görülmektedir. 1992 Maastricht anlaşmasının ardından AB üye ülkelerinin gelir farkı olmaksızın fırsat eşitliğinin tesis edilmesine katkı sağladığı vurgulanmaktadır. VZA kullanıldığı çalışmada 2002 yılına kadar elde edilen yakınsamanın bu yılın ardından düştüğünü belirtmektedirler. Bu çalışmada parasal birliğin ve koordineli şekilde yönetilen para politikalarının enflasyon seviyeleri, düşük bütçe açığı ve Euro'nun düşük oynaklığı üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Etkinlik açısından 2003 yılında analize dahil olan 26 ülkeden 18'i tam etkinken, 2006 yılında bu ülkelerden yalnızca 13'ü etkin olarak değerlendirilmektedir. Bu sonuç kapsamında AB'nin özellikle son dönemdeki genişleme süreci entegrasyonun iç dinamiklerini olumsuz yönde etkilemiş olduğu söylenebilir.

Yazında ekonomik entegrasyonların yanında finansal piyasalara yönelik entegrasyonlara ilişkin çalışmalar da bulunmaktadır. Volosovych (2011) entegrasyon ifadesinin daha yeni kullanıldığı 19. yüzyıl sonlarından itibaren gelişmiş ülkelerdeki finansal piyasalardaki entegrasyon üzerinde durmaktadır. Çalışmada 1875 - 2009 yıllarını ele alan yazar finansal entegrasyon kavramını ekonomik entegrasyon üzerinden tanımlamaktadır. Buna bağlı

olarak ekonomik entegrasyonların yoğunlaştığı 20. yüzyılda finansal anlamda da ülkeler arasında bir bağılılık olduğu belirtilmektedir. Böylece ekonomik entegrasyonların ticaretin serbestleşmesine katkıda bulunmasının yanında finansal piyasalarda da etki ettiği ileri sürülebilir.

Uluslararası ekonomik entegrasyonların etkinliğinin sınanmasının yanında ülke içindeki bölgelerin ekonomik entegrasyonlarının etkinliği de incelenmektedir. Zuiddam (2016) 16 Alman federal devletinin 1991-2011 yılları arasındaki ekonomik entegrasyonun hangi derecede olduğunu incelemektedir. Bowen vd. (2010) tarafından kullanılan yöntemi uygulayan yazar, böylece ekonomik entegrasyon içinde kalan ülkelerdeki çıktı ve üretim faktörlerinin dağılımını kapsamında mal ve faktör hareket kısıtlanmasının olmadığı durumda teorik tahminler gerçekleştirmektedir. Ampirik analizler sonucunda eski Doğu Almanya olarak bilinen bölgedeki federal devletlerin daha fazla üretim kaynakları olmasına karşın çıktı seviyeleri düşük olarak bulunmuştur. Buna ek olarak 2008 küresel finans krizinin de etkisiyle 2007-2009 yıllarında Almanya'nın ekonomik entegrasyonu olumsuz yönde etkilenmektedir. Aradaki çıktı dengesizliğini gidermek adına yazar tarafından eğitilmiş eski Doğu Almanya bölgesindeki insan kaynağının başka bölgelere göç etmesinin çeşitli politika araçları vasıtasıyla engellenmesi önerilmektedir.

Ekonomik entegrasyonların etkinliğini Güney Asya bölgesi için analiz eden Islam vd. (2016) serbest ticaret anlaşması sonucunda etkinlik ve üretkenliğin büyümesine dair bölgelerarası ticaret yaratıcı etkiyi incelemektedirler. Ülkelerin ekonomik entegrasyon süreçlerinin ardından üretkenliğinin ve etkin kaynak kullanımının arttığını belirten yazarlar ticaretin doğrudan olmasa bile dolaylı olarak ülkeyi bu şekilde etkilediğini anlatmaktadırlar. 30 (1981-2010) yıllık dönemde Güney Asya Ülke verileri ile panel veri analizi uygulayan bu çalışma toplam üretimi emek, sermaye ve ekonomik entegrasyon aracılığıyla ele almaktadır. Üretkenlik endeksinin de kullanıldığı çalışmaya göre ülkelerdeki büyüme oranının düşük seviyelerde kalması serbest ticaret anlaşmasının ardından da devam etmektedir. Bunun nedeni ise ülkelerdeki aynı girdiyle farklı seviyelerde çıktı elde etmenin mümkün olmasıdır.

Çok taraflı anlaşmaların geleceğine yönelik olarak Baldwin (2016) Trans-Pasifik Ortaklık anlaşması ya da Trans-Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı anlaşması gibi mega-bölgesel ticari hareketlerin uluslararası ticaret sistemi içerisinde bozulmalara neden olabileceğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak Baldwin, DTÖ'nün etkin bir şekilde çalışmadığını aktarırken muhtemel mega-bölgesel anlaşmalarda Çin ve Hindistan gibi büyük yükselen ekonomilerin dışlanması doğru olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda dışlanan ülkeler uluslararası üretim ağında kendilerine farklı ortak bulma arayışa girme niyetinde olacağı da çalışmada belirtilmektedir.

Ekonomik entegrasyonlara yönelik olarak yapılan ampirik olarak test edilmiş etkinlik çalışmaları yalnızca ticaret ve belirli bölgeler üzerinde değil farklı konuları da içerecek şekilde farklı entegrasyonlar üzerinde gerçekleştirilmiştir.

1.2.2. Yakınsama modeli yazın incelemesi

Yakınsama teorisi temel olarak gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş olan ülkelere makro ekonomik bağlamda daha hızlı şekilde yaklaşmasıdır. Yakınsamaya ilişkin ampirik çalışmalardan önce bu alana ilişkin teorik çerçeveyi Galor (1996) çizmektedir. Yakınsamanın teorik tanımı üzerinde duran Galor (1996), yakınsamanın üç temel hipotez üzerinde şekillendiğini aktarmaktadır:

- Mutlak Yakınsama Hipotezi: kişi başına düşen gelirin uzun vadede ilk durumlarından farklı olarak birbirlerine yakınsaması,
- Koşullu Yakınsama Hipotezi: kişi başına düşen gelirin uzun dönemde ülkelerin yapısal karakterlerine de bağlı olarak ilk durumlarından farklı olarak birbirlerine yakınsaması,
- Kümelenme Yakınsama Hipotezi: kişi başına düşen gelirin uzun dönemde yapısal karakterlerine de bağlı olarak ilk durumlarının birbirlerine benzer olan ülkelerin birbirlerine yakınsaması.

Galor (1996) çalışmasının sonucunda kümelenme yakınsamasını ve koşullu yakınsama modellerini birbirlerinin rakibi olarak belirtip ülkeler arasındaki kümelenmeyi kalıcı durum büyümesi dengesi olarak yorumlamaktadır. Buna ek olarak Islam (2003) de yakınsamanın nasıl ortaya çıktığını aşağıda yer alan başlıklarda toplamaktadır:

- a) Bir ekonomideki yakınsama - Ekonomiler arasındaki yakınsama
- b) Büyüme oranı açısından yakınsama - Gelir düzeyi açısından yakınsama
- c) β yakınsama- σ yakınsama
- d) Koşulsuz (mutlak) yakınsama - Koşullu yakınsama
- e) Global yakınsama - Yerel yakınsama
- f) Deterministik yakınsama - Stokastik yakınsama

Yakınsama yazınında farklı yaklaşımlar olsa da yakınsamanın temel olarak ülkeler ya da bölgeler arasındaki ekonomik ya da benzer göstergelerdeki farklılıkların birbirlerine yaklaşması olduğu vurgulanabilir. Yakınsama modeli özelinde yazında yer alan çalışmaların detayları Tablo 8'de sunulmaktadır:

Tablo 8. Yakınsama Modellerine İlişkin Literatür İncelemesi

Çalışmanın Yazar(lar)ı	Çalışmanın Konusu	Çalışmada Kullanılan Yöntem	Çalışmanın Bulguları
Abramovitz (1994)	Emek verimliliğine ilişkin olarak ülkeler arasındaki yakınsama	Çalışmada betimleyici bir yöntem kullanılarak emek verimliliğindeki dağılımın ortaya koyulması	Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emek verimliliği açısından ABD'ye diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yakınsadığı vurgulanmaktadır.
Evans ve Karras (1996)	54 ülkedeki ve ABD'deki 48	Geleneksel yakınsama modelinin yerine F	Çalışmaya konu olan ülke ve eyaletler kendi gruplarında kişi

	eyalettteki kişi başına düşen gelirin yakınsaması	testini kullanarak alternatif analiz kullanılması	başına gelir açısından birbirlerine koşullu olarak yakınsamaktadır.
Sala-i Martin (1996)	Dünyadaki ülkelerin bölgesel olarak kişi başına düşen gelirinin yakınsaması	σ ve β yakınsamasının yanında koşullu β yakınsaması yardımıyla analiz	Çalışmada fakir ülkeler zengin ülkeler kadar hızlı büyümemekte ancak koşullu β yakınsaması mevcuttur.
Rey ve Montouri (1998)	ABD’de bölgesel gelirlerin yakınsaması	Mekansal veri analizi kullanılarak bölgesel gelir büyümesinin analizi	Bölgeler arasındaki yakınsama özellikle komşu olan diğer bölge ile ortaya çıkmaktadır.
Higgins vd. (2006)	ABD verileri kapsamında büyüme ve yakınsama ilişkisi	En küçük kareler ve 3 aşamalı en küçük kareler – araç değişken yöntemleri	Yakınsama olmasına karşın coğrafi olarak güney ve kuzeyde yakınsama hızları farklılaşmakta ve sosyal yapı bu farklılaşmayı etkilemektedir.
Yıldırım vd. (2009)	Türkiye’deki bölgesel sınıflandırmaya göre gelirlerdeki farklılaşmanın varlığı ve yakınsaması	Bölgelere göre değişen yakınsama hızının sapması adına mekânsal ekonometrik analiz yöntemi	Türkiye’deki fakir bölgelerdeki yakınsama hızı daha zengin olan bölgelere göre daha hızlı gerçekleşmektedir.
Karaalp ve Erdal (2012)	Sanayileşmenin yayılma etkisi göstererek gelir farklılıklarını ortadan kaldırıp kaldırmadığını ortaya koymak	Hesaplanan sinai yığılma katsayıları yardımıyla β koşullu yakınsama modelinin kullanılması	Uzun dönemde Türkiye’deki iller arasındaki gelir farklılığının azalması beklenmekle beraber belirli bölgelerdeki yığılmadan ötürü bu süreç yavaşlayacaktır.
Adhikari ve Chen (2014)	35 Asya ülkesindeki enerji üretkenliğinin karşılaştırmalı olarak analizi	σ ve β yakınsama modellerinin yanında mekânsal panel veri analizi kullanılması	Kuzey Asya ve Batı Asya bölgelerinde enerji üretkenliğinde yakınsama bulunmasına karşın Güney Asya’da iraksama süreci gözlemlenmektedir.
Mishra ve Smyth (2014)	ASEAN ülkelerinde kişi başına düşen enerji tüketiminin yakınsaması	Panel KPSS ve Lagrange Multiplier (LM) birim kök testleriyle panel durağanlığının sınanması	Aynı ekonomik ve sosyal yapıya sahip olan ülkelerde koşullu yakınsamanın varlığı tespit edilmektedir.
Özgül ve Karadağ (2015)	Türkiye için Düzey-2 bölgelerinde refah	σ ve β mutlak yakınsamalarının yanında koşullu β	Genel olarak çalışma sonuçları ele alındığında Türkiye’de Düzey-2 için 1990-2000

	göstergele açısından yakınsamanın incelenmesi	yakınsaması kullanılması	döneminde mutlak yakınsamanın olduğu görölmektedir.
Cherodian ve Thirlwall (2015)	Hindistan'daki bölgeler için kişi başına düşen gelir açısından yakınsamanın araştırılması	σ ve β mutlak yakınsamalarının yanında koşullu β yakınsama analizlerinin kullanılması	Hindistan'daki 32 bölgede (en zengin 4 bölge örneklem dışında bırakıldığında) koşullu yakınsamanın mevcudiyeti bulunmaktadır.
Velazquez vd. (2018)	Meksika'da bölgeler arasındaki eşitsizlik yakınsamasının araştırılması	Bölgelerin gayri safi hasıllarının 1940-2010 dönemi için stokastik ya da deterministik zaman serisi trendlerinin analizi	Kriz dönemlerinde bölgeler arasında ayrışma ortaya çıkarken "Meksika Mucizesi" (1979-1982) döneminde eşitsizliklerin azaldığı gözlenmektedir.

1980'lerin sonu 1990'ların başı itibariyle yakınsama alanında farklı konuları kapsayan çalışmaların sayısı giderek artmaya başlamıştır. Baumol (1986), Wolff (1991), Barro (1991) ve Mankiw vd. (1992) ekonomilerin yakınsadığını ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Buna ek olarak Durlauf (1996) içsel büyüme modelinin geçerli olduğu çalışmaları inceleyerek yakınsamanın daha fakir ülkelerde zengin ülkelere göre daha hızlı olduğunu göstermektedir. Abramovitz (1994) ise yakınsama konusunda emek verimliliğini ele alarak diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu konuda ABD'ye yakınsadığını belirtmektedirler. Evans ve Karras (1996) ise çalışmalarında yakınsama yazınına yöntemsel açıdan katkı sunmaktadırlar. ABD'de bulunan 48 eyaletin ve 54 ülkenin sırasıyla kişi başına düşen kişisel gelirini ve işçi başına düşen reel GSYİH miktarını yakınsama açısından ele alan bu çalışmada koşullu yakınsamanın mevcudiyeti bulunmaktadır. Böylece elde edilen sonuçlar neo-klasik modeli destekler niteliktedir. Benzer bir çalışmayı yapan Rey ve Montouri (1998) ABD'de bölgeler arasında gelir yakınsamasını mekânsal veri analizi ile irdelemektedirler. Bu çalışmanın sonucunda ise komşu bölgeler arasında yakınsamanın daha açık olduğu aktarılmaktadır. Yakınsama modelini farklı coğrafyaları barındıran örneklemde ele alıp uygulayan Sala-i-Martin (1996), 1960-1990 döneminde fakir ülkelerin zengin ülkeler kadar hızlı büyümediklerini belirtmektedir. Ancak koşullu β yakınsamasının olduğu ve hızının yıllık olarak %2 seviyesinde gerçekleştiği çalışmada yer almaktadır. Buna ek olarak 1970'li yıllarda yazar, gelir eşitsizliğinin olduğu bir ara dönem olduğunu da aktarmaktadır.

2000'li yıllarda da yakınsamaya ilişkin çalışmalara yazında rastlamak mümkündür. Islam (2003) "küme yakınsaması" ile "koşullu yakınsama" terimlerinin bilimsel olarak tanımlanırken aralarında kesin bir ayrım olmadığını aktarmaktadır. Ancak tez çalışmasında Phillips ve Sul'un (2009) öne sürdüğü model uygulaması sonucunda küme yakınsaması ve koşullu ya da mutlak yakınsama ayrımının yapılması mümkün hale gelmektedir. Uygulamaya yönelik olarak Higgins vd. (2006) ABD'yi ele alan bir çalışma ortaya koymaktadırlar. Regresyon modeli üzerinden yapılan tahminler sonucunda yakınsama olmasına karşın coğrafi olarak güney ve kuzeyde yakınsama hızları farklılaşmaktadır.

Diğer taraftan eyaletlerdeki sosyal yapıların farklı olması da yakınsama hızını etkileyebilecek değişkenler arasında gösterilmektedir. Yakınsama modeli üzerinden Türkiye'nin serbest ticaret dönemini (1987-2001) kapsayan Yıldırım vd.'nin (2009) çalışması, geleneksel beta yakınsama modelinin yakalayamadığı bölgelere göre değişen yakınsama hızının sapmasını mekânsal ekonometrik analiz vasıtasıyla yakalamaktadırlar. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'deki bölgeler daha mikro açıdan değerlendirildiğinde, örneğin Düzey – 2 kapsamında 26 alt bölge olarak, eşitsizlik giderek azalmaktadır. Bununla beraber Türkiye'deki fakir bölgelerdeki yakınsama hızı daha zengin olan bölgelere göre daha hızlı gerçekleştiği analizler sonucunda ortaya koyulmaktadır. Yakınsamaya ilişkin olarak sanayileşme ve büyümenin gelir farklılığına sebebiyet verip vermediğini Türkiye özelinde araştıran Karaalp ve Erdal (2012), ekonomi yazınında tartışılan sanayileşmenin yayılma etkisi göstererek gelir farklılıklarını ortadan kaldırıp kaldıramayacağını analiz etmektedirler. Koşullu yakınsama çerçevesinde Türkiye'deki 73 ilin sanayisi gelişmiş olanların diğerlerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Çevresi için bir cazibe noktası olan sanayileşen bölge diğer komşu bölgelerdeki üretim faktörlerini de etkileyerek kendisine çekmektedir. Ancak iller kendi coğrafi bölgeleri kapsamında değerlendirildiğinde sanayileşen illerin komşu illere olumlu yönde katkı sağladığı beta yakınsama modeliyle çalışmanın sonucunda vurgulanmaktadır.

Ekonomik entegrasyon dışında yakınsama modelini inceleyen bir diğer çalışma ise Adhikari ve Chen (2014) tarafından enerji üretkenliği üzerine yapılan çalışmadır. İlgili çalışmada 35 Asya ülkesi kendi içinde 5 coğrafi gruba ayrılarak beta-yakınsama modeli üzerinden ülkelerin enerji üretkenliğinin yakınsama derecesi incelenmektedir. Kuzey Asya ve Batı Asya bölgelerinde yakınsama bulunmasına karşın Güney Asya'da yakınsamaya rastlanılmamaktadır. Buna ek olarak yazarlar yatırımların enerji üretkenliğinin büyümesini desteklemediğini belirtirken ticari açıklığın enerji üretkenliği büyümesi üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadırlar.

Ekonomik entegrasyonlardan biri olan ASEAN dahilinde olan ülkelerin kişi başına enerji tüketiminin yakınsaması üzerine çalışan Mishra ve Smyth (2014) 1971-2011 yılları arasında panel birim kök testleriyle yakınsamayı ölçmektedirler. Koşullu yakınsamanın olduğu belirtilen çalışmada özellikle ekonomik entegrasyondaki ülkelerin aynı ekonomik ve sosyal yapıya sahip olmaları önemli kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak yazarlar ülkelerdeki enerji politikalarının yenilenebilir kaynaklara yönelmesini ve böylece daha etkin kaynak kullanımının sağlanabileceğini öngörmektedirler.

Büyümeye bağlı olarak yakınsama analizini uygulayan Özgül ve Karadağ'a (2015) göre bölgesel büyüme üzerinde nüfusun olumsuz ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi mevcuttur. Ayrıca, bu çalışmada sosyo-ekonomik göstergelerin çoğunun büyüme (kişi başına düşen GSYİH, işçi başına düşen GSYİH ve gelişmişlik endeksi) üzerinde etkisi 1990-2001 yılları arasında Türkiye Düzey -2 bölgelerinde görülememektedir.

Yakınsama yazınında ülkelerin kendi içindeki farklı bölgelerindeki çeşitli ekonomik göstergeleri dikkate alan çalışmalar da bulunmaktadır. Cherodian ve Thirlwall (2015) Hindistan'daki 32 bölgeye β ve σ yakınsama modelleri yardımıyla uyguladıkları analiz sonucunda koşullu yakınsamanın olduğunu belirtmektedirler. Diğer taraftan koşullu

yakınsamanın en zengin dört bölgenin örneklem dışında tutulduğu zaman ortaya çıktığı sonucuna ulaşmaktadırlar.

Kapsam açısından Zuiddam'ın (2016) yapmış olduğu çalışmanın bir benzeri Velazquez vd. (2018) tarafından Meksika için uygulanmaktadır. Bölgeler arası eşitsizlik üzerinde duran çalışma yazındaki gelir yakınsaması modellerinden ayrılmaktadır. Meksika'daki 32 bölge için yapılan çalışmanın sonucunda bölgelerarası eşitsizlik konusunda yakınsamadan ziyade iraksamanın olduğu belirtilmektedir. Analize ilişkin olarak diğer çalışmalardan farklılaşan bu çalışmada ilgili bölgedeki brüt kamu üretim çıktı miktarının zaman serisi, rassal ve belirleyici eğilimler dikkate alınarak kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmada Meksika ekonomisindeki krizlerin bölgeler arasında ayrılmaya neden olduğu aktarılırken "Meksika Mucizesi" olarak nitelendirilen 1979-1982 döneminde ekonomideki eşitsizliklerin azaldığı ifade edilmektedir.

1.2.3. Uluslararası ticaret ve yakınsama ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar

Uluslararası ticarete teorik açıdan bakıldığında karşılaşılan ilk teoriler arasında Heckscher-Ohlin Teorisi gelmektedir. Ülkelerin faktör yoğunluğuna bağlı olarak ticarete dahil olmalarının ardından ülkelerdeki gelir seviyesindeki artış uluslararası ticaret ile yakınsamanın birlikte ele alınmasını sağlamaktadır (Dollar, Wolff ve Baumol 1988). Bu bağlamda uluslararası ticarete bağlı olarak yakınsamanın yazında incelendiği görülmektedir. Nitekim, Ben-David'in (1996) "Ülkeler Arasında Ticaret ve Yakınsama" çalışması bu alanda yapılmış olan ilk çalışmalardan biridir. Bu çalışmayla daha önceki yakınsama çalışmalarından farklı olarak ülkeler arasındaki büyüme regresyonlarından ziyade ticaretin yakınsama üzerindeki etkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenden ötürü Mankiw vd. (1992) standart neo-klasik büyüme modellerinin tahminlerinin koşullu yakınsamayı (beşeri sermayenin gelişimi, hükümet politikaları vb.) dikkate alarak daha açıklayıcı olacağını belirtmektedirler. Uluslararası ticaret ve yakınsama yazınına dair yapılmış olan çalışmalar Tablo 9'da sunulmaktadır:

Tablo 9. Uluslararası Ticaret ve Yakınsamaya İlişkin Literatür İncelemesi

Çalışmanın Yazar(lar)ı	Çalışmanın Konusu	Çalışmada Kullanılan Yöntem	Çalışmanın Bulguları
Fukuda ve Toya (1995)	Doğu Asya ülkelerinde büyümenin yanında ihracat-GSYİH oranı açısından yakınsamanın sınanması	Yakınsama hipotezinin panel regresyon analiziyle test edilmesi	Asya'da yeni sanayileşen ülkeler, ASEAN ve Japonya arasında ihracat-GSYİH oranının güçlü bir koşullu yakınsadığı belirtilmektedir.
Ben-David (1996)	Ana akım yazından farklı olarak büyüme yerine ticaret yakınsaması	Genişletilmiş Dickey Fuller testi yardımıyla t-istatistiğinin uygulanması	Hem ihracat odaklı hem de ithalat odaklı ülkeler kendi aralarında yakınsamaktadırlar.

Ben-David ve Loewy (1998)	Serbest piyasada ticaretin üretime etkisi ve uzun vadeli büyüme oranının yakalanabilmesi	Optimizasyon tekniği kullanılarak simülasyon kullanılması	Uluslararası ticaretle birlikte ülkeler arasındaki gelir seviyelerinde yakınsamanın ortaya çıkacağını sonucuna ulaşılmaktadır.
Cyrus (2004)	Ticaret ve yakınsama arasındaki nedenselliğin yönünün ortaya konulması	Regresyon modellerinin (hem sabit hem de rassal) yanında Granger nedensellik testi uygulanması	Yakınsamanın mutlak olarak ticaretten kaynaklanmadığı ancak Granger nedensellik analizi sonucunda karşılıklı nedensellik sonucuna ulaşılmaktadır.
Giles ve Stroomer (2006)	Ticari açıklık düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yakınsama kapsamında ele alınması	88 ülkenin zaman serisi kernel ve bulanık regresyon modellerinin kullanılması	Ülkenin ticari açıklığının artması üretilen ürün miktarının yakınsama hızıyla ilişkilidir.
Gersbach vd. (2013)	Farklı düzeylerdeki ticari açıklığın ülkedeki teknolojik sınıra yakınsamasının araştırılması	Panel veri analizi kullanılan çalışmada etkinin sabit ve rassal regresyon modelleriyle tahmin edilmesi	Ülkelerdeki ticari açıklık derecesinin artması teknolojik olanaklar eğrisine yakınsamaktadır.
Apergis ve Cooray (2016)	Artan uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlarının dünya geneli ve ülke grupları özelinde yakınsamasının incelenmesi	Phillips ve Sul (2007) tarafından önerilen yakınsama modelinin kullanılması	Yükselen ekonomilerin kendi içinde belirli gruplara ayrılarak yakınsadıkları gözlemlenmektedir.
Miluntinovic (2016)	Uluslararası ticaretin AB'deki ülkelerin gelir yakınsaması üzerindeki etkilerinin analizi	Ülkelerin kendi zaman serileri üzerinden regresyon tahmini yapılması	Ticaret hacminin artması sonucunda AB için (Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan hariç) iki ülke arasındaki gelir farklılığı azalmaktadır.
Zaman ve Goschin (2017)	Romanya'da 2001-2014 yılları arasında AB öncesi ve sonrası dönemde bölgeler arasındaki	Mekansal analizin yanında β yakınsama modeliyle yakınsamanın ölçülmesi	Uzun dönemde Romanya'daki bölgeler arasında kişi başına düşen ihracat miktarının koşullu olarak yakınsamaktadır.

	kişi başına ihracatın yakınsaması		
--	-----------------------------------	--	--

Fukuda ve Toya (1995) ekonomik büyümedeki ihracatın rolünü göstermek adına Doğu Asya ülkelerini ele almaktadırlar. Tahmin edilen regresyon modelleri neticesinde Asya’da yeni sanayileşen ülkeler, ASEAN ve Japonya arasında koşullu yakınsamanın olduğu gözlemlenmiş olup ihracat-GSYİH oranının güçlü bir koşullu yakınsama sürecinde olduğunu aktarmaktadırlar. Buna ek olarak ülkeleri gelir gruplarına göre sınıflandırılmasının ardından yakınsama hızlarını ölçen Ben-David (1996), ülkeleri ihracat ve ithalat odaklı gruplara ayırmaktadır. Bunun sonucunda gerek ihracat ülkeleri gerekse ithalat ülkeleri kendi aralarında yakınsamakta olduğu belirtilmektedir. Ancak bu çalışmanın tekrar edilmesi sonucunda Gaulier (2003) dünya genelinde yaklaşık 50 ülkede yaptığı analizde ticaret ve yakınsama arasındaki korelasyonun oldukça zayıf olduğunu aktarmaktadır. Yakınsamayı daha geniş bir bakış açısından ele alan Ben-David ve Loewy (1998) serbest ticaretin üretim düzeyine etkisini ve buna bağlı olarak uzun vadeli büyüme oranının yakalanabilme olasılığı üzerinde durmaktadırlar. Geleneksel büyüme yazınındaki sermaye ve emek faktörlerinin kalıcı durumda yakınsamayı sağladığını vurgulayan yazarlar, uluslararası ticaretle birlikte ülkeler arasındaki gelir seviyelerinde de yakınsamanın ortaya çıkacağını aktarmaktadırlar. Bununla beraber tek taraflı tarife indiriminin uygulanmasıyla ülkelerin kalıcı durum olarak nitelendirilen uzun vadeli büyüme oranlarının daha da yükseldiği belirtilmektedir. Uluslararası ticaret ile pazarın giderek daha rekabetçi olması üretim sürecini daha etkin hale getirmekte ve bilgi yayılımı artmaktadır. Buna bağlı olarak ülkelerin aynı gümrük tarife politikalarını izlemesi büyüme açısından da aynı kalıcı duruma doğru yakınsamaya sebebiyet vermektedir. Nitekim çalışmada Avrupa’nın kendi içinde ve ABD ile Kanada arasındaki ticarete ülkelerin gelir seviyelerinde yakınsamanın olduğu belirtilmektedir. Yazarlar son olarak ticaretin serbestleşmesi ve gelir yakınsamasının ortaya çıkmasını dünyadaki müreffeh ülkelerin çoğunda görüleceğini ifade etmektedirler.

Ticaret ile yakınsama arasındaki ilişkinin hangi yönde olduğunu görmek açısından Cyrus (2004) gerek regresyon modeli gerekse nedensellik analizini çalışmada kullanmaktadır. Yakınsamayı kişi başına gelir yani büyüme oranı olarak kabul eden yazar, ülkelerin uluslararası ticareti ile gelir farklılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesini çalışmanın ana sorunsalı olarak görmektedir. Buna ek olarak analizin ele aldığı 1965-2000 yılları arasında 56 ülkenin toplam dış ticaret hacminin ortalama gelir içindeki payının %44 civarından %81 seviyesine yükselmesi ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının bu dönemde azalması ticaretin önemini ampirik olarak incelenmesine neden olmaktadır. Ayrıca yakınsamanın mutlak olarak ticaretten kaynaklandığını düşünmenin yazar tarafından doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Ülkelerin ticaretlerini artırmalarının yanında yurt içi tasarruf oranlarının ya da ülkelerin nüfuslarının değişmesi ticaret ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi mutlak yakınsama yerine koşullu yakınsama olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Yapılan çalışmadaki test sonuçlarına bakıldığında ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının varlığı taraflar arasındaki ticareti, ticaret hacminin artması ülkelerdeki gelir farklılıklarını azaltmaktadır. Nitekim Granger nedensellik analizi sonucunda iki değişkenin birbirlerini

etkileyebileceği öngörüsünü yapmak mümkündür. Ancak analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre ülkeler arasında herhangi bir yakınsama grubu bulunamamıştır.

Ülkenin ticari açıklık düzeyi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi yakınsama modeli kapsamında inceleyen Giles ve Stroomer (2006), zaman serisi analizi yerine yatay kesit verilerin analizini regresyon için kullanmaktadırlar. Diğer taraftan Cyrus'un (2004) çalışmasındaki nedensellik öngörüsünü zaman serisi kullanmamalarından ötürü Giles ve Stroomer (2006) ticari açıklık ve yakınsama için tercih etmemektedirler. Çalışmanın sonucunda uluslararası ticaretin kişi başına gelirden ziyade yaşam kalitesinin yakınsaması üzerindeki rolünün incelenmesi gerektiği yazarlar tarafından ileri sürülmektedir. Ticari açıklığın büyüme üzerindeki etkisi vasıtasıyla yakınsamayı inceleyen Gersbach vd. (2013) ülkelerdeki ticari açıklığın derecesinin dünyadaki teknolojik olanaklar eğrisine yakınlaştığını ifade etmektedirler. Bu nedenden ötürü ticari açıklığı artan ülkelerin daha fazla yatırım alarak uzmanlaştığı sektörlerin uzun vadede ülkeyi kalıcı büyüme seviyesine ulaşacağını vurgulamaktadırlar.

Uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlarının yükselen ekonomilerde herhangi bir yakınsama etkisinin varlığına yönelik Apergis ve Cooray'in (2016) yapmış olduğu çalışmada tezde de kullanılan Phillips ve Sul'un (2007) öne sürdüğü yakınsama modeli analiz edilmektedir. 1960-2013 dönemini ele alan çalışmada yükselen ekonomilerdeki ticari açıklık ve artan doğrudan yabancı yatırım seviyelerine dikkat çekilmektedir çünkü bahsi geçen ülkelerdeki ortalama büyüme %4,7 civarındayken bu oran gelişmiş ülkelerde %1,7'ye düşmektedir. Çalışmanın model dahilinde incelediği ticari açıklık kavramı, Baldwin'e (1992) göre gelir yakınsamasını üç unsur vasıtasıyla gerçekleştirmektedir:

- Üretim faktörü fiyatları,
- Üretim faktörü miktarları,
- Üretim teknolojisi.

Buna göre çalışmanın temel amaçlarından biri uluslararası ticaretin ve doğrudan yabancı yatırımların artması küresel ölçekte ya da ülke grupları ölçeğinde yakınsamaya sebebiyet verip vermediğini ortaya çıkarmaktır. Yapılan analiz sonucunda yükselen ekonomilerin kendi içinde belirli gruplara ayrılarak yakınsadıkları görülmektedir. Yakınsayan ülkelerin ise gerek teknolojik altyapısının gerekse teknolojisinin birbirlerine benzemektedirler.

Uluslararası ticaretin yakınsama üzerindeki etkisini AB üzerinden analiz eden Miluntinovic (2016), çalışmasında regresyon modelini kullanmaktadır. Yazar, ekonomik yazından hareketle yakınsamanın Solow'un neo-klasik büyüme modelinin ardından ele alındığını ifade etmektedir. Diğer taraftan ülkelerin kurdukları ekonomik entegrasyonlar sonucunda gelir seviyesi düşük olan ülkelerin gelir seviyesi yüksek olan ülkelere nazaran daha hızlı büyüdüğü yazar tarafından belirtilmektedir. Ayrıca ekonomik entegrasyonun kabul gören faydaları olarak çalışmada şu maddelere yer verilmektedir:

- Gelir seviyesi daha düşük olan ülkeler zengin ülkelerin teknolojisini daha kolay şekilde kendilerine uyarlayabilmektedirler,

- Karşılıklı ticaretin artmasıyla birlikte birliğe yeni üye olan ülkelerdeki faktör fiyatları da artmaktadır. Böylelikle ülkelerin elde etmesi muhtemel olan gelir seviyeleri de yükselmektedir,
- Ülkelerdeki emek gücü, düşük üretkenlik seviyesine sahip olduğu tarımsal faaliyetler yerine daha yüksek üretkenliğin bulunduğu üretim ve hizmet sektörüne geçmektedir.

Yukarıda sıralanan maddelerin aksine Slaughter (1997) gelir seviyesi daha düşük olan ülkelerin daha zengin ülkelere göre daha hızlı büyümediklerini bu sebepten ötürü yakınsamadan ziyade ıraksamanın ortaya çıkmasını beklemektedir. Yazında farklı görüşlerin bulunmasından ötürü Miluntinovic (2016) AB için (Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan dışındaki üyeler) iki ülke arasındaki ticaretin artmasıyla ülkeler arasındaki gelir farklılığının azaldığını öne sürmektedir. Ancak ülkeler arasındaki bu yakınsama mutlak değil koşullu yakınsama olarak gerçekleşmektedir.

Uluslararası ticaret ve yakınsama konusundaki güncel ampirik çalışmalardan biri de Zaman ve Goschin'e (2017) aittir. Koşullu beta yakınsama modelinin kullanıldığı çalışmada bölgelere ayrılan Romanya'da 2001-2014 yılları arasında AB öncesi ve sonrası dönem iki alt dönem bulunmaktadır. Uzun dönemde Romanya'daki bölgeler arasında kişi başına düşen ihracat miktarının koşullu olarak yakınsadığını aktaran yazarlar, bu yakınsama üzerinde doğrudan yabancı yatırımların ve kişi başına düşen ithalatın da pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar verdiğini teyit etmektedirler. Buna ek olarak kişi başına düşen GSYİH'nin kriz dönemlerinde yakınsama modelini açıklama gücüne sahip olduğu da çalışmanın bulguları arasındadır.

1.2.4. Yakınsama ve ekonomik entegrasyonlara dair ampirik yazın incelemesi

Ülkelerin üyesi oldukları ekonomik entegrasyonlar kapsamında etkinliğini ortaya koymak adına yazında yakınsama üzerine yapılmış olan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. O'Rourke (1999) küreselleşme kapsamında ekonomik yakınsamanın mevcudiyetini sorgulamakta ve bu sistemin zengini daha zengin fakiri daha fakir yapıp yapmadığını tarihsel süreç içerisinde ele almaktadır. Çalışmada 19.yy'ın sonlarında Atlantik ekonomileri olarak adlandırılan Batı Avrupa ülkelerinde küreselleşme ve yakınsama arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya koyulmaktadır. Yazında yer alan yakınsama ve ekonomik entegrasyonlara ilişkin Tablo 10'da çeşitli detaylar sunulmaktadır:

Tablo 10. Ekonomik Entegrasyonlarda Yakınsamaya İlişkin Literatür İncelemesi

Çalışmanın Yazar(lar)ı	Çalışmanın Konusu	Çalışmada Kullanılan Yöntem	Çalışmanın Bulguları
Hall vd. (1992)	Avrupa Topluluğu üyesi olan ülkeler arasında ekonomik yakınsamanın irdelenmesi	Ekonomik göstergelerin zaman serilerinin karşılaştırılması ve eşbütünleşme analizlerinin yapılması	Döviz kurundaki yakınsama diğer ekonomik göstergelerde (örneğin faiz oranları) ıraksamaya sebebiyet vermektedir.
Kim (1998)	1840-1987 yılları arasında ABD'de	Bölgesel olarak sektörlere göre	Bölgelerdeki ekonomik yapıların benzerliği ve kişi

	ekonomik entegrasyon ve gelir yakınsamasının incelenmesi	uzmanlaşma endekslerinin hesaplanması	başına düşen gelirdeki büyümenin birlikte hareket etmesi yakınsamayı ortaya çıkarmaktadır.
Blyde (2006)	MERCOSUR ülkelerindeki gelir eşitsizliklerinin analiz edilmesi	Gelir eşitsizliklerini ortaya koyan (Gini, Theil, Sigma-Dispersion) endekslerinin kullanılması	MERCOSUR içindeki gelir eşitsizliği bölgelerde ve ülkelerde 1990'larda arttığı ve entegrasyon içinde zengin ve fakir ülke grupları arasındaki ayrımın daha fazla ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır.
Monfort (2008)	AB ülkelerinde yakınsamanın analiz edilmesi	β ve sigma yakınsama modellerini kullanılarak AB ülkelerindeki kişi başına düşen gelir yakınsamasının hesaplanması	AB-27 içinde özellikle AB-15 gibi ülke gruplarının kendi içlerinde yakınsadıkları ortaya çıkmaktadır.
Hammouda vd. (2009)	Afrika kıtasındaki bölgesel entegrasyonların neden gelir yakınsamasına neden olmadığına ele alınması	σ ve β yakınsama modellerinin yanında stokastik yakınsama yardımıyla analiz	Afrika'daki düşük faktör üretkenlik seviyesi ve üretim faktörlerinin yüksek düzeyde hareketli olmaması yakınsamayı engellemektedir.
Stanisic (2012)	AB-15 ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında gelir yakınsamasının irdelenmesi	σ ve β yakınsama modellerinin kullanılması	Ülke grupları arasında kişi başına gelir açısından yakınsama olsa da kriz sonrasında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde iraksama gözlemlenmektedir.
Monfort vd. (2013)	AB üyesi ülkelerde coğrafyaya göre kişi başına düşen GSYİH üzerinden yakınsama analizi	Ülke kümelenmesini elde etmek adına Phillips ve Sul'un (2007, 2009) yakınsama modelinin kullanılması	Tüm AB ülkeleri için yakınsama bulunmamakla beraber kendi içlerinde gruplar özelinde yakınsama bulunmaktadır.
Thissen vd. (2013)	AB'de uluslararasılaşma ve entegrasyonun ülkeler ölçeğinde ele alınması	Doğrusal olmayan optimizasyon tekniğiyle panel veri analizi	AB'nin içindeki ticaret her üye ülke için aynı etkiyi oluşturmamakta ve ihracat rakamları doğrultusunda Doğu Bloku olarak görülen eski SSCB ülkelerinin diğer batı Avrupa ülkelerine göre daha hızlı büyümektedirler.

Borsi ve Metiu (2015)	AB bünyesinde kişi başına düşen reel gelirin 1970-2010 döneminde yakınsamasının incelenmesi	Phillips ve Sul'un (2007) yakınsama modelinin kullanılması	Yakınsama coğrafi olarak birbirine yakın olan ülkelerde çıkmakla beraber Bulgaristan, Romanya ve Lüksemburg AB-27 arasındaki iraksayan ülkelerdir.
-----------------------	---	--	--

Ekonomik entegrasyon ve yakınsama konusuna ilişkin yapılan ilk ampirik çalışmalar arasında yer alan Hall vd.'nin (1992) çalışmasında Avrupa Topluluğu'na üye olan ülkelere arasındaki yakınsamanın ekonometrik olarak analizi yapılmaktadır. Buna göre döviz kurları açısından yakınsayan ülkeler diğer göstergeler yönünden bir iraksama sürecine girmektedirler. Bir başka çalışma olan Kim'in (1998) "Economic Integration and Convergence: U.S. Regions, 1840-1987" başlıklı çalışması, ekonomik entegrasyonun gelir yakınsama üzerindeki iki kaynağını büyüme ve ticaret modelleri üzerine kurmaktadır. Yapılan analizler sonucunda ilk dönemde bulunan ayrışmalar 20.yüzyıldan itibaren ABD'nin bölgelerinde ekonomik yapıların benzerliği ve kişi başına düşen gelirdeki büyümenin beraber hareket etmesi ekonomik olarak yakınsamayı da beraberinde getirmektedir. MERCOSUR için Blyde'in (2006) yapmış olduğu çalışmada ekonomik entegrasyon içindeki yüksek gelir grubundaki ülkeler ile daha düşük gelire sahip ülkeler arasındaki gelir eşitsizlikleri açısından bir asimetri olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmaya ek olarak AB ile ilgili olarak yapılan Monfort'un (2008) çalışmasında da birliğin çekirdek ülkeleri olarak görülen AB-15 ülkeleri arasındaki yakınsamanın daha net olarak ortaya çıktığı aktarılmaktadır.

Bölgesel entegrasyonların gelir yakınsaması üzerine Hammouda vd. (2009) Afrika kıtasında neden bu değişkenin yakınsamadığı üzerinde durmaktadırlar. Entegrasyonların temel amacının ticaretin önündeki engellerin kaldırılıp daha serbest bir ortamda mal ve hizmet akışının sağlanması olduğunu belirten yazarlar, yazındaki bulguların aksine Afrika kıtasında gelir yakınsamasının istenen düzeyde gerçekleşmediğini yazmaktadırlar. Diğer bölgelere nazaran Afrika'daki düşük toplam faktör üretkenlik seviyesi ve üretim faktörlerinin istenilen düzeyde hareketli olamaması yakınsamanın önündeki en büyük engeller arasında gösterilmektedir. Ayrıca Afrika'ya yönelik sınırlı doğrudan yabancı yatırım miktarı da ülkeler arasındaki etkin üretimin önüne geçerek ticari bağların güçlenmesini engellemektedir.

AB'nin genişlemesini dikkate alarak Stanisic (2012) tarafından yapılan çalışmada ise eski olarak nitelendirilen AB-15 ile Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında gelir yakınsaması incelenmektedir. Ülke grupları arasında kişi başına gelir açısından yakınsama bulunsa da kriz döneminin etkisi sonrasında Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu durum iraksamaya dönüşmektedir. AB ve yakınsama konusundaki Monfort vd.'nin (2013) ortaya koyduğu çalışmaya göre AB üyesi ülkelerdeki kişi başına düşen GSYİH üzerinden yapılan yakınsama modeli sonucunda genel seviyede bir yakınsamanın olmadığı görülmektedir. Bu nedenden ötürü Monfort vd. (2013) AB içinde ciddi yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğunu aktarmaktadır. AB'ye yönelik olarak yakınsama konusunu inceleyen bir başka çalışma da Thissen vd.'ne (2013) aittir. AB'nin 2000-2010 yılları arasındaki dönemde yurt dışına yapmış olduğu ihracat miktarının yıllık bileşik büyüme oranı %3,9

olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan çalışmada vurgulanan bir diğer nokta ise AB'nin kendi içindeki ticaretinin toplam ticaret içindeki payının %80 düzeyinde olmasıdır. AB'nin üretmiş olduğu ürünlerin çoğu ekonomik entegrasyonun üyesi olan diğer ülkelere satılmaktadır. Ancak AB'nin kendi içindeki bu ticaretin her üye ülke için aynı etkiyi oluşturduğu söylenemez. Çalışmada yazarlar ihracat rakamları doğrultusunda Doğu Bloku olarak görülen eski SSCB ülkelerinin diğer batı Avrupa ülkelerine göre daha hızlı büyüdüklerini belirtmektedirler. Bu durumu Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri için gelişmiş ülkelerle aradaki farkı kapatarak yakınsama süreci olarak değerlendiren yazarlar, ilgili ülkelerin kendi aralarında ıraksama sürecinde olduklarını da vurgulamaktadırlar. AB ve yakınsama konusundaki güncel çalışmalardan bir diğeri olan Borsi ve Metiu'nun (2015) alışmasında birlik içerisinde reel gelir yakınsaması incelenmektedir. AB genelinde yakınsamanın olmadığını aktaran çalışmada alt grupların kendi aralarında yakınsadıklarını ileri sürmektedir. Özellikle yeni ve eski üyeler arasındaki ayrımın yakınsama analizinde keskinleştiği görülmekle beraber yakınsamanın coğrafi olarak birbirine yakın olan ülkelerde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Devam eden AB entegrasyonu sürecinde reel olarak kişi başına düşen gelir açısından 2000-2010 yıllarında Bulgaristan, Romanya ve Lüksemburg AB-27 arasındaki ıraksayan ülkeler olarak gösterilmektedir. Bulgaristan ve Romanya'nın birlik içindeki en fakir ülkeler oldukları düşünöldüğünde ampirik olarak elde edilen sonuçların gerçek dünyayla örtüştüğü görölmektedir.

Yakınsama ve ekonomik entegrasyonlara dair yapılan ampirik çalışmalar farklı sonuçlar veriyor olsa da genel olarak yazında entegrasyonların üye ülkelerdeki özellikle kişi başına düşen gelir üzerinden koşullu olarak yakınsadığı görölmektedir. Analiz edilen ülkeler kümesi değışiyor olsa da entegrasyonlar üyeleri üzerinde etkili olmaktadır.

BÖLÜM 2: EKONOMİK ENTEGRASYON TÜRLERİ VE TEORİLERİ

Ekonomik entegrasyon, uluslararası ekonomik işbirliğini artırmak adına bir grup ülkenin bir araya gelerek aralarındaki ticari engelleri kaldırarak kaynakların etkin şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde ekonomik entegrasyonlar sayesinde mal, hizmet, sermaye ve insanın daha serbestçe hareket ettiği ve bunun sonucunda küresel büyümeye katkı sağladığı görülmektedir. Ekonomik entegrasyonların çeşitli safhalara sahip olması ve nispeten yeni sayılabilecek bir ifade olmasından kaynaklı literatürde farklı tanımlamaları da beraberinde getirmektedir. Balassa (1961) parçaların birleşerek bütünü oluşturması olarak tanımladığı entegrasyon sürecinin özellikle Avrupa kıtası için siyasi amaçları gerçekleştirebilmek için kullanıldığını belirtir. Ayrıca ekonomik entegrasyon, uluslararası iktisat alanının bir parçası olsa dahi uluslararası ticaret teorisi kapsamında değerlendirilerek büyüme ve birlik içerisinde ekonomi politikalarının koordinasyonu için ulusal pazarların beraber hareket etmesi olarak da görülebilir (Balassa, 1961: 3). Ekonomik entegrasyon tanımlamaları arasında iktisadi ve ticari yaklaşımları daha açık görebilmek adına Kindleberger (1963) üç madde üzerinde durmaktadır:

a) Serbest Ticaret,

b) Emeğe ödenen ücretin, vergilerin ve ekonomi politikalarının ayrımcılık yapılmadan uygulanması,

c) Faktör fiyatlarının eşitlenmesi.

Kindleberger (1963) tanımlamalarını Tinbergen (1954), Myrdal (1956) ve Balassa (1961) tarafından yapılan tanımlamaları dikkate alarak yapmıştır. Nitekim Machlup (1977) 1950'lerden önce ekonomik entegrasyonun tanımının tam olarak yapılmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Tinbergen (1954) için ekonomik entegrasyon, uluslararası iktisattaki en çok arzu edilen yapının oluşturulmasıdır. Ancak arzu edilen ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi için öncelikle tam istihdam vb. ulusal politikaların gerçekleştirilmesinin ardından miktar ve ithalat gümrük kısıtlamalarının kaldırılması gereklidir. Balassa (1961) için koordinasyon halinde birleştirilecek olan parçaların ülkeler arasında herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan bir araya getirilmesi önemlidir. Diğer taraftan Myrdal'ın (1956) üzerinde durduğu faktör fiyatlarının eşitlenmesi öncelikle fırsat eşitliğinin tesis edilmesiyle ilgilidir. Nitekim Myrdal (1956) üretim faktörlerinden emeği sermayeden bu anlamda daha fazla önemser.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında serbest ticarete ve sermayeye dayalı yapının ABD tarafından öncelenmesi uluslararası ticaret açısından ekonomik entegrasyonların önemini ortaya çıkardı (Balkır, 2016: 60). Bu dönemde yapılan tanımların ortak noktası ülkelerin ticari uygulamalar konusunda engelleri ortadan kaldırmanın yanında ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyonun tesis edilmesidir. Diğer taraftan uluslararası ekonomik ilişkilerin aktif olarak ortaya çıkması için ülkeler arasında dikkate değer miktarda ticaret hacminin olması gerekir. Balassa (1961) örneğin İzlanda ve Yeni Zelanda arasındaki ticaret hacminin az olmasından dolayı bir ekonomik entegrasyon modelinin oluşması pek olası görmemektedir. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyonların çekim modelindeki gibi

aynı şekilde ülkeler arasındaki mesafeye bağlı olarak yani komşu ülkeler arasında bölgeselleşme hareketleri üzerinden şekillenmesi beklenmektedir. Diğer taraftan bölgesel ticaret anlaşmaları vasıtasıyla aynı coğrafyada olmayan ülkeler ya da entegrasyonlar arasında ticari işbirlikleri de yapılabilmektedir.

2.1. Ekonomik Entegrasyon Türleri

Uluslararası ekonomik entegrasyonların tanımlarında görüleceği gibi yazında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak bu tanımlamaların ortak noktası etkin ekonomi politikalarına ulaşarak ülkeler arasındaki ticaret hacmini artırmak suretiyle ekonomik ilişkilerin serbestleşmesini sağlamaktır. Esasında ekonomik entegrasyonlar vasıtasıyla ülkeler daha büyük pazarlara erişim imkanına ulaştılar. Nitekim iktisatçıların çoğu serbest ticareti önceleyen ve genel refah düzeyini yükseltecek bir düzeni desteklemektedirler. Diğer taraftan ülkelerin kendi çıkarlarını da göz önüne almalarından ötürü oluşturulan ekonomik entegrasyonun yanında üçüncü tarafa karşı korumacı politikaları geliştirildi.

Ekonomik entegrasyon modelleri bir taraftan entegrasyona üye ülkeler arasında uluslararası ticaretin serbestleşmesini desteklerken diğer taraftan birlik dışında bulunan ülkelere karşı korumacı politikalar izlemektedir. Buna ek olarak yürürlükte olan bazı ekonomik entegrasyonların AB gibi mutlak suretle bir sonraki süreçte ekonomik entegrasyonun bir ileri safhasına geçmek gibi nihai amacı da olmayabilir. Ticaretin serbestleşmesi ülkeler için büyük avantaj olarak gözüktüğü de ekonomik entegrasyon içerisindeki kimi ülkeler için aynı derecede fayda sağlamamaktadır. Ülkelerin milli egemenliğinin zedelenmesinin yanında kaynakların etkin kullanımını açısından da çeşitli problemlerle karşılaşılabilir.

Küresel ölçekte üretim faktörlerinin dolaşımı üzerindeki kısıtlamaların azalması mal üretimi sürecini de uluslararası anlamda birbirine entegre etmektedir. Öte yandan genişleyen entegrasyonlar sonradan üye olan ülkeler üzerinde baskı kurabilmekte ve merkez - çevre ilişkilerinin daha karmaşık hal almasına sebebiyet vermektedir. Çekirdek üyeler olarak adlandırılan ekonomik entegrasyonun ilk ve güçlü üyeleri birliğe sonradan katılan ülkeler üzerinde hakimiyet ya da baskı kurabilmektedirler. Fakat ekonomik entegrasyonların sosyal ve ekonomik olarak birbirlerine yakın ülkeler tarafından kurulması ülkeler üzerinde kurulabilecek bu baskıyı azaltabilmektedir.

Uluslararası ekonomik entegrasyonların yazında beş şekilde gerçekleştiği vurgulanmaktadır (Dura vd., 2015:32). Ekonomik entegrasyonlar, ticari ve ekonomik ilişkilerin en zayıftan en güçlüsüne doğru olarak aşağıda sıralanmıştır:

- Tercihli Ticaret Anlaşması
- Serbest Ticaret Bölgesi
- Gümrük Birliği
- Ortak Pazar
- İktisadi ve Parasal Birlik

Yukarıda sıralanan ekonomik entegrasyonların uluslararası ticaret içindeki payı değişkenlik göstermektedir. Gerek entegrasyon içinde gerekse diğer ülkelerle yapılan ticaret, kimi ülke grupları için çok yüksek yüzdelere ulaşsa da kimi ülkelerin ve ekonomik entegrasyonların uluslararası ticaretteki payı düşük kalmaktadır.

2.1.1. Tercihli ticaret anlaşması

Ekonomik entegrasyonların ilk aşaması olan tercihli ticaret anlaşması, anlaşmaya taraf olan ülkeler arasında belirli mal ya da mal grupları üzerindeki gümrük tarifelerinin indirilmesini ifade eder. DTÖ²'nün tanımına göre tercihli ticaret anlaşması gümrük tarifelerinin daha düşük seviyelere ya da sifıra karşılıklı ya da tek taraflı olarak düşürülmesine yönelik yapılan düzenlemelerdir. Tercihli anlaşma tanımında yer alan tek taraflı durum ancak sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeler ile yaptıkları anlaşmalar için geçerli olmaktadır. Diğer taraftan ticari ilişkilerin yoğunlaşmasıyla beraber tercihli ticaret anlaşmasının kalıplaşmış olan bu tanımı da değiştirmeye başlamıştır. Artık günümüzde yeni nesil tercihli ticaret anlaşmaları imzalanarak belirli mal grupları üzerindeki gümrük tarifelerinin indirilmesini kapsamamakla beraber Horn vd. (2010) bunun yanında hizmet, yatırım, rekabet politikaları, entelektüel mülkiyet haklarının korunması gibi konulara ilişkin düzenlemeleri de kapsadığını belirtmektedirler.

1990'lı yıllardan sonra tercihli ticaret anlaşmalarının sayısında hızlı bir artış gerçekleşti. 1945-2009 yılları arasında yaklaşık 690 ticaret anlaşmasının müzakeresi yapıldı (Baccini vd, 2011: 2). Dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler tercihli ticaret anlaşmasının ya sağlayıcı ülkesi ya da bu anlaşmalardan faydalanan ülke konumundadır.³ 1990 yılında 50 civarında olan tercihli ticaret anlaşmaları 2015 yılında 189 ülke arasında 279 rakamına ulaşmıştır (Ruta, 2017: 175). Anlaşmaların bu kadar kısa süre içerisinde yaklaşık üç katına çıkması tercihli ticaret anlaşmalarının uluslararası ticaretin akımına, büyümeye ve anlaşmaya taraf olan ve taraf olmayan ülkelerin refahına etkisinin hangi yönde olduğu üzerine araştırmaların yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Dünya Bankası veri tabanına göre tercihli ticaret anlaşmalarının kapsamının genişlemesinin ardından 2010 yılından bu yana imzalanan bu anlaşmaların çoğunun içeriğinde 10'un üzerindeki politika alanında işbirliği bulunmaktadır.⁴ Horn vd. (2010) tarafından yapılan sınıflandırma dikkate alındığında tercihli ticaret anlaşmalarında DTÖ-artı ve DTÖ-ekstra olarak iki sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Buna göre DTÖ-artı anlaşmaları DTÖ'nün yetki alanı dahilinde (gümrük tarifelerinin azaltılması gibi) olan anlaşmaları nitelemektedir. Diğer taraftan DTÖ-ekstra olarak değerlendirilen anlaşmalar ise DTÖ'nün yetki alanının dışında (çalışan standartlarının düzenlenmesi gibi) olan konuları kapsamaktadır.

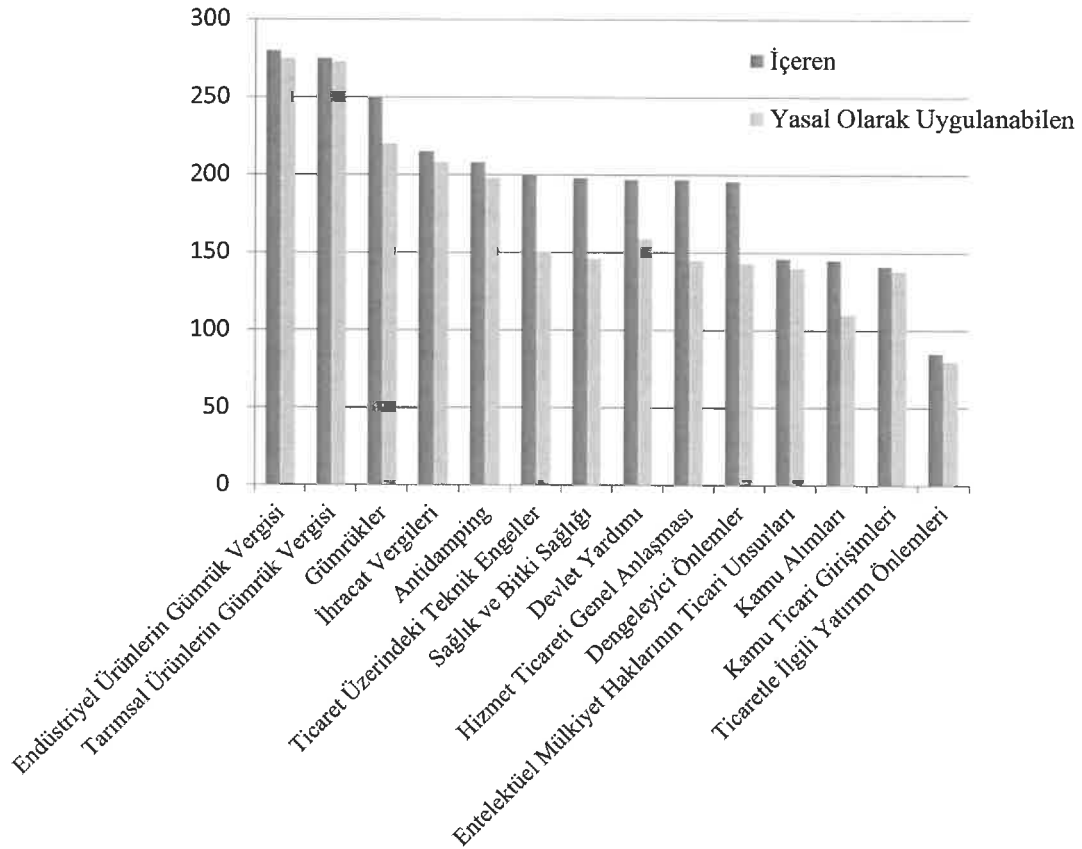
Tablo 11'de tercihli ticaret anlaşmaları kapsamında 2015 yılı itibarıyla ülkelerin hangi ekonomik alanlarda (DTÖ-artı koşullarının sağlandığı) kaç anlaşma imzaladığı gösterilirken Tablo 12'de ise DTÖ - ekstra koşullarının bulunduğu tercihli ticaret anlaşmalarının hangi alanlarda imzalandıkları ve sayısı verilmektedir.

² Tanımın detayına ulaşmak için: https://www.wto.org/english/thewto_e/glossary_e/preferential_trade_arrangements_ptas_e.htm

³ Dünyada tercihli ticaret anlaşması yapan ülkeleri ve yapmış oldukları anlaşmaları <http://ptadb.wto.org/SearchByCountry.aspx> bağlantısı üzerinden görebilirsiniz.

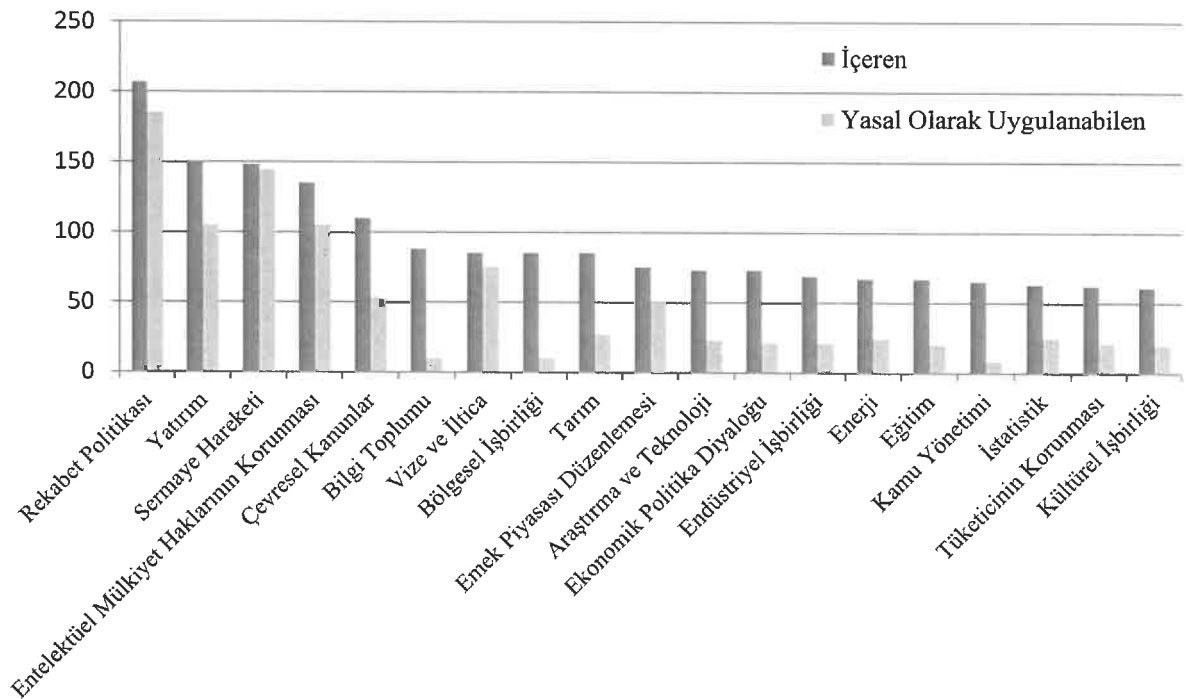
⁴ Bu anlaşmaların detaylarını <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/content-deep-trade-agreements> bağlantısı yardımıyla görüntüleyebilirsiniz.

Şekil 3. Tercihli Ticaret Anlaşmalarında “DTÖ-Artı” olarak İmzalanan Anlaşma Sayıları (2015)

Kaynak: Dünya Bankası (2018). Erişim Tarihi: 05 Haziran 2018.

Şekil 4. Tercihli Ticaret Anlaşmalarında “DTÖ-Ekstra” olarak İmzalanan Anlaşma Sayıları (2015)

Kaynak: Dünya Bankası (2018). Erişim Tarihi: 04 Haziran 2018.

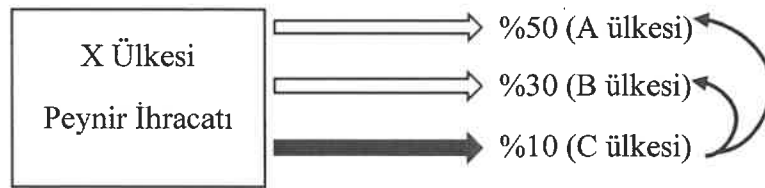
Tablo 11 ve 12’de görüldüğü üzere ülkeler arasında tercihli ticaret anlaşmalarının gümrük vergisi ve ekonomik unsurlar üzerinde doğrudan etkisi olmakla beraber toplumsal ve siyasi açıdan da çeşitli etkileri bulunmaktadır. Tercihli ticaret anlaşmaları uygulamaya taraf olan ülkelerin aralarındaki ticaret sınırlamalarının azaltılmasını öncelemektedir (Ünsal, 2005: 409). Ancak DTÖ-Ekstra koşulları içerisinde yer alan ilk dört maddenin devamında bulunan başlıklar ise tercihli ticaret anlaşmalarının çekirdek dışı kısmını oluşturmaktadır. Günümüzde ise en çok tercihli ticaret anlaşmasına imza atan ülke grubunun AB olduğu görülmektedir (Ruta, 2017: 178).

2.1.2. Serbest ticaret bölgesi

Bazı çalışmalarda tercihli ticaret anlaşmalarının ekonomik işbirliği olarak görülmesinden ötürü ekonomik entegrasyon türlerinin ilk safhası olarak adlandırılan (Ertürk, 2006: 56; Pehlivan ve Utkulu, 2015: 4) serbest ticaret bölgesi kavramı, uygulamaya taraf olan ülkelerin aralarındaki ticari engelleri (gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamaları gibi) kaldırmasını ve üçüncü taraf ülkelere ise kendi gümrük tarifelerini uygulamasını ifade etmektedir (WTO, 2019b). Diğer taraftan serbest ticaret bölgesi üye ülkeleri üçüncü tarafa karşı kendi tarifelerini uygulayabilmektedir. Serbest ticaret bölgesi anlaşması dışında kalan ülkelere karşı anlaşmaya taraf olan ülkeler, ulusal ticaret politikalarını izleme yetisini sahiptirler. Anlaşmaya taraf olan ülkeler, üçüncü ülkelere karşı gümrük tarifesi uygulayabilir, kaldırabilir ya da değiştirebilir.

Tercihli ticaret anlaşmasında ticari engellerin karşılıklı ya da tek taraflı olarak azaltılması söz konusu iken serbest ticaret bölgesinde bu engellerin ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Serbest ticaret bölgesi ve tercihli ticaret anlaşması arasındaki ortak husus ise üçüncü taraflara karşı iki ekonomik entegrasyon türünde de ulusal ticaret politikasının uygulanabilmesidir. Bu durumdan ötürü serbest ticaret bölgesi anlaşmasına taraf olan her üye ülkenin kendi ticaret politikasını izlemesi ticaret yolunun değişmesine sebebiyet verebilir (Ünsal, 2005: 410). Şekil 5’te ticaret yolunun değişmesine ilişkin olarak ülkeler ve ülkelerin peynir ürününe yönelik gümrük tarifeleri verilmiştir.

Şekil 5. Serbest Ticaret Anlaşmasında Ticaret Yolunun Değişmesi

Şekil 5’te X ülkesinin, aralarında serbest ticaret anlaşması olan A, B ve C ülkelerine peynir ihracatı süreci gösterilmektedir. Buna göre X ülkesi ihracatını yaptığı peynir ürünü aralarında serbest ticaret anlaşması olan A, B ve C ülkelerine satmak istediğinde ürünü daha az gümrük tarifesi uygulayan C ülkesi üzerinden A ve B ülkelerine yeniden ihraç eder.

Serbest ticaret bölgesi anlaşmasında ticaret yolunun değişmesi durumunu kısmi olarak engelleyebilecek önlemler alınabilir. Örneğin, serbest ticaret anlaşması üyesi ülkeler menşe şahadetnamesi olan ya da ürünün yüksek oranda katma değerinin serbest bölge ülkelerinde

yaratılacak mallarla kısıtlayabilirler. Ancak bun durum X ülkesinin C ülkesinde doğrudan yatırım yapıp üretimini C ülkesinde gerçekleştirip buradan A ve B ülkelerine ürününü satmasına engel olmayı başaramaz (Ünsal, 2005: 410).

2.1.3. Gümrük birliği

Serbest ticaret bölgesinin bir ileri safhası olan gümrük birliğinde, üye ülkeler arasındaki ticari engellerin kaldırılmasının yanında aynı zamanda birlik dışında kalan üçüncü taraflara yönelik olarak da üye ülkelerin aynı gümrük tarifesinin uygulanması görülmektedir (Ertürk, 2006: 57). Gümrük birliği ve öncesindeki ekonomik entegrasyon safhalarında üye ülkeler arasındaki mal akımlarının önündeki ticari engellerin azaltılması ya da tamamıyla ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Buna ek olarak serbest ticaret bölgesi uygulamasında ortaya çıkan ticaretin yol değiştirmesi gümrük birliğinde ortaya çıkmaz. Gümrük birliği uygulamasının daha etkin olmasını sağlamak adına yukarıdaki koşulların yanında Viner (1950) gümrük gelirlerinin üye ülkeler arasında üzerinde uzlaşmış olan bir formül vasıtasıyla bölüşmesi gerektiğini söyler.

Gümrük birliği, ülkeler arasında uygulanması muhtemel olan serbest ticarete geçilmesi adına katkılar sunmakla beraber ülkeler için ticaretten elde edilmesi beklenen faydayı en üst seviyeye ulaştıramamaktadır. Çünkü gümrük birliğinin ülkeler açısından refahı artırıcı ticaret yaratma etkisinin yanında toplumsal refahı azaltıcı ticaret saptırma etkisine de sahiptir (Krueger, 1995: 8). Bu etkilere ek olarak gümrük birliğinin dinamik etkileri “2.2.1. Gümrük Birliği Teorisi” başlığı altında daha detaylı olarak ele alınmıştır.

2.1.4. Ortak pazar

Ekonomik entegrasyonun ortak pazar safhasında gümrük birliğindeki gibi üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve üye olmayan ülkelere karşı izlenen ortak gümrük politikasının yanında bu aşamada üretim faktörlerinin dolaşımını da görmekteyiz. Ortak pazara üye olan ülkeler arasında üretim faktörleri (emek ve sermaye gibi) serbest bir şekilde hareket edebilmektedir (Ünsal, 2005: 411; Seyidoğlu, 2009: 228).

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi adına üretim faktörlerinin ortak pazara üye ülkeler arasında serbest dolaşım hakkına sahip olması etkin piyasa hipotezinin gerçekleşmesine yardım etmektedir. Üye ülkeler üretim faktörlerinden hangisine ihtiyaç duyuyorsa herhangi bir kısıtlama olmaksızın diğer üye ülkelere temin edebilmektedir. Ayrıca faktör fiyatlarının uzun dönemde ortak pazar içinde serbest dolaşması sayesinde eşitlenmesi de “Tek Fiyat Kanunu” dikkate alındığında mümkün olmaktadır. Bu ekonomik entegrasyon aşamasında ülkelerin kaynaklarını etkin kullanarak üretimde avantaja sahip oldukları ürünlerde uzmanlaşmaları beklenebilir.

DTÖ terimler listesi dikkate alındığında ortak pazara ilişkin bir tanım yapılmamış olsa bile bu tarz ekonomik entegrasyon modelleri hukuki açıdan gümrük birlikleri olarak kabul edilmektedir. Buna ek olarak ortak pazar uygulaması kapsamında üye ülkeler arasında ortak para biriminin kullanılması, yasaların uyumlaştırılması ve ulusal ya da bölgesel kurumların birleşmesi konularına önem verilmektedir (VanGrasstek, 2013: 465). Nitekim ortak pazarın bir ileri aşaması olan iktisadi ve parasal birlik yukarıda bahsi geçen konulara

dair çeşitli uygulamalara sahiptir. Ortak pazar entegrasyon modeli, üye ülkeler arasında mukayeseli üstünlüğü ortaya çıkararak üretim faktörlerinin serbest hareket etmesiyle en düşük maliyetle ortak pazar içerisinde etkin bir üretimin tesis edilmesini bekler. Diğer taraftan ortak pazar ile entegrasyona üye olan ülkeler arasında mal ve hizmet fiyatlarının aynı olması beklenmektedir. Böylece ekonomik entegrasyon içinde herhangi ürüne yönelik ülkeler arasında arbitraj yapılması mümkün olmamaktadır. Lloyd (2005) ortak pazara yönelik olarak yapılan tanımlara ek olarak AB, NAFTA, MERCOSUR ve AFTA için mal piyasasındaki yapmış oldukları işbirliklerini ortaya koymaktadır:

Tablo 11. Seçilmiş Entegrasyonlardaki Mal Piyasasındaki İşbirlikleri

Sınır Önlemleri	AB	NAFTA	MERCOSUR	AFTA
Endüstriyel tarifelerin ve tarife dışı engellerin kaldırılması	√	√	√	*
İhracat teşviklerinin ve anti-damping uygulamasının yasaklanması	√	X	X	X
Ticaret saptırıcı tarım önlemlerinin kaldırılması	√	*	*	*
Devlet satın alım engellerinin kaldırılması	√	√	X	X
Sınır Ötesi Önlemler				
Ticaret saptırıcı üretim teşviklerinin yasaklanması	*	X	X	X
Uluslara eşit muamele	√	√	*	X
Sınırlar Arasında				
Ürün standartlarının uyumlaştırılması	√	X	X	*

Kaynak: Lloyd, 2005: 258.

Not: √, * ve X sırasıyla entegrasyonun tüm ülkeleri, bazı ülkeleri ve hiçbir ülkesi manasına gelmektedir.

Yukarıda detayları verilen ekonomik entegrasyonlardaki ticareti artırmaya yönelik yapılan uygulamalarda ortak pazar olarak değerlendirilen MERCOSUR'da serbest ticaret anlaşması olarak geçmişte uygulanan NAFTA'ya göre daha az ticari engellerin kaldırıldığı görülebilir. Diğer taraftan AB gibi ortak pazarın ötesinde bir entegrasyonda ise mal ticaretini engelleyen birçok uygulamanın kaldırıldığı görülmektedir. Tablo 11'de verilen bilgiler ışığında ekonomik entegrasyonların klasik tanımlarının yanında yürürlükte olan uygulamalarına göre de farklılaşmaktadırlar.

2.1.5. İktisadi ve parasal birlik

Ortak pazar modelinin tüm özelliklerine sahip olan iktisadi ve parasal birlik sürecinde üye ülkeler sosyal, ekonomik ve diğer politikaları uyumlaştırmaktadır. İktisadi birlikler kapsamında uluslar üstü oluşturulan karar mercileri ülkelerin politikalarını da bağlayıcı

hale getirmektedir (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 4). Böylece iktisadi birliklerde ülkeler bağımsız politikalar izleyememekte ve birlik içerisinde yeknesak bir yapı oluşturulmaktadır. Birliğin ortak politikalarının belirlenmesinde üye ülkelerin temsilcilerinin oluşturduğu kurul yetkilidir. Ülkeler her ne kadar iktisadi birlikten bağımsız politika izleyememiş olsa da izlenecek olan politikanın oluşumunda kuruldaki üyeleri vasıtasıyla temsil gücüne sahip olmaktadır.

İktisadi birliğin tam olarak gerçekleşebilmesi için üye ülkeler arasında parasal birliğin de tesis edilmesi gereklidir. Ekonomik ve mali konularda birlik içerisinde izlenen ortak sosyal ve ekonomik politikalara ek olarak üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımı sebebiyle birlik içindeki ortak para kullanma politikası entegrasyon sürecini daha da ileriye götürmektedir.

Ulusal politikalar, bir ileri safhadaki ekonomik entegrasyon modelinde değerini giderek kaybetmektedir. Parasal birliğin de tesis edilmesinin ardından birlik içerisindeki ulusal merkez bankası politikalarının etkinliği azalmakta ve birliğin merkezi teşkilatından ilgili politikalara yönelik olarak kararlar çıkmaktadır. İktisadi birlik içinde kurulan merkezi karar verici teşkilatların kurulması, alınan kararların denetimini ve uygulanabilirliğini daha kolay kılmaktadır (Ertürk, 2006: 58).

İktisadi birlik entegrasyonunu oluşturan ülkelerin aynı sosyal yapıda ve ortak tarihi ve kültürel geçmişe sahip olması bu birlik modelinin daha hızlı şekilde karar almasını sağlayacaktır. Birliğe üye olan ülkeler ortak vergi ve teşvik politikaları izlemekte ve büyük ölçekli projelerde ortak stratejiler üretebilmektedir. Ayrıca birlik içinde uyumu bozabilecek rekabet ortamını engelleyici kararların devletler tarafından alınması yine uluslar üstü karar mercileri tarafından engellenebilmektedir. Bunlara ek olarak iktisadi ve parasal birlikler küresel ticaret alanında daha etkin olabilmekte ve karşı tarafa etkili yaptırım kararları uygulayabilmektedir.

İktisadi ve parasal birlik hedefinin gerçekleştirilmesinin ardından bir sonraki aşama olan tam ekonomik entegrasyon sürecine geçilmektedir. Buna göre ülkelerin ulusal güçleri ve karar verme mekanizmaları tamamıyla tam ekonomik entegrasyona modeli kurumlarına geçmektedir. Uyumlaştırılan birlik politikalarının daha etkin şekilde uygulandığı bu modelde ekonomik ve mali politikaların yanında siyasal açıdan da birliğin kendi kararlarını alabildiği görülmektedir. Günümüzde henüz tam ekonomik entegrasyon sürecini tamamlamış olan bir modelden bahsedilmesi pek olası gözükmemektedir. Parasal birliğini sağlamış olan AB, en ileri seviyedeki ekonomik entegrasyon modeli olarak kabul edilmektedir.

Ülkelerin uluslararası ticaret önündeki engelleri kaldırma niyetiyle hareket etmesi, ulusal politikaların belirlenmesindeki gücünü zayıflatmaktadır. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyon sürecine dahil olan ülkelerin hepsi tam ekonomik entegrasyona ulaşma amacını taşımamaktadır.

2.2. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Serbest ticaretin ülkeler arasında yaygınlaşması tezini savunan ve uluslararası ticaret kuramları için ilk teorik katkı olarak kabul edilen Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği"

(1776) eseri ekonomik entegrasyonların gelişimine katkı sunmuştur. Bir gümrük memurunun oğlu olan Smith'e göre iki ülke olan A ve B ülkeleri arasındaki gümrük vergisinin ortadan kaldırılması ve üçüncü ülke olan C ülkesine karşı gümrük vergisi uygulamasının devam etmesi, A ve B ülkeleri ya da bu iki ülkeden en az biri için ilgili ülke ya da ülkelerdeki üreticilerin refah seviyesini artırmaktadır. Adam Smith'in ardından ekonomik entegrasyon yazınına birçok yazar katkıda bulunmuştur. Viner'in öne sürmüştüğü "Gümrük Birliği Teorisi" birçok bilim insanı tarafından incelenmiş olup sonraki süreçte yazında geleneksel ekonomik entegrasyon teorisi olarak adlandırılmıştır (Hosny, 2013: 134). Viner'in teorisine sonraki yıllarda Meade (1955), Lipsey ve Lancaster (1956/57) ve Lipsey (1960) çeşitli katkılar sunmuşlardır. Sonraki dönemde ise Mundell'in (1961) ileri sürdüğü OPA teorisinin ekonomik entegrasyon teorilerinin geleceğine yönelik olarak çeşitli katkılar sunduğu görülmektedir.

2.2.1. Gümrük birliği teorisi

Geleneksel ekonomik entegrasyon teorisi olarak değerlendirilen gümrük birliği teorisi, ilgili süreçleri statik açıdan değerlendirirken bu yaklaşımın yetersiz ya da eksik olduğunu düşünenler, ekonomik entegrasyon modellerinde gümrük birliğinin dinamik etkileri üzerinde durmuşlardır. Böylelikle gümrük birliği teorisinin değişen ekonomik durum ve uluslararası ticaret açısından değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

2.2.1.1. Gümrük birliğinin statik etkileri

Viner'in öne sürmüştüğü gümrük birliği teorisi, teknolojik ve ekonomik anlamda herhangi bir yapısal değişimin olmadığı durumlardaki statik etkileri gösterir. Bu etkiler ülkelerin refahlarındaki değişmeyi gösteren bir kereliğine mahsus olan etkilerdir. Teknolojik ve ekonomik yapının, kalıcı dengeli duruma ulaşmadığı varsayımı altında değişebileceği ve bunun hem tüketim hem de sermaye üzerinde etkili olacağı bilinir. Gümrük birliğinin statik etkileri öncelikle üretim etkisi olarak Viner (1950) tarafından tanımlanmış olsa da sonraki yıllarda Meade (1955), Gehrels (1956/57), Lipsey (1957), Melvin (1969) ve Bhagwati (1971) statik etkilere üretimi yanında tüketim ve ticaret hadleri etkilerini de dahil eden çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Gümrük birliğinin statik etkileri üç temel başlık altında ele alınabilir (Dura vd., 2015: 13-20):

- Üretim Etkileri
- Tüketim Etkileri
- Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Çalışmanın bu bölümünde gümrük birliğinin statik etkilerinin üretim açısından ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler kapsamında iki alt başlıkta ülkenin refahına olan etkisi incelenecektir. Sonrasında Viner'in çalışmasına katkıda bulunan ve eleştiren çalışmalar dikkate alınarak gümrük birliğinin tüketim üzerindeki etkilerine yer verilecek olup gümrük birliğinin statik etkilerinin ticaret hadleri üzerinde nasıl etki ettiği analiz edilecektir.

2.2.1.1.1. Gümrük birliğinin üretim etkileri

İktisatçılar gümrük birliğini ticari engelleri kaldıran ve ülkeler arasındaki ticari hacmi artıran bir serbestleşme süreci olarak görmüşlerdir. Bu sebepten dolayı gümrük birlikleri

üye ülkelerin serbest ticaret fırsatlarının hepsinden olmasa bile bu yönde ortaya çıkan kimi fırsatlardan yararlanarak refahını mutlak şekilde artırır görüşü yazında yaygındı (Ünsal, 2005: 412; Dura vd., 2015: 12). Nitekim GATT da gümrük birliklerinin kurulmasını teşvik etmiştir. GATT'ın 24. Maddesi gümrük birlikleri ve serbest ticaret bölgeleri başlığı altında en çok kayırılan ülke kuralının bu süreçler için istisnai durum olarak işletilmeyeceğini belirtir.

Gümrük birliğini sistemli şekilde inceleyen ilk kişi olarak yazında kabul gören Viner (1950) “Gümrük Birliği Meselesi” kitabında gümrük birliklerinin mutlak suretle üye ülkelerin refah seviyelerini artırmayacağını belirtmektedir. Gümrük birliğinin ticaretin serbestleşmesine katkı sağladığını ve böylece üye ülkelerin refahını artırdığını kabul eden Viner birlik dışındaki üçüncü ülkelerin bu durumdan fayda sağlayamayacağını ve gümrük birliğindeki ülkelerle üçüncü ülkeler arasındaki ticaret hacminin azalacağını ifade eder. Viner yapmış olduğu analizde gümrük birliği sürecinin üretim etkilerini dikkate alır ve bu analiz sonucunda serbest ticaretin yanında gümrük birliğinin üye ülkeler dışındaki diğer ülkelere karşı bir korumacılık politikasına sebebiyet verdiğini yazar. Bu bağlamda gümrük birliğinin serbest ticaret etkisinden ötürü “ticaret yaratıcı” ve üçüncü taraflara karşı uygulamış olduğu korumacı politikalara karşı da “ticaret saptırıcı” etkileri Viner tarafından öne sürülür. Ticaret yaratıcı etki ülkeler arasında gümrük birliği kurulduktan sonra daha düşük maliyetli üretim yapan üye ülkeden ilgili malın satın alınmasıdır. Böylece yurtiçi üretim daha düşük maliyetle üretim yapan başka bir gümrük birliği üye ülkesi tarafından ikame edilmekte ve sonuç olarak ticaret yaratıcı etki ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan gümrük birliği kurulmadan önce daha düşük maliyetle üretim yapan ülkenin gümrük birliğinin tesis edilmesinin ardından birlik dışında kalmış olması birlik içinde ilk duruma göre daha yüksek maliyetli üretim yapan ülkeden ürünün temin edilmesini gerektirir. Ticaretin birlik üyesi olmayan ülkeden birlik üyesi olan ülkeye kaymış olması durumu ise gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi şeklinde değerlendirilir. Gümrük birliğinin, ticaret yaratıcı etkisi olumlu üretim etkisi olarak görülürken ticaret saptırıcı etkisi ise olumsuz üretim etkisi olarak görülür. Diğer taraftan bu iki etkinin aynı anda görülme ihtimali de bulunmaktadır. Eğer ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etkiden büyük olursa toplamda üretim üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkması beklenir.

Gümrük birliğinin statik etkileri içinde yer alan ve üretim üzerinde etkili olan ticaret yaratıcı ile ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkmadan önce belirli varsayımların ekonomide var olduğu kabul edilir (El-Agraa, 1989: 19):

- Mal ve faktör piyasasında tam rekabetin varlığı,
- Ekonomide bulunan tüm kaynakların tam istihdamı,
- Ekonominin adaptasyon sürecinin maliyetsiz olması,
- Üretim faktörlerinin ülke içinde tam hareketli ancak ülkeler arasında tam hareketsiz olması,
- Fiyatların belirlenmesinin maliyetlere bağlı olması,
- Ekonomide üç ülke vardır: ev sahibi ülke, gümrük birliği üyesi olan ikinci ülke ve son olarak da üçüncü ülke olarak adlandırılan gümrük birliği dışında kalan ülke.

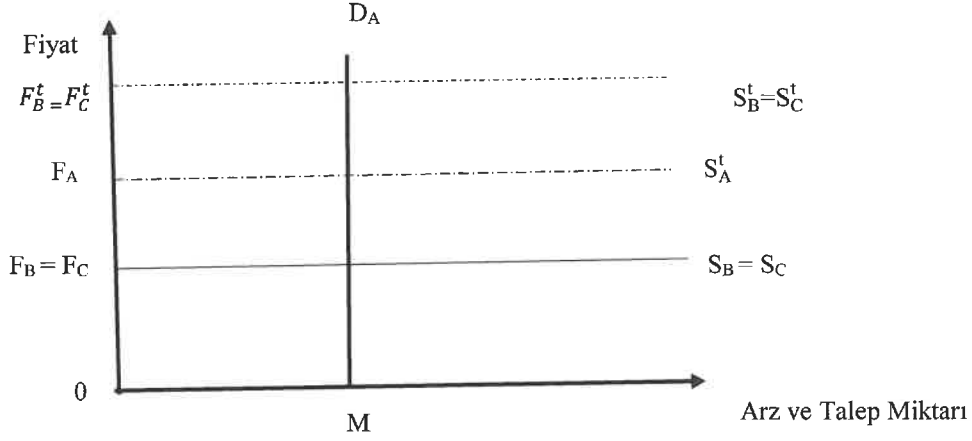
Yukarıdaki varsayımlara ek olarak gümrük birliğinin sonucunda ülkelerin refah kazançlarının daha da artırmaları için göreceli üretim maliyetleri dikkate alınarak serbest ticaretin önündeki engeller kaldırılabilir. Viner (1950) tesis edilen bir gümrük birliğinin serbest ticareti destekleyerek birliğin refah kazançlarını artırması için çeşitli koşulların gerçekleşmesini bekler:

- (1) Gümrük birliğinin daha büyük bir ekonomik alanı kapsayacak şekilde yapılması ve bunun sayesinde ülke içindeki uzmanlaşmanın daha yüksek bir potansiyel ölçüğe sahip olması,
- (2) Gümrük birliğinde üçüncü taraflardan ithal edilen ürünlere uygulanacak olan ortalama gümrük tarifesinin gümrük birliği öncesine nazaran daha düşük seviyede belirlenmesi,
- (3) Gümrük birliği oluşturulmadan önce birliğin üyesi olacak tarafların yüksek maliyetli ürün yelpazesinin birbirlerine daha fazla benziyor olması (ülkelerin düşük seviyede tamamlayıcı olması ve yüksek düzeyde birbirlerine rakip olmaları) ve bu sektörlerin gümrük birliğinden önce korunmuş endüstrilerde yer alması,
- (4) Gümrük birliği üyesi olan ülkelerin koruma kararı almış olduğu sektörlerdeki birim maliyetler arasındaki farkın yüksek olması sonucunda gümrük birliği içinde bu sektörlerin serbest ticaretinin yapılması,
- (5) Potansiyel ihracat pazarı olarak görülen gümrük birliği dışında kalan ülkelere daha yüksek düzeyde gümrük tarifesi uygulanması ve üye ülkelerin serbest ticarete göreceli üstünlüğe sahip olması,
- (6) Gümrük birliği dışından ithal edilen malların gümrük birliği içerisinde ilgili ürün gruplarının birim maliyetini azalması sonucunda korunan sektörlerin ürün yelpazesinin daha fazla olması,
- (7) Gümrük birliği dışından ithal edilen korunan sektör ürünlerinin gümrük birliği sonrasında eğer birim maliyeti düşmüyorsa ürün yelpazesinin daha da daraltılarak uygulanması.

Gümrük birliğinin Viner tarafından yapılan kısmi denge analizinde üç ülkenin ve iki malın bulunduğu durum ele alınmaktadır. Ayrıca malların fiyata göre arz esnekliği sonsuz, talep fiyat esnekliği sıfır olmakla beraber ülkeler arasında herhangi bir mal ikamesinin gerçekleştiği görülmemektedir. Son olarak malların ulaşım maliyetleri bu analizde göz ardı edilir (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 7).

Viner'ın yukarıda ifade ettiği durum, Şekil 6'da verilmiştir:

Şekil 6. Viner'in Analizi

Kaynak: Ertürk, 2006: 71.

Viner'in varsayımlarını gösteren durum sonucunda elde edilen sonuçlara göre A, B ve C ülkelerinin arz esnekliğinin sonsuz olduğu durumda arz eğrileri S_A , S_B ve S_C olarak verilmiştir. Diğer taraftan D_A ise A ülkesi için belirlenmiş olan talep eğrisini temsil etmektedir. Ülkelerin ticarete konu olan X malına ilişkin fiyatları F olarak gösterilirken uygulanacak olan gümrük tarifesi sonrasında fiyat F_B^t ve F_C^t seviyesine çıkmaktadır. A ülkesi ilk etapta diğer ülkelere nazaran daha yüksek bir maliyetle üretim yaparken iki ülkeye karşı uygulamış olduğu gümrük tarifesi sonrasında göreceli olarak fiyatı daha düşük kalmaktadır. Böylece $0M$ kadar olan talep miktarının tamamı A ülkesinin yurtiçi üretimi tarafından karşılanmaktadır. Oysaki B ya da C ülkelerinden biriyle A ülkesinin kuracağı bir gümrük birliği sonucunda A ülkesinin $0M$ kadar üretim yapmasına gerek kalmayacak ve A ülkesinin tüketicileri talep ettikleri X malının tamamını gümrük birliği üyesi olan diğer ülkeden temin edeceklerdir. Bu durumda gümrük birliğinin ardından X malının ticareti yapılarak A ülkesinin talep ettiği miktarın tamamı karşı ülkeden elde edilerek $0M$ miktarı kadar yeni bir ticaret alanı ortaya çıkmıştır. Bu analize göre fiyatlardaki değişime karşın talep yapısında herhangi bir farklılaşma ortaya çıkmamakta ve tüketicilerin talep ettikleri ürün miktarı fiyata göre değişmemektedir. Viner daha önce de belirtildiği üzere gümrük birliğinin tüketim etkileri ve ülkeler arasındaki ikame üzerinde dururken mallar arasındaki ikameyi hesaba katmamaktadır.

Gümrük birliğinin ticareti artırıcı etkisini daha iyi anlamak için Şekil 4'teki durumu benzer bir gösterimi Tablo 12'de gümrük birliği öncesi ve sonrası olmak üzere rakamlarla ifade edilmektedir.

Tablo 12. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisinin Ortaya Çıkması

Ülkeler	X Malının Birim Fiyatı (₺)	A Ülkesinin % 70 Gümrük Vergisi Uygulanması Halinde Birim Fiyat (₺)	A ve B ülkelerinin Gümrük Birliği Oluşturmasının Ardından Birim Fiyatı (₺)
A	50	50	50
B	40	68	40
C	30	51	51

Tablo 12’de A, B ve C ülkeleri X malını sırasıyla 50, 40 ve 30 ₺’ye üretmektedirler. Bu durumda A ve B ülkeleri, serbest ticaretin uygulandığı ve piyasaya arz edilen miktar sınırlamasının olmadığı varsayımı altında ürünlerini C ülkesinden temin ederler çünkü X malını en ucuz fiyat üzerinden piyasaya arz eden ülke C ülkesidir. A ülkesinin herhangi bir ekonomik entegrasyon modeli oluşturmadan B ve C ülkelerine %70 gümrük vergisi uygulaması halinde piyasadaki en ucuz X malını A ülkesi üretecektir. B ve C ülkelerinin fiyatları A ülkesine nazaran gümrük vergisinden dolayı daha pahalı olacaktır. A ve B ülkesi arasında yapılması muhtemel olan bir gümrük birliği anlaşmasının ardından ürün fiyatları sırasıyla 50, 40 ve 51 ₺ olacaktır. Bu durumda A ülkesi X malını B ülkesinden temin etme yolunu tercih edecektir. Gümrük birliğiyle iki ülke arasında tarifeler ortadan kaldırılmış olup iki ülke üçüncü ülkelere karşı ortak dış tarife uygulayacaktır. X ürününü başta gümrük birliği olmadan ve dışarıya karşı gümrük tarifesi uygulayan A ülkesinin kendisi üretirken gümrük birliğinin ardından A ülkesi X ürününü B ülkesinden ithal etmeyi yeğler.

Gümrük birliği teorisinin ticareti artırıcı etkisinin yanında gümrük birliğine üye olan ülkeleri koruma etkisi de bulunmaktadır. Viner gümrük birliğinin koruma etkisini ticaret saptırıcı etki olarak yorumlamaktadır. Üretimin, gümrük birliğinin en düşük maliyetle üretim yapan ancak birlik üyesi olmayan üçüncü ülkeden daha yüksek maliyetle üretim yapan birlik üyesi ülkeye kaymasına gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi adı verilir (Ünsal, 2005: 414).

Tablo 13’te Y ürünü ve üç ülke yardımıyla gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi gösterilmektedir.

Tablo 13. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisinin Ortaya Çıkması

Ülkeler	Y Malının Birim Fiyatı (₺)	A Ülkesinin % 60 Gümrük Vergisi Uygulaması Halinde Birim Fiyat (₺)	A ve B ülkelerinin Gümrük Birliği Oluşturmasının Ardından Birim Fiyatı (₺)
A	50	50	50
B	40	64	40
C	30	48	48

Serbest ticaret durumunda Y ürününü A ülkesi en düşük birim maliyetine sahip olan C ülkesinden ithal edecektir. Eğer A ülkesi tüm ülkelere karşı %60 gümrük vergisi uygularsa bu durumda da Y ürünü C ülkesinden ithal edilecektir çünkü ürünün birim fiyatı en düşük C ülkesindedir ($48 < 50 < 64$). Sonraki süreçte A ve B arasında gümrük birliğinin başlaması Y malının B ülkesindeki fiyatını 40 ₺’ye düşürecektir. Bu durumda A ülkesi Y malını B ülkesinden alacaktır. Dolayısıyla A ülkesi, ilk olarak Y malını ucuza üreten C ülkesinden alırken A ve B ülkelerinin kurmuş oldukları gümrük birliğinin ardından C’ye göre daha yüksek birim fiyatı sunan B ülkesinden almayı tercih eder. Bu durumda mal ticareti birim fiyatı daha düşük olan ama birliğe üye olmayan etkin üretici olan ülkeden birim fiyatı daha yüksek birlik üyesi olan daha az etkin olan B ülkesine kaymaktadır. Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi böylece ortaya çıkmaktadır.

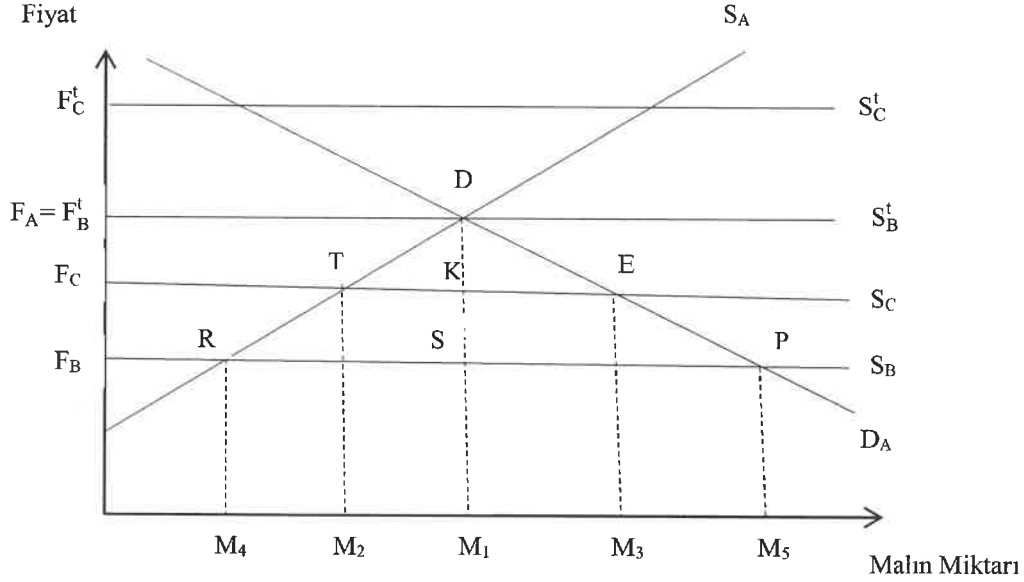
Örneklerle anlatılmak istenen gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi dünya refahını da etkilemektedir. Ticaret yaratıcı etki aslında birlik içinde karşılaştırmalı üstünlerin gözetilerek ortaya çıkan etki olarak adlandırılabilir. Diğer taraftan ticaret

saptırıcı etki ise ithalatın üretimi en etkin olan ülkeden gümrük birliğine üye olan ve üretimi daha az etkin olan ülkeye dönmesi olarak görülür (Seyidoğlu, 2009: 231).

Ülkenin ticaret yaratıcı etkiden elde ettiği kazancı yani ticaret yapmanın ülke üzerindeki üretim etkisi Şekil 7’de gösterilmektedir:

Şekil 7. Ticaret Yaratıcı Etkinin Üretim Etkisi

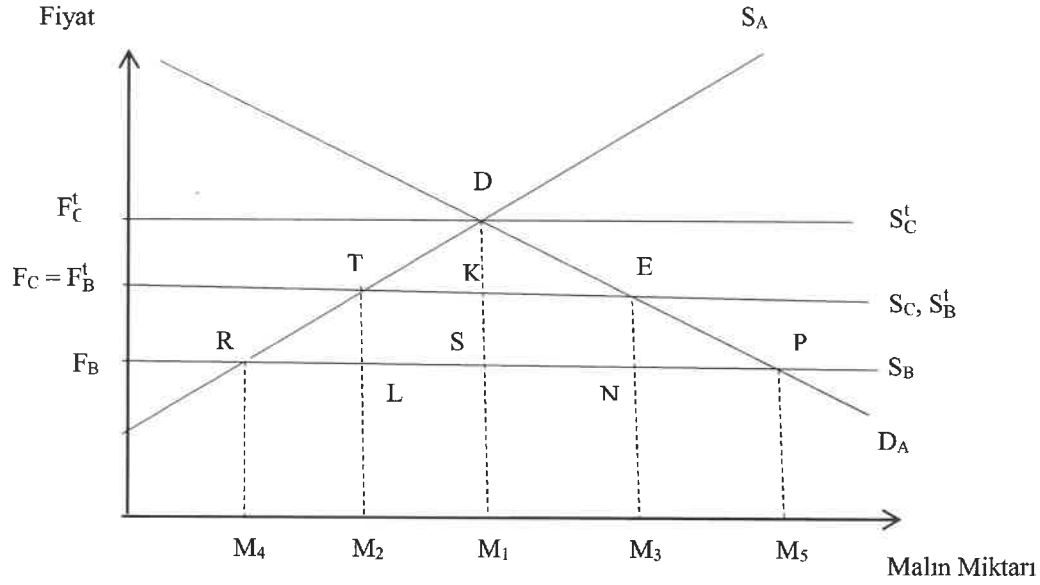

Kaynak: Ertürk, 2006: 72.

F, S ve M sırasıyla ülkelerin fiyatlarını, arz miktarlarını ve ürünün miktarını göstermektedirler. Eğer A ülkesi B ve C ülkelerine karşı ad-valorem tarife uygularsa ilgili ülkelerin X malının arz eğrileri S_B^t ve S_C^t düzeyine çıkacaktır. Bu durumda A ülkesi kendi üretimini yaparak D noktasında talebi karşılayacaktır. Eğer A ülkesi C ülkesiyle bir gümrük birliği oluşturduğu takdirde X malının fiyatı F_C düzeyine gerileyecek ve A ülkesi M_2 kadar üretim yaparken C ülkesinden $M_3 - M_2$ kadar ürün ithal edecektir. İlk duruma göre C ülkesiyle gümrük birliğinin kurulması sonucunda TKD üçgeni alanı kadar üretim etkisi ortaya çıkacaktır. Bu alan ülke içindeki üretimdeki azalış miktarı (TK) ile fiyatlardaki düşüşün (DK) çarpımının yarısına tekabül etmektedir. Ayrıca kurulan gümrük birliği C ülkesi yerine B ülkesiyle kurulsaydı A ülkesi için daha faydalı bir ticari durum ortaya çıkacaktı. Bu durumda B ülkesiyle kurulacak olan gümrük birliği sonucunda ticaretin üretim etkisi RDS üçgen alanı kadar olacak ve A ülkesinin yapmış olduğu toplam ithalat miktarı fiyat seviyesinin düşmesinden dolayı RP ($M_5 - M_4$) miktarı kadar olacaktır.

Gümrük birliği kurulduktan sonra arz edilen ürün miktarının kaynağının değişerek fiyatı daha düşük olan ülkeden ürünün temin edilmesi ticaret yaratıcı etki olarak adlandırılmaktadır. Diğer taraftan benzer bir analiz yardımıyla ticaret saptırıcı etki de gözlenebilir. Üç ülkeli ve tek ürün üzerinden değerlendirilen Şekil 8’de ticaret saptırıcı etkinin nasıl ortaya çıktığını görülmektedir.

Şekil 8. Ticaret Saptırıcı Etkinin Üretim Etkisi

Kaynak: Ertürk, 2006: 74.

B ülkesi üç ülke arasında en düşük fiyata X malını piyasaya süren ülke konumundadır. A ülkesinin B ülkesine ad-valorem tarife uyguladığı kabul edilirse ürünün fiyatı C ülkesiyle aynı olmaktadır. A ülkesi böyle bir durumda M_2 kadar üretir ve karşılanamayan $M_3 - M_2$ miktarını da B ülkesinden ithal ederek karşılar. A ülkesi tarife oranını artırır ve C ülkesiyle gümrük birliği oluşturursa B ülkesinden yapılan ithalat C ülkesine kayar. Ayrıca A ülkesi için gümrük birliğinin ardında üretim ve tüketim miktarlarında herhangi bir değişme ortaya çıkmamaktadır. Fakat A ülkesi bu durumda TLNE dikdörtgen alanı kadar gelirden mahrum kalmaktadır. Genel olarak bu durum değerlendirilecek olursa X ürünü daha ucuza temin edilebilecekken daha fazla maliyet ödenerek A ülkesinin aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır.

Yazında birbirlerine benzer ya da tamamlayıcı ekonomiler arasında yapılacak olan gümrük birliğinin etkileri hem olumlu hem de olumsuz olarak görülmektedir. Aynı malı üreten iki ekonominin gümrük birliğini kurması aslında bu ürünün en etkin şekilde üreten ülkeden alınmasını sağlar. Diğer taraftan ürün grupları açısından birbirini tamamlayan malları üreten ülkeler gümrük birliğinin ardından gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla birliğin diğer üyesinin pazarına girmekte ve ürün piyasada etkin üretici yerine gümrük birliği üyesi olan ülkeden temin edilmektedir (Dura vd., 2015: 19).

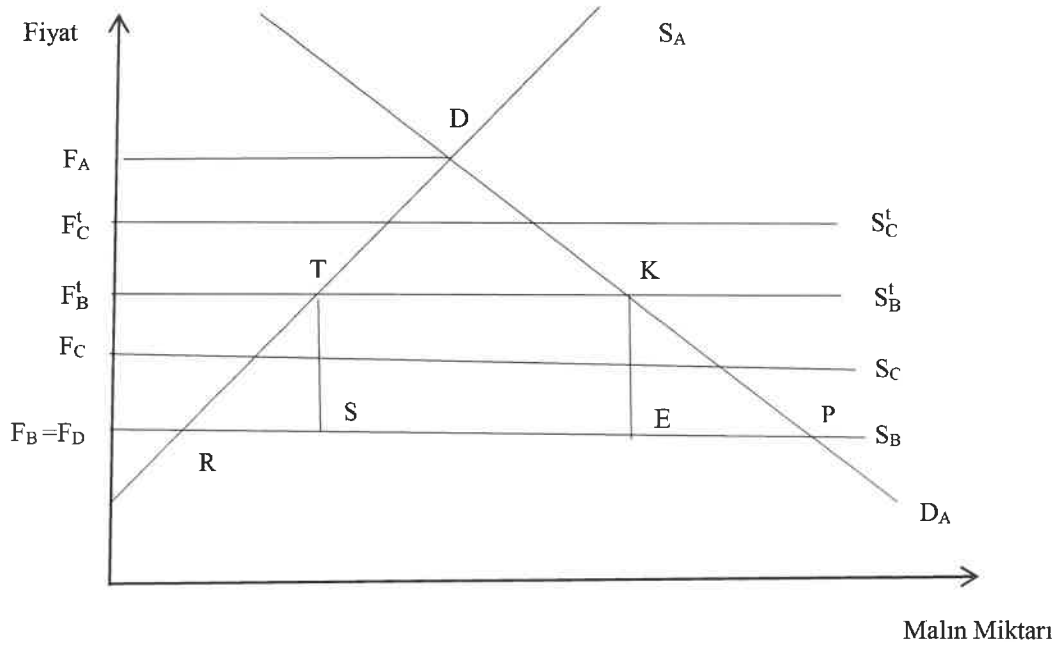
2.2.1.1.2. Gümrük birliğinin tüketim etkileri

Viner'in 1950 yılında yayınlamış olduğu eserde yalnızca gümrük birliğinin üretim etkileri dikkate alınmış olup tüketim etkisi ihmal edilmiştir. Gümrük birliklerinin tüketim etkisi, Meade (1956), Gehrels (1956/57) ve Lipsey (1957) tarafından Viner'in temel modelini uyarılmış refah etkisi üzerinden genişletilerek elde edilmiştir. Gümrük birliği sayesinde ürünlerin göreceli fiyatları değişmekte ve bu durum tüketicilerin fiyata göre talep esnekliklerinin sıfırdan farklı olmasından ötürü satın almış oldukları mal ve hizmet miktarlarını da değiştirmektedir. Tüketicilerin ürün gruplarına yönelik değiştirmiş olduğu tercihler sonucunda tüketim düzeyleri ve dünya refahı da değişecektir.

Gümrük birliği sonrasında ilgili ürün üzerindeki gümrük vergisinin kaldırılması, ürünün piyasa fiyatının düşmesini sağlayacaktır. Malın talep fiyat esnekliği eğer sıfırdan büyükse tüketiciler daha fazla ürün talebinde bulunacak ve böylece gümrük birliğinin tüketim etkisi görülecektir. Ticaret yaratıcı etki altında ürün daha ucuza elde edildiğinden tüketim açısından etkisi olumlu olmakta ancak ticaret saptırıcı etki altında ürünü ucuza üreten üçüncü ülkeden daha pahalı üretim yapan birlik üyesi ülkeden ürün temin edildiği için tüketim etkisi olumsuz olmaktadır.

Şekil 9’da küçük bir ülke olan A ülkesi için ticaret yaratıcı etkinin üretim ve tüketim etkileri bir arada gösterilmektedir.

Şekil 9. Ticaret Yaratıcı Etkinin Tüketim Etkisi

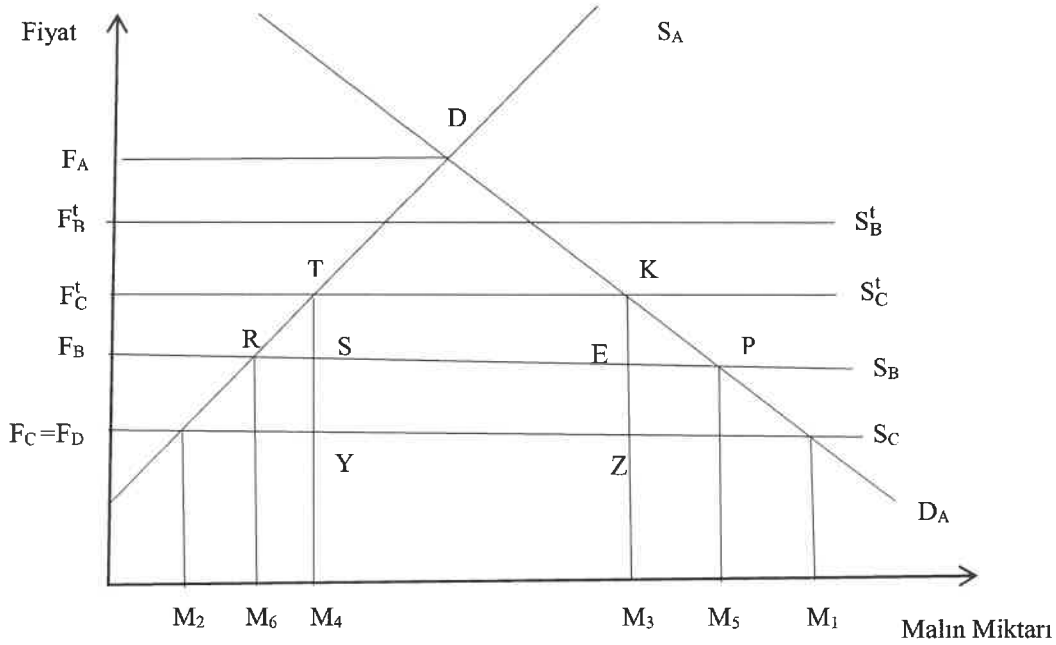

Kaynak: Ünsal, 2005: 416.

Şekil 7’de ticaret yaratıcı etkinin üretim üzerindeki etkisi gösterilirken benzer bir durum tüketim etkisi için de geçerlidir. B ülkesi ile A ülkesinin yapacağı gümrük birliği anlaşmasından sonra S_B^t arz miktarı S_B (X ürününün B ülkesi fiyatı dünya fiyatı ile aynı düzeydedir) ve dünya fiyatları olacak ve A ülkesinde tüketicilerin talep miktarı K’dan P’ye yükselecektir. Buna ek olarak A ülkesinin arz ettiği miktar T’den R’ye düşecektir. Bunun sonucunda TSR üçgeni ticaret yaratıcı etkinin üretim etkisini gösterirken KEP üçgeni ise tüketim etkisini göstermektedir. A ülkesi için toplumsal refah ise üretim ve tüketim etkilerinin toplam alanı (A[TSR] + A[KEP]) kadar artacaktır.

Ticaret yaratıcı etkinin yanı sıra ticaret saptırıcı etkinin de toplumsal refah üzerinde tüketim etkisi bulunmaktadır. Şekil 10’da ticaret saptırıcı etkinin tüketimi ve toplumsal refahı nasıl etkilediği incelenmektedir.

Şekil 10. Ticaret Saptırıcı Etkinin Tüketim Etkisi

Kaynak: Ünsal, 2005: 418.

Bir önceki durumdan farklı olarak C ülkesi bu kez dünya fiyatları ile aynı fiyat düzeyinden X malını piyasaya sürmektedir. Serbest ticarete C ülkesinden ithalat yapacak olan A ülkesi, B ülkesiyle gümrük birliği anlaşmasını imzaladıktan sonra C ülkesi yerine B ülkesinden X malını ithal eder. A ülkesinin ilk olarak her iki ülkeye korumacı politika uyguladığı göz önünde bulundurulup sonrasında B ülkesiyle gümrük birliği anlaşması imzalandığı farz edilirse üretim etkisi TSR üçgen alanı kadar olmaktadır. Ayrıca gümrük birliği ardından düşen fiyat sonucunda (F_C^t 'den F_B 'ye gerilemesi) tüketim M_3 'ten M_5 'e yükselerek KEP üçgen alanı kadar tüketim etkisi ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan A ülkesi gümrük birliği sonrasında gümrük vergisi gelirlerini kaybettiği için SYEZ dikdörtgen bölgesi kadar zararda olacaktır. Sonuç olarak A ülkesinin nihai anlamda refahını artırıp artırmadığını bulabilmek için gelir kaybı yaşadığı bölgenin üretim ve tüketim etkisi sonucu refah artıran iki üçgen bölgesinin toplamından büyük ya da küçük olmasına bakılması gerekir. Eğer üçgenlerin alanları toplamı dikdörtgenin alanından büyükse A ülkesinin toplumsal refahı da artmış olacaktır, tam tersi durumda toplumsal refah azalabilir. Bu nedenden ötürü ticaret saptırıcı etkinin mutlak anlamda toplum refahını azaltıcı etkisi olduğu söylenemez.

Viner'in analizinde tüketim üzerindeki ikame etkisinin göz ardı edildiğini belirten Lipsey (1960), ülkeler arası ikame ve ürünler arası ikame terimlerinin kullanılmasının daha yerinde olacağını aktarır. Viner'in öne sürdüğü ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler ülkeler arası ikame olarak değerlendirilirken gümrük birliğinin ardından ortaya çıkan göreceli fiyat farkından ötürü bir malın yerine ikamesi olan diğer malın tüketilmesi ürünler arası ikame olarak görülmektedir. Bu durum Viner'in analizindeki başka bir eksiklik olarak değerlendirilmekte ve ayrıca ikame etkileri Viner'in belirtmiş olduğu gibi yalnızca üretim üzerinde değil hem üretim hem de tüketim üzerinde etkili olmaktadır (Lipsey, 1960: 504).

2.2.1.1.3. Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisi

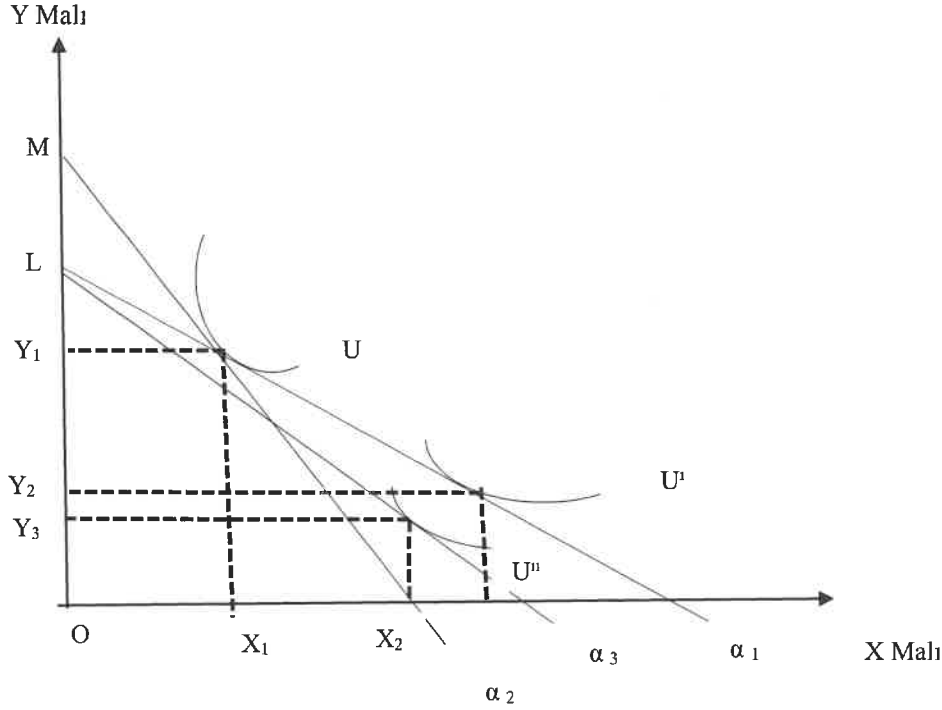
Gümrük birliklerinin etkisi açısından özellikle ticaret saptırıcı etkiye ilişkin Viner'a yönelik eleştiriler sonucunda ülkelerin ticaret hadlerine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ortak gümrük tarifesi sonucunda birlik üyelerindeki tüketicilerin tercih ettikleri ürünlerin fiyatlarının değişmesi ülkelerin ticaret hadlerini de etkilemektedir. Bu değişim hem gümrük birliği üyesi olan ülkeleri hem de birlik üyesi olmayan üçüncü taraflar için önemlidir. Bir bölgede ilan edilen gümrük birliği ortak gümrük tarifesi uygulayarak ticaret hadlerini yükseltir (Viner, 1950: 56). Diğer taraftan Viner ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilere ilişkin yapmış olduğu analizde ticaret hadleri etkisinden bahsetmemektedir (Krauss, 1972: 414). Buna ek olarak Gehrels (1956/57) ve Lipsey (1957) ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin üretim etkisi olmasına rağmen ülkenin ticaret hadlerini ve ekonomik refahını hangi yönde değiştirdiğine dair Viner'ın analizini dikkate alarak mutlak bir sonuca varmanın doğru olmayacağını belirtirler.

Gehrels (1956/57) çalışmasında ticaret hadlerini dikkate alarak gümrük birliğinin etkilerini analiz eder. Çalışmanın analizinden önce çeşitli varsayımların geçerli olduğu aktarılmaktadır (Gehrels, 1956/1957: 61-63):

- (1) A ülkesi uluslararası ticarete ad-valorem gümrük vergisi uygulamaktayken diğer ülkelerin gümrük vergileri aynı sistemle belirlenmektedir,
- (2) Pazarda yalnızca iki mal var: X ve Y. Her iki ürün de sabit maliyetler ve tam rekabet koşulları altında üretilmektedir. Bu nedenden ötürü malların fiyatları ortalama maliyetlerine eşittir,
- (3) A ülkesi X ve Y'nin dış fiyatlarını yapmış olduğu ithalat miktarlarına göre etkileyememektedir. Talebe bağlı olarak fiyatta herhangi bir değişiklik olmasa bile X ve Y ürünlerinin üretiminde kullanılan kaynakların oranlarında değişiklik söz konusu olmaktadır. Üstelik bu durum gümrük birliği öncesi ve sonrası için geçerlidir,
- (4) Yurt dışı kaynaklardan borçlanma durumu söz konusu olmayıp taşıma maliyetleri sıfırdır,
- (5) A ülkesinin ulusal gelirinin tümü tüketime harcanmakta ve ülkenin sermaye stoku bozulmadan sabit kalmaktadır,
- (6) Herhangi bir devlete ilişkin gider olmayıp vergiler yalnızca düzenleyici amaçla kullanılmaktadır. Devletin toplumda gelir dağılımının bozulmasına izin vermemesi ve vergileri telafi etmesi sonucunda harcanabilir gelir faktör gelirlerini aşmaktadır,
- (7) Tüm bireylerin kayıtsızlık eğrileri aynı ve değişmemektedir. Gelir dağılımını sabit tutmak adına uygun vergi oranları ve kişisel gelir göre teşvikler uygulanmaktadır. Böylece gümrük birliği öncesi ve sonrası için aynı eğime sahip kayıtsızlık eğrileri çizilebilmektedir,
- (8) Tüketicilerin memnuniyet seviyesi diğerlerinin tüketiminden bağımsızdır.

Yukarıda belirtilen varsayımlar altında A ülkesinin bir grup ülkeyle gümrük birliği anlaşmasını imzalaması sonucunda üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulanmasını gerektirmektedir. Bunun sonucunda A ülkesinin birlik öncesi ve birlik sonrası ticaret hadlerini dikkate alan durumu Şekil 11'de gösterilmektedir:

Şekil 11. Gümrük Birliğinin Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Gehrels, 1956- 1957: 62.

Birlik öncesinde A ülkesinin sahip olduğu ticaret haddini gösteren doğru α_1 ve ülkenin ulusal geliri OL olarak verilmektedir. α_1 aynı zamanda uzmanlaşma olmadan ticaret yapan ülke için X ve Y mallarının birbirlerine göreceli olarak ortaya çıkan uluslararası maliyet oranlarını da vermektedir. A'nın X ve Y malları için iç fiyat oranlarını gösteren doğru ise α_2 'dir. α_1 'e nazaran α_2 'nin daha dik olması ürün başına koyulan tarifeden kaynaklanmaktadır. A ülkesindeki tüketicilerin harcanabilir gelirleri OM kadar olup LM kadarı tarife geri ödemesi olarak görülen transfer ödemesini gösterir. İç fiyat oranları dikkate alındığında A ülkesi OY_1 kadar Y malı karşılığında OX_1 kadar X malı ithal eder. Malların genel fiyat oranının α_1 olması A ülkesinin tarife uygulamasını kaldırıp daha yüksek fayda sağlayan yeni kayıtsızlık eğrisine (U') geçmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte A ülkesi bir gümrük birliğine katılırsa ticaret haddi U ve U' arasındaki bir kayıtsızlık eğrisinde olacak ve bu durum α_1 'in sağlamış olduğu faydadan daha düşük bir ticaret haddini verecektir. Yeni ticaret haddinin gümrük birliği sonrasında α_3 olduğu kabul edilirse artık A için herhangi bir tarife gelirinden bahsedilmesi mümkün olmaz ve bu durumda tüm ithal edilen X ürünü gümrük birliği içindeki ülkelerden olacaktır. Toplam tüketici harcamaları faktör gelirlerine eşit olacak şekilde OL kadardır. α_3 üzerindeki kayıtsızlık eğrisi bize U'' 'yu vermektedir. Yeni denge noktası veri kabul edildiğinde ilk duruma göre ihraç edilen Y miktarı OY_1 'den OY_2 'ye çıkarken ithal edilen X miktarı ise OX_1 'den OX_2 'ye ulaşacaktır. Ticaret hadlerini açısından gümrük birliği daha kötü bir noktaya taşımış olsa da A ülkesi X ürününü gümrük birliği öncesine göre daha fazla ithal edebilme olanağına sahip olmaktadır. Bu durumun A ülkesi için daha iyi olması U'' 'nin U eğrisine göre daha yüksek bir kayıtsızlık eğrisini temsil etmesine bağlıdır. Bunun için gümrük birliği içerisinde ithal edilen ürün maliyetinin A tarafından normal koşullarda en

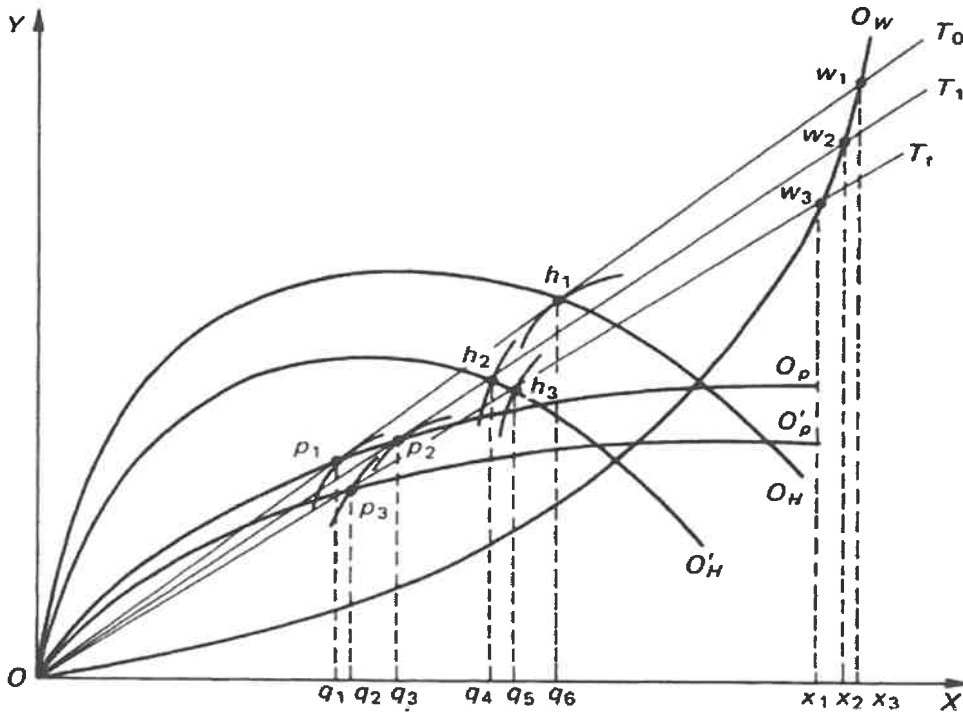
düşük maliyetle alabildiği duruma göre konumu yani α_3 'ün α_1 'e ne kadar yakın olduğu önemlidir. Ayrıca gümrük vergisinin yüksek olması α_1 ve α_2 arasındaki eğim farkı da bir başka belirleyici husustur. Böylece A için birlik üyeleri ve birlik dışındaki ülkeler arasındaki maliyet farkı (α_1 ve α_3 arasındaki eğim farkı) daha yüksek ya da daha düşük bir kayıtsızlık eğrisi ortaya koyabilir. Yukarıdaki durumda A ülkesi iki nedenden ötürü durumunu iyileştirmektedir (Gehrels, 1956-1957: 64):

- A ülkesi kendi üretimine nazaran daha düşük maliyetle üreten ülkeden ithalat yapmakta,
- İthal edilen ürünün fiyatı yurt dışı ve yurt içi fiyatlar eşitleninceye kadar devam eder. Bu durumda tüketiciler daha fazla ve daha ucuza ürüne ulaşabilmektedir.

Lipseý (1957) de ticaret saptırıcı etkinin gümrük birliği sonrasında ortaya çıkmasına rağmen ülkenin refahının artacağını ileri sürmektedir. Kayıtsızlık eğrileri üzerinden anlatılan duruma göre ülkenin gümrük birliği öncesinde dünyaya karşı uygulamış olduğu tarife, gümrük birliği sonrasında birliğin kararlaştırdığı tarifeden daha fazla ise ülke gümrük birliği sayesinde refahını daha da artırabilir.

Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisini iki mallı örnek üzerinden inceleyen bir diğer çalışma ise Arndt'a (1968) aittir. Bu çalışmada Cooper ve Massell'in (1965b) standart gümrük birliği teorisine ilişkin öne sürdükleri fikirlerin yanında teklif eğrileriyle ticaret hadleri analiz edilmektedir. Şekil 12'de O_H , O_P ve O_W sırasıyla H, P ve W ülkelerinin teklif eğrileridir.

Şekil 12. Ülkelerin Teklif Eğrileri, Ticaret Hadleri ve Gümrük Birliği (Tek Etkin Ülke)

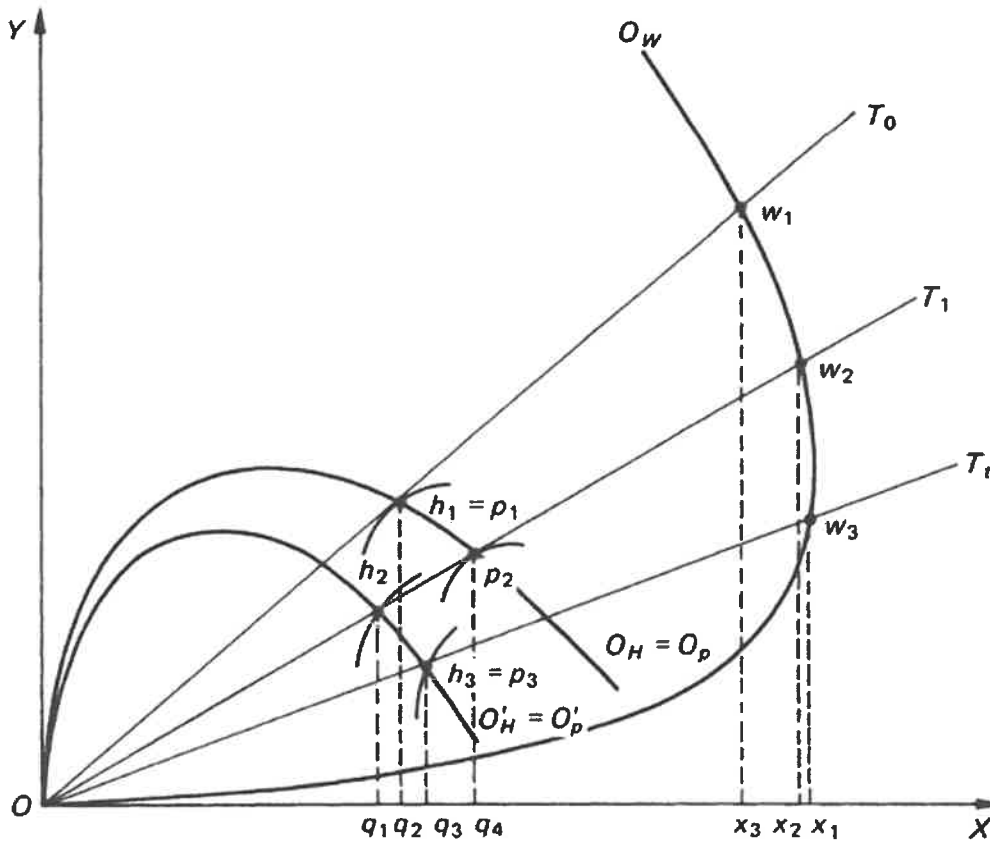

Kaynak: El-Agraa, 1989: 41.

Yukarıdaki duruma göre Y malını en etkin üreten ülke H ülkesidir. Serbest ticaret koşulları altında ticaret haddi OT_0 olmakta ve H ülkesi W ülkesine h_1q_6 miktarında Y malına ihraç

edip karşılığında Oq_6 kadar X malı ithal edecektir. Ayrıca P ülkesi de Oq_1 malına karşılık q_1p_1 miktarda Y malını W ülkesinden alacaktır. Böylece H ve P ülkelerinin toplam ihracat miktarı Ox_3 olacaktır. H ülkesi ad-valorem bir gümrük vergisi uyguladığı farz edilirse, ticaret haddi doğrusu OT_1 olarak gerçekleşecek ve H'nin ticaret hacmi azalırken P'nin artacaktır. Toplamda ise dünyadaki ticaret hacmi daralacaktır. Oysa bu durumda bile H ülkesinin refahının artması mümkündür. Refahın artması (h_1 'den h_2 'ye) için P'nin H'ye göre daha büyük ve iki ülkenin teklif eğrilerinin göreceli olarak daha esnek olması gerekmektedir. Bununla birlikte eğer Y malı tüketim açısından bir "Giffen Mal" niteliği taşıyorsa yani fiyatı artmasına rağmen daha fazla talep ortaya çıkıyorsa h_2 , h_1 'e nazaran daha değersiz bir hale gelmektedir. Eğer H ve P aynı etkinlikte Y malını üretseydi Şekil 13'teki gibi bir ticaret hadleri durumu ortaya çıkardı.

Şekil 13. Ülkelerin Teklif Eğrileri, Ticaret Hadleri ve Gümrük Birliği (İki Etkin Ülke)

Kaynak: El-Agraa, 1989: 41.

Y malını Şekil 12'ye göre hem H hem de P ülkesi aynı etkinlik seviyesinde üretmektedir. P ülkesinin bir ad-valorem vergi uyguladığı varsayılırsa ticaret haddi doğrusu OT_t doğrusu üzerinde h_3 , p_3 ve w_3 noktalarında ticari denge oluşacaktır. Her iki durumda da P'nin gümrük vergisi H'nin refahını artıracaktır. P ülkesi yalnızca ikinci durumda kazançlı çıkmaktadır. Diğer taraftan yukarıda yapılan analizde ekonomilerin birbirlerine benzer ve W ülkesiyle ticaret yapmaktadırlar. Buna ek olarak ticaret hadleri kapsamında yapılan bu analizde gümrük birliğinin statik etkilerinden olan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı bulunmamaktadır. Ancak H ülkesi P ülkesindeki politikaları etkilemek isteyebilir ve bu nedenden ötürü ortak tarife uygulanacak bir gümrük birliği oluşturabilir (Arndt, 1968: 978).

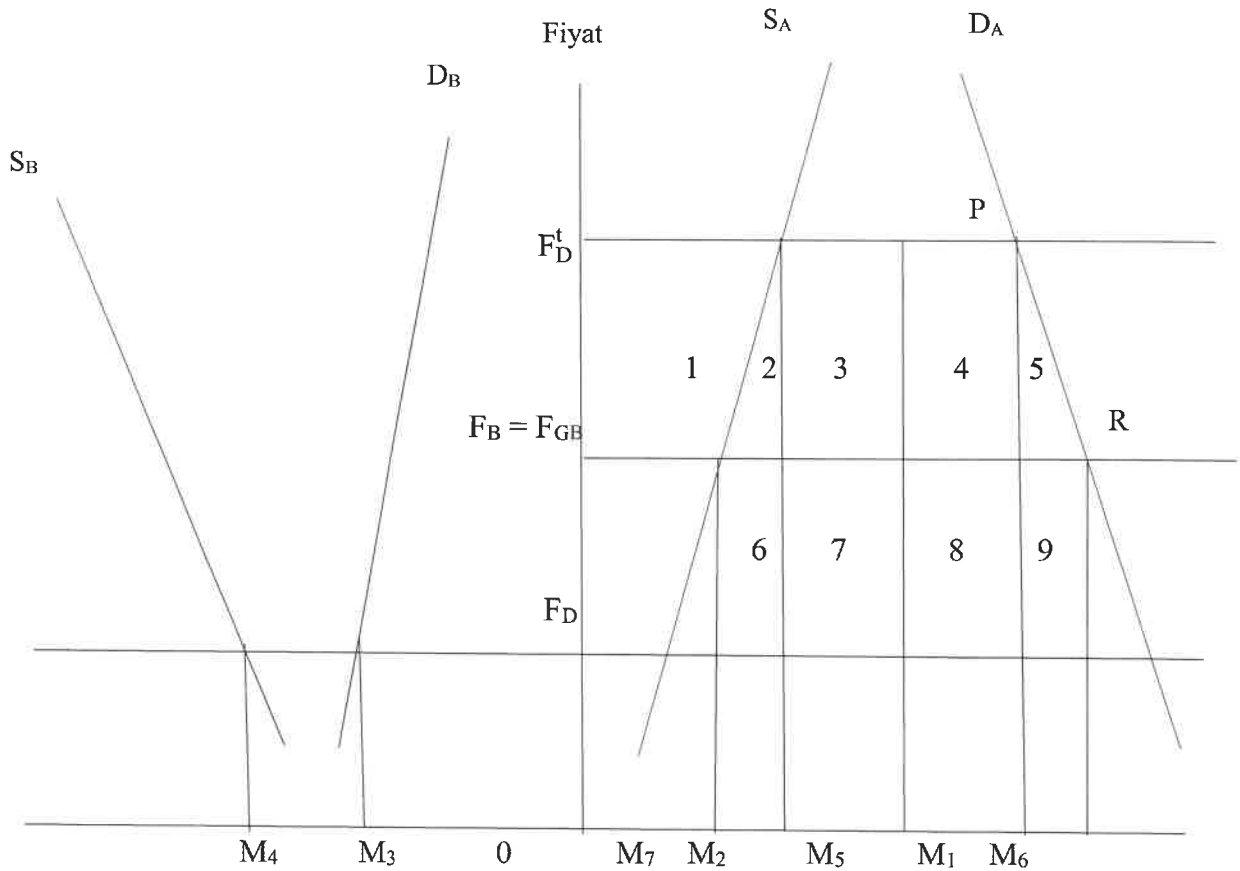
Buna karşın gümrük birliği yapılmadan tek taraflı tarife indirimlerinin daha etkin olup olmayacağı yazında tartışılmaktadır.

2.2.1.2. Gümrük birliği ve tek taraflı tarife indirimi

Yazında gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkisi tartışılırken tek taraflı tarife indirimlerinin aynı etkiyi yaratıp yaratamayacağı sorusu önem kazanmıştır. Tek taraflı tarife indirimi, gümrük vergi oranının düşürülmesi ya da tamamıyla ortadan kaldırılması olarak uygulanabilir. Tek taraflı tarife indirimine ilişkin olarak Johnson (1965), Cooper ve Massell (1965b) ve Berglas (1979) tarafından yapılan çalışmalar bu alandaki temel çalışmalar olarak görülür (Wonnacott ve Wonnacott, 1981: 704).

Gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi sonucunda üretim birliğe üye olmayan etkin üretici ülkeden daha az etkin olan birlik üyesi ülkeye kaymaktadır. Ancak gümrük birliği tesis edilmeden önce ülkelerden biri ticaret saptırıcı etkinin önüne geçebilmek için gümrük birliği yerine tek taraflı tarife indirimi uygulayabilir. Tek taraflı tarife indirimi Şekil 14'te verilmektedir:

Şekil 14. Tek Taraflı Tarife İndiriminin Uygulanması

Kaynak: Ünsal, 2005: 423.

S ve D doğruları sırasıyla ülkelerin ilgili mala yönelik olarak piyasaya arz ettiği miktarı ve piyasanın ilgili talebi göstermektedir. B ülkesinde ilgili malın fiyatı dünya fiyatı olan F_D 'nin üzerindedir ($F_B > F_D$). Eğer A ülkesi t kadar ayrımcı olmayan bir gümrük vergisi

uygularsa ülkenin talebi P noktasında olacaktır. Sonuç olarak A ülkesi iç talebin OM_2 kadarını karşılayabilirken B ülkesinden M_3M_4 yani M_1M_5 kadarını ithal etmektedir. Eğer A ülkesi ile B ülkesi bir gümrük birliği kurmuş olsalardı piyasa dengesinin A ülkesi için R noktasında sağlandığı görülür. Böylelikle A ülkesinin yurtiçi toplam talebi OM_6 kadar olacak ve bunun OM_7 kadarlık miktarı A ülkesinin üreticileri tarafından karşılanacaktır. Talep fazlası olan M_7M_6 kadarlık kısım B ülkesinden alınacaktır. Gümrük birliği anlaşması sonucunda ilk duruma göre tüketici fazlası artmasına karşın $(1+2+3+4+5)$ üretici fazlası $[-(1)]$ ve devletin vergi geliri $[-(3+4+7+8)]$ azalacaktır. Sonuç olarak toplumsal refahtaki değişme ise $[(2+5) - (7+8)]$ kadar olacaktır.

A ülkesi B ülkesi ile gümrük birliği anlaşması yapmadan da ilgili ürünün fiyatının $F_B = F_{GB}$ olarak kalmasını sağlayabilirdi. Buna göre A ülkesi ürünün dünya fiyatına $F_{GB} - F_D$ miktarı kadar ayrımcı olmayan gümrük vergisi uygulayabilir ya da A ülkesinin korumacı durumda olduğu varsayılırsa uygulanan gümrük vergisi tarifesinde $F_D^t - F_{GB}$ kadar tek taraflı indirim gidebilir. A ülkesi için tüketici fazlası korumacı duruma nazaran $(1+2+3+4+5)$ kadar artarken üretici fazlası ise $[-(1)]$ kadar azalır. Diğer taraftan devletin vergi gelirleri gümrük birliğindeki gibi sıfır yerine $(6+7+8+9)$ alanı kadar olmaktadır. Tek taraflı tarife indirimi sonucunda toplumsal refah koruyucu olan ilk duruma göre $(2+5+6+9)$ bölgesi kadar olacaktır. Oysa gümrük birliğinin refah etkisi $[(2+5) - (7+8)]$ kadardı. Tek taraflı tarife indiriminin toplumsal refahı mutlak olarak artırması ve bu artışın gümrük birliğinin toplumsal refahından fazla olması tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğine kıyasla daha tercih edilebilir olduğunu göstermektedir.

Eğer A ülkesi de B ülkesine bir mal ihraç ediyorsa gümrük birliği sonucunda ticaret hadlerinin A ülkesi aleyhine gelişmesine karşın aynı durum B ülkesi için de geçerli olacaktır. Gümrük birliğinin bu ticaret hadleri üzerinden ortaya çıkardığı maliyet böylece birbirini telafi ederek toplum refahı mutlak anlamda gümrük birliğinde de artabilir. Buna ek olarak çok sayıda ülkeden oluşan gümrük birliği ticaret hadlerinin birliğin lehine ve dış dünyanın aleyhine çevirebilir. Nitekim karşılıklı ihracatın olduğu gümrük birliği varsayımı altında tek taraflı tarife indirimi yerine gümrük birliği tercih edilir (Ünsal, 2005: 421-424).

Gümrük birliğinin tek taraflı tarife indirim yerine tercih edilmesinin bir diğer nedeni Kemp ve Wan (1976) tarafından ortaya atılan Kemp-Wan teoremidir. Teoreme göre gümrük birliği üyesi olan ülkeler birlik öncesi dönemde satın aldıkları mal miktarını değiştirmeyecek düzeyde bir ortak gümrük tarifesi belirlerse kimi birlik üyesi ülkeler için bu durum lehte olmayacaktır. Bu sebepten ötürü diğer birlik üyesi ülkeler zarara uğrayan ülkelerin zararını telafi edecek transferleri gerçekleştirirse gümrük birliği tüm ülkelerin refahını artıracaktır. Buna ek olarak gümrük birliğinin birlik öncesi aldığı mal miktarında herhangi bir değişme gözlemlenmeyeceği için gümrük birliğinin ticaret saptırıcı etkisi de ortaya çıkmaz. Sonuç olarak şartları bu şekilde olan bir gümrük birliği üçüncü taraflar üzerindeki ticaret saptırıcı etkiyi ortadan kaldırmakla beraber dış dünyanın refahını azaltmaz. Ayrıca bu durum sonucunda toplumsal refahın olumsuz etkilendiği birlik üyesi ülkelerdeki maliyetin birlik tarafından karşılanmasıyla da tüm birlik üyelerin toplumsal refahı artmış olur.

Bu teoride esas amaç sosyal fayda fonksiyonunun maksimum noktaya ulaşmasıdır. Bu kapsamda Krishna ve Bhagwati (1994) fayda fonksiyonunu şu şekilde ifade ederler:

$$U = U(C_1, C_2, C_3, \dots, C_n) \quad (1)$$

Yukarıda ifade edilen durumun bağlı olduğu koşullar ise:

$$C_i = \sum_j X_i^j(L_i^j, K_i^j) + I_i \quad \forall i \quad (2)$$

$$\sum_i I_i = 0 \quad (3)$$

$$\sum_i L_i^j = L^j \quad \forall j \quad (4)$$

$$\sum_i K_i^j = K^j \quad \forall j \quad (5)$$

$$I_i = I_i^F \quad \forall i \quad (6)$$

Denklemden yer alan C_i birlik içindeki i malının kullanılabilir toplamını göstermekteyken, X_i^j ifadesi j ülkesinde i malının emek ve sermaye (L_i^j ve K_i^j) birleşimindeki üretimini göstermektedir. I vektörü ise verilen, gümrük birliği öncesi net ithalat vektörünü temsil eder. L^j ve K^j ise j ülkesinde sırasıyla üretimdeki toplam erişilebilir emek ve sermaye faktörlerini belirtmektedir. Her ne kadar iki üretim faktörlü model üzerinden üretim açıklanmaya çalışılmış olsa da üretim faktörlerinin sayısı artırılabilir.

Kemp ve Wan (1976) gümrük birliği ya da ortak pazar kavramları için mal ve faktör donatılarının tam olarak endekslenmesine yönelik bir açıklık getirmemekle beraber Krishna ve Bhagwati (1994) çalışmalarında gerekli ve yeterli olarak belirledikleri seviyede endeksleme yöntemini uygulayarak bu belirsizliği ortadan kaldırdıklarını öne sürmektedirler.

Yukarıda verilen fayda maksimizasyonu Kemp-Wan (1976) problemini yeniden biçimlendirerek refah maksimizasyonu haline dönüştürmektedir. Bu modelde dış fiyatların gümrük öncesindeki seviyesinin değişmeyerek gümrük sonrasında oluşacak seviye ile aynı olduğu kabul edilmektedir. Yani dış fiyatlar vektörünün (3) numaralı denklemden 0 olması dengeli ticaret koşulunu göstermektedir. (4) ve (5) numaralı denklemler ise üretim faktörlerinin kaynak kısıtlamasını ve (6) numaralı denklem ise ithalat miktarının gümrük öncesindeki seviyesinde sabitlendiği ifade eder.

Refah maksimizasyonunu çözmek için öncelikle Lagrange denkleminin oluşturulması gereklidir:

$$L = U - \left(\sum_i \lambda_i [C_i - (\sum_j X_i^j(L_i^j, K_i^j)) + I_i] \right) - \left(\sum_j \omega_j [\sum_i L_i^j - L^j] \right) - \left(\sum_j \rho_j [\sum_i K_i^j - K^j] \right) - \left(\gamma (\sum_i I_i) \right) - \left(\sum_i \eta_i (I_i - I_i^F) \right) \quad (7)$$

Lagrange denkleminin maksimizasyonu ithalat vektör kısıtlaması altında optimum koşulların sağlanmasına bağlıdır. Bu koşullar ise:

$$U_i = \lambda_i \quad \forall i \quad (8)$$

$$\lambda_i = \gamma - \eta_i \quad \forall i \quad (9)$$

$$\lambda_i X_{i1}^j = \omega_j \quad \text{ya da} \quad L_i^j = 0 \quad \forall i, j \quad (10)$$

$$\lambda_i X_{i2}^j = \rho_j \quad \text{ya da} \quad K_i^j = 0 \quad \forall i, j \quad (11)$$

(8) numaralı denklemde fayda fonksiyonundan ötürü $\lambda_i > 0$ olduğu bilinmekte ve λ_1 'in 1 olduğu kabul edilirse:

$$\frac{\lambda_i}{\lambda_1} = 1 + \eta_1 - \eta_i \quad \forall i \quad (12)$$

Bu noktadan hareketle üretimin ve tüketimin marjinal ikame oranı dış fiyat oranından farklı olmakta ve sonuç olarak bu durum, i malının ithal edilmesi sürecinde dünyanın diğer ülkelerine karşı uygulanan bir gümrük tarifesi ifade etmektedir. Bu duruma ek olarak bu koşullar altında verilmiş olan ithalat kısıtı sonrasında tüm diğer pareto koşulları yerine getirildiğinde dünyanın diğer ülkelerine karşı uygun gümrük tarifelerinin koyulmasıyla ikinci en iyi optimum duruma ulaşılır. Nitekim üçüncü taraflara karşı uygulanan ortak gümrük tarifesiyle birlik öncesindeki ithalat seviyesi daha da geliştirilebilir.

2.2.1.3. Gümrük birliğinin dinamik etkileri

Gümrük birliğinin statik etkileri, gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan ticaretteki ve toplumsal refahtaki değişimleri ele almaktadır. Bu etkileri inceleyen birçok çalışma olmasına karşın temel olarak yazında kabul edilen çalışmaların Viner (1950), Meade (1955), Gehrels (1956/57), Lipsey (1957), Melvin (1969) ve Bhagwati (1971) tarafından yapıldığı bilinmektedir. Oysa yapılan ekonomik entegrasyon eğer ülkeye daha geniş bir piyasa sunuyorsa bunun sonucunda Scitovsky (1958) birlik üyeleri arasında ticaret hacminin ve uzmanlaşmanın artmasının beklendiğini belirtir. Böylece üye ülkeler üzerinde gümrük birliğinin etkin kaynak kullanımı sonucunda üretim kapasitesi ve kaynakların verimlilikleri yükselir (Seyidoğlu, 2009: 235; Dura vd., 2015: 22).

Gümrük birliği teorisini sistematik olarak ele alan ilk yazar Viner (1950) olsa da gümrük birliğinin dinamik etkilerin ilk olarak sistemli şekilde Balassa (1961) tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre gümrük birliğinin dinamik etkileri birliğe üye olarak katılan ülkelerin büyüme oranlarını ekonomik entegrasyonun çeşitli araçları sayesinde etkileyebilmektedir (El-Agraa, 1989: 26-27):

- Ekonomik entegrasyon öncesinde optimum kapasitesinin altında olan firmalar ve sektörler için entegrasyon sonrasında pazar büyüklüğünü artırarak ölçek ekonomisinin olası kılınması,
- Entegrasyon sonrasında özel ve genel giderlerin firmalar için aşağı yönlü hareketlenmesi,
- Ülkeler ve bölgeler için üretim faktörlerinin belirli noktalarda toplanmasıyla üretim faktörlerinin kutuplaşma etkisiyle ilgili noktalarda yoğunlaşması,
- Entegrasyon süreciyle beraber ülkeler için reel yatırım hacminin artması ve birlik olarak bölgenin kalkınması,
- Rekabetin artması ve belirsizliğin değişmesiyle ticari faaliyetlerin ülkeler adına yoğunlaşması ve ekonomik etkinliğin entegrasyon sürecinden etkilenmesi.

AB örneğini ele alırsak 1968 yılında birlik üyesi olan 5 ülkedeki (Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Luxembourg – ilgili yıllarda Almanya verilerine ulaşamadığı için tablo dışında

bırakılmıştır-) imzalanan gümrük birliği öncesi ve sonrası üç yılın ortalama büyüme oranları Tablo 14’te verilmektedir:

Tablo 14. Avrupa Ekonomik Topluluğunda Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Büyüme Oranları

Ülkeler	Gümrük Birliği Öncesi	1968	Gümrük Birliği Sonrası
Belçika	3.57	4.20	5.40
Fransa	4.90	4.30	5.97
İtalya	5.5	6.5	4.4
Luxembourg	0.2	4.2	5.73
Hollanda	5.53	6.4	5.46

Kaynak: World Bank, 2019.

Yukarıda yer alan Tablo 14’te verilen büyüme oranları dikkate alındığında imzalanan gümrük birliği anlaşmasından önce büyüme oran ortalaması açısından yalnızca İtalya’da %1’in üzerinde bir fark ortaya çıkmaktadır. Diğer ülkeler ise anlaşma imzalandıktan sonra ortalama büyüme rakamları bakımından daha fazla büyümüşlerdir (yalnızca Hollanda’nın büyümesi %0,07 azalmıştır). Gümrük birliği öncesine göre Belçika %1,83, Fransa %1,07 ve Luxembourg %5,53 civarında anlaşmadan sonra önceki üç yıllık ortalamaya göre daha fazla büyüme oranı kaydetmişlerdir.

Ülkelerin yapacakları gümrük birliği anlaşmalarıyla büyüme oranlarını artırmasına yardımcı olan gümrük birliğinin dinamik etkileri üç başlık altında toplanabilir:

- (1) Ölçek Ekonomileri
- (2) Artan Dış Rekabet
- (3) Sanayileşme ve Yatırımların Teşviki

Ölçek ekonomiler etkisinin aksine diğer etkilerin daha uzun vadede muhtemel kazançları görülebilir. Nitekim Schiff ve Winters (1998) bölgesel entegrasyon anlaşmalarının ortaya çıkardığı dinamik etkilerin büyüme üzerinde ya orta vadede etkili olduğunu ya da kısa vadeli olup uzun dönemde ülkenin büyüme patikasını değiştirme etkisine sahip olduğunu belirtmektedirler. Yazında “yeni bölgeselcilik” olarak da değerlendirilen gümrük birliğinin dinamik etkileri aynı zamanda küresel ekonomik koşullara statik etkilere göre daha fazla uyum sağlamaktadır (Hosny, 2013: 139). Ancak dinamik etkileri ölçmek için herhangi bir niceliksel yöntemin olmaması ve öne sürülen tezlerin test edilememesi bir dezavantaj olarak görülebilir. Buna ek olarak Sloman (2006) gümrük birliğinin uzun vadeli katkılarının yanında dezavantajlarını da sıralamaktadır:

- Kaynaklar daha az etkin ülkeden etkin ülkeye ya da birliğin merkezine (eğer ekonomik entegrasyon ortak pazar seviyesindeyse bu daha olası bir durumdur) ulaşım masraflarını azaltmak için gidebilir,
- Ekonomik entegrasyon sayesinde üye ülke firmalarının işbirliği yapmaları pazarda daha fazla oligopol yapıların oluşmasına neden olabilir. Ayrıca buna ek olarak şirket satın alımlarının artması sonucunda ülke ekonomilerindeki tekelleri artırması beklenir,
- Eğer ekonomik birlik çok büyük ölçekli şirketlerin daha fazla büyümesine neden olursa ortaya daha bürokratik ve etkin olmayan bir yapı çıkabilir,
- Birliğin yönetim giderleri yüksek olabileceği gibi birlik üye ülkelerin iç işlerine müdahale etme yetkisine de sahip olabilir.

Ayrıca bu maddelere ek olarak ekonomik entegrasyon sonucunda tek bir piyasa oluşturulması söz konusu ise ayarlanma maliyeti ortaya çıkacaktır. Buna göre ekonomik entegrasyonun geçiş döneminde üretim faktörleri yeniden dağıtılır ve sonuç olarak sosyal açıdan çeşitli maliyetler oluşur (Parasız ve Ekren, 2013: 289).

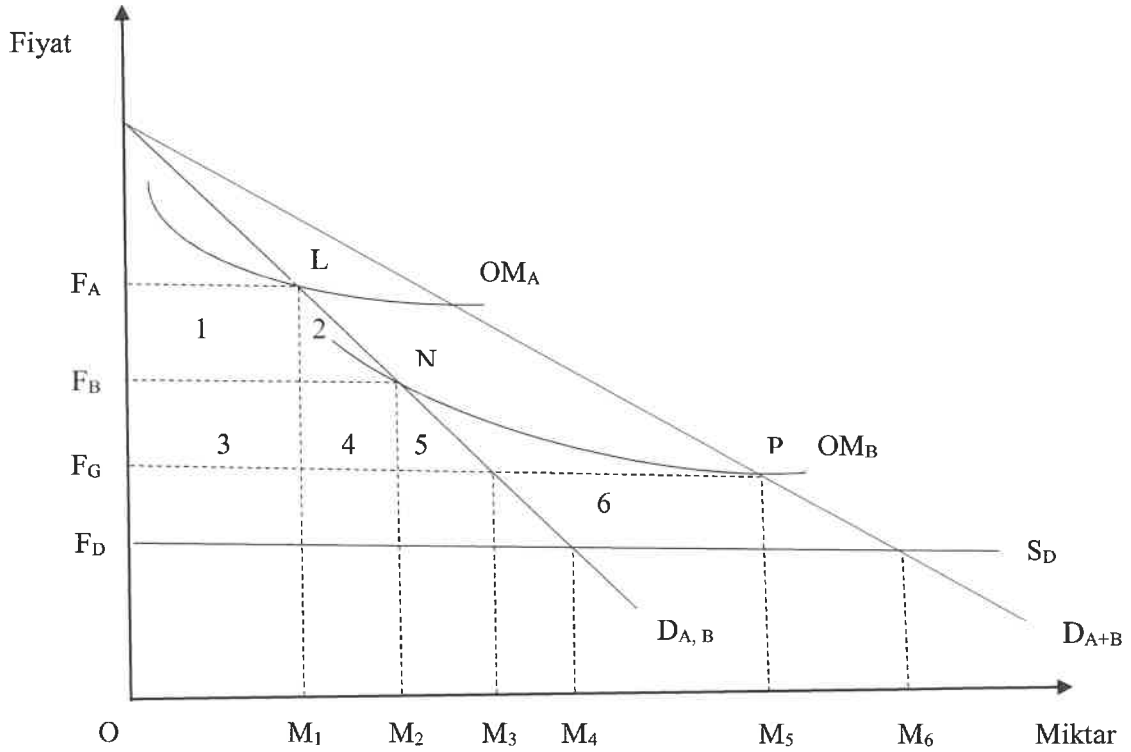
Yukarıdaki nedenler göz önüne alındığında ekonomik entegrasyonların getirisinin yanında bazı götürülerinin de olduğu görülebilir. Buna ek olarak ülkelerin gümrük birliği sonrasında egemenlik hakları ya da siyasal güç dengelerindeki değişimi ekonomi uzmanları göz ardı ederek daha çok ekonomik açıdan dinamik etkileri incelemektedirler (Sloman, 2006: 657).

2.2.1.3.1. Ölçek ekonomileri

Ekonomik entegrasyonlar sayesinde üretim artık daha büyük bir pazarın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılır. Bu nedenden ötürü ülkeler arasındaki ticaretin artan hacmi ölçek ekonomilerinin kullanılarak maliyetleri düşürülmesini sağlar. Gümrük birliği sonucunda ortaya çıkan yüksek miktarlı üretim hacimleri firmalar açısından hem içsel hem de dışsal ölçek ekonomiler olarak maliyetleri düşürücü etkiye sahiptirler (Dura vd., 2015: 24). İçsel ölçek ekonomisi firmanın kendi içinden kaynaklanan maliyet düşürücü etkiler olarak görülebilir. İşletme ekonomik birliğin tesis edilmesinin ardından daha ileri teknolojik ürünler tercih ederek ve pazarlama, ar-ge, yönetim gibi işletmenin fonksiyonları daha etkin kullanılarak işletme maliyetlerinde tasarruf sağlayabilir. Buna ek olarak piyasanın yapısından ötürü makro ölçekte işletmenin kendisi dışındaki kaynaklar tasarruf yapabilir. Firmalara dolaylı da olsa katkı sağlayacak olan alt yapı yatırımları ya da üretim sürecinde kullanılan hammaddenin teknoloji sayesinde bollaşması, dışsal ölçek ekonomileri olarak değerlendirilebilir (Seyidoğlu, 2009: 236).

Gümrük birliğinin dinamik etkilerinin bir sonucu olarak ölçek üretim ekonomilerinin ortaya çıkmasına ilişkin örnek Şekil 15'te verilmektedir. Şekil 14'e göre A ve B ülkelerinin tek ürün üretildiği bir ekonomik yapı varsayımı altında gümrük birliği yaptıkları kabul edilmektedir.

Şekil 15. Ölçek Ekonomisi ve Gümrük Birliği

Kaynak: El-Agraa, 1989: 28.

Şekil 15'te $D_{A,B}$ ülkelerin talep doğrusunu gösterirken (iki ülkenin talep miktarlarının aynı olduğu farz edilmiştir) D_{A+B} ise iki ülkenin toplam talep doğrusunu temsil etmektedir. F_D ürünün dünya fiyatı seviyesini ifade ederken F_G gümrük birliği sonrasında birlik içindeki fiyat manasına gelmektedir. F_A ve F_B ise sırasıyla A ve B ülkelerinin birlik öncesinde kendi ülkelerindeki ürün fiyatını yansıtmaktadır.

Her iki ülkede de üretimi yapılan ürün dünya fiyatının üzerinde üretilmekte ve üretim arttıkça ortalama maliyetin (OM) azaldığı kabul edilmektedir. İki ülkede de ürünün kar etmeden satılmasını sağlayacak seviyede koyulacak tazmin edici vergi her iki ülkede de ürünün üretilmesini sağlayacaktır (Corden, 1972: 466). Telif edici vergi sonrasında ülkelerdeki fiyatların seviyesi F_A ve F_B olarak kabul edilsin. Ürün sırasıyla A ülkesinde OM_1 kadar, B ülkesinde OM_2 miktarında üretilir. Bu durumda B ülkesi A ülkesine nazaran daha etkin üreticidir. Eğer A ve B ülkeleri gümrük birliği oluştururlarsa ürünün daha az etkin olan A ülkesinde üretilmesinden vazgeçilerek daha etkin ülke olan B ülkesinde üretilmesi beklenir. B ülkesi ürüne olan toplam talebin ölçek ekonomisi sayesinde OM_5 kadarını karşılar. A ülkesi de ürün talebini B ülkesinden karşılar ve toplumsal refahını gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisi sayesinde (1+2+3+4+5) alanı kadar artırır. Bir diğer husus ise B ülkesinin gümrük birliği sonrasında ürünü ilk üretim maliyetinin altında piyasaya sürebilmesidir. Gümrük birliğinin herhangi bir üyesinin üretim maliyetlerini iyileştiren bu etkisini maliyet azaltma etkisi denir (Ünsal, 2005: 426). B ülkesindeki tüketici refahı ise gümrük birliğinin etkisiyle (3+4+5) alanı kadar yükselir. Bununla beraber ürün eğer A ülkesinde üretilmiyorsa, A ülkesi ürüne dünya fiyatından ithal edecekti. Böyle bir durumda yapılacak olan gümrük birliği anlaşması A ülkesindeki refahı azaltacaktır

çünkü B ülkesi üretim maliyetlerini dünya fiyatı seviyesine çekemez. Gümrük birliği B ülkesi için daha ucuz olan dünya üretiminin daha pahalı olan yurtiçi üretim tarafından ikame edilmesi anlamına gelmektedir. Ticaret önleyici bu etki ticaret saptırıcı etkiyle örtüşmektedir.

A ve B ülkesi ürünü üretmeyip dünya fiyatından ithal ettikleri varsayılırsa yapılacak olan gümrük birliği iki ülkeyi de etkiler. Gümrük birliği sonrasında daha etkin üretici olan B ülkesinin ürünü üretmesi ülke için ticareti önleyici etki yaparak daha ucuz üretim yapılan dünyadan malın ithal edilmesini engelleyecektir. A ülkesi için ürünün ithalatı etkin olan ama üye olmayan ülkeden etkin olmayan üye ülkeye geçerek bir ticaret sapması etkisi gözlemlenecektir. Ölçek ekonomiler etkisi sonucunda üretim maliyetleri daha düşük seviyelere inmiş olsa da ticaret yaratıcı ile ticaret saptırıcı etkilerin yanında maliyet azaltma ve ticaret önleme gibi etkiler de ortaya çıkmaktadır.

Gümrük birliğinin ölçek ekonomileri etkisinin matematiksel olarak ifadesi Choi ve Yu (1984) tarafından yapılmıştır. Panagariya (1980) ölçeğe göre artan ya da azalan getirilerin ölçek ekonomisine ya da negatif ölçek ekonomisine bağlı olduğunu ve bu durumun firmalara içsel ya da dışsal şekilde yansıtacağını belirtir.

Standart gümrük birliği teorisi kapsamında üç ülkeli, iki ürünlü ve iki üretim faktörlü model ele alınmaktadır. Buna göre A ülkesi ev sahibi ülke iken B ve C ülkeleri muhtemel birlik ortakları olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin tümü X_1 ve X_2 ürünlerini üretebilmekte ve ürünler emek ve sermaye faktörleri kullanılarak üretilmektedir. Buna ek olarak X_2 ürünü A ülkesi tarafından en yüksek maliyetle üretilirken C ülkesi tarafından en düşük maliyetle üretilmektedir. B ve C ülkeleri birbirlerine benzer olmasına karşın A ülkesinden farklıdırlar ve bu nedenden ötürü birbirleriyle ticaret yapmamaktadırlar. A ülkesi küçük bir ülke varsayımı altında fiyat belirlemekten ziyade piyasa fiyatını kabul eden ülke konumundadır. Son olarak A ülkesi X_1 malını B ve C ülkelerine ihraç ederken, X_2 ürününü B ya da C ülkesinden (yalnızca birinden) ithal etmektedir.

Yukarıda anlatılan duruma dair talep modeli katı bir konkav benzeri fayda fonksiyonu tarafından temsil edilir:

$$U = U(D_1, D_2) \quad (13)$$

Denklemden D_1 ve D_2 sırasıyla A ülkesinin X_1 ve X_2 ürünleri için tüketim taleplerini göstermektedir. Ayrıca fayda fonksiyonu $i = 1, 2$ için $U_i > 0$ ve $U_{ii} < 0$ olmaktadır. Bu sebepten dolayı A ülkesi X_1 ürününü ihraç ederken X_2 ürününü yabancı ülkeden ithal edecektir ve yapılacak olan uluslararası ticaret sonucunda talepler (14) ve (15) numaralı denklemlere dönüşecektir:

$$D_1 = X_1 - E_1 \quad (14)$$

$$D_2 = X_2 + E_2 \quad (15)$$

E_1 ve E_2 sırasıyla X_1 ürününün ihracatını ve X_2 ürününün ithalatını göstermektedir. Böyle bir ticaret akımı sonucunda ödemeler dengesi şu şekilde olmaktadır:

$$E_1 = pE_2 \quad (16)$$

(16) numaralı denklemde yer alan p ($= p_2 / p_1$), X_2 ürününün X_1 ürünü cinsinden dünya fiyatını göstermektedir. Küçük ülke olan A ülkesi gümrük tarifesi uyguladığı zaman ülkedeki üreticiler ve tüketiciler için yurt içi fiyat oranları değiştirmektedir ve X_2 'nin X_1 'e göre yeni fiyatı (17) numaralı denklemde gösterilmektedir:

$$p_A = p (1 + t) \quad (17)$$

Talep fonksiyonuna ek olarak üretim fonksiyonu ise firmaya ve sektöre göre aşağıda tanımlanmaktadır:

$$x_i = g_i(X_i) F_i(c_i, l_i); \quad i = 1, 2 \quad (18)$$

$$X_i = g_i(X_i) F_i(K_i, L_i); = g_i(X_i) L_i f_i(k_i); \quad i = 1, 2 \quad (19)$$

verilen denklemlerde x_i , i sektöründe faaliyet gösteren firmanın çıktısını temsil ederken, c_i ve l_i ise sırasıyla firmanın sermayesini ve firmada istihdam edilen işçileri ifade etmektedir. X_i ise i sektörünün çıktısını gösterirken K_i ve L_i sektör tarafından kullanılan sermaye ve istihdam edilen emek manasına gelmektedir. Son olarak k_i , sermaye-emek oranı ve g_i ise dışsallık olarak denklemde yer almaktadır. Ayrıca bu dışsallık etkisi $(0, \infty)$ arasında pozitif bir fonksiyondur. Bu fonksiyon, F fonksiyonu birinci dereceden homojen bir fonksiyon olduğu düşünülürse, sermaye ve emek kullanımının artması durumunda çıktının artacağını sonucunu verir.

i sektörünün ölçeğe göre çıktı esnekliği (e_i), $(-\infty, 1)$ aralığında tanımlı olacak şekilde aşağıda verilmiştir:

$$e_i = (dg_i/dX_i) F_i = (dg_i/dX_i) (X_i/g_i); \quad i = 1, 2 \quad (20)$$

Ölçeğe göre artan getiriye sahip olan sektör için $e_i > 0$ ve ölçeğe göre azalan getiriye sahip olan sektör için $e_i < 0$ olmaktadır. Denklem (19)'un eğer tam türevi alınırsa elde edeceğimiz sonuç:

$$(1-e_i) dX_i = g_i (FK_i dK_i + FL_i dL_i); \quad i = 1, 2 \quad (21)$$

FK_i ve FL_i , F fonksiyonunun sermaye ve emeğe göre kısmi türevlerini ifade eder. Ölçek (ya da negatif ölçek) ekonomisinin sektörü içsel, firmayı ise dışsal etkilediği düşünülürse, her bir üretim faktörü firmalara yapmış olduğu marjinal üretim kadar ödeme alacaktır. Bu durumda:

$$w = p_i g_i F_{li} = p_i g_i F_{Li} = p_i g_i (f_i - k_i f_i^l); \quad i = 1, 2 \quad (22)$$

$$r = p_i g_i F_{ki} = p_i g_i F_{Ki} = p_i g_i (f_i^l); \quad i = 1, 2 \quad (23)$$

kısmi türevlere sonucunda, $f_i = F_i / L_i$ olarak k_i ve p_i ise sırasıyla emek-sermaye oranını ve i ürününün fiyatını ifade etmektedir. Üretim faktörlerinin tam istihdamda olduğu varsayılırsa:

$$L_1 + L_2 = L \quad (24)$$

$$K_1 + K_2 = K \quad (25)$$

K ve L ifadeleri sermaye ve emeğin sabit arzı olarak görülebilir. (24) ve (25) numaralı denklemlerin tam türevleri alındığında:

$$dL_1 = -dL_2 \quad (26)$$

$$dK_1 = -dK_2 \quad (27)$$

(21) numaralı denklem yerine (22), (23), (26) ve (27) numaralı denklemleri koyarsak sonuç olarak elde edilen denklem:

$$\frac{dX_1}{dX_2} = - \left(\frac{1-e_2}{1-e_1} \right) p_a \quad (28)$$

Yukarıda verilen denklemde bulunan $\frac{dX_1}{dX_2}$ ifadesi marjinal dönüşüm oranını ifade ederken elde edilecek sonuç negatiftir. Eğer X_1 ürününü çıktı esnekliği X_2 ürününün çıktı esnekliğinden büyükse fiyat doğrusu üretim olanakları doğrusundan daha yatay olurken, X_1 ürününü çıktı esnekliği X_2 ürününün çıktı esnekliğinden küçük olduğu durumda ise fiyat doğrusu üretim olanakları doğrusundan daha dik olmaktadır. (13) numaralı denklem (28) numaralı denkleme kadar ifade edilmek istenen model, gümrük birliğinin ölçüğe göre getirisi kapsamında ticareti artırıcı ya da azaltıcı etkileri göz önünde bulundurarak refah üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır.

El-Agraa (1989) gümrük birliğinin dinamik etkileri arasında yer alan ölçek ekonomilerine ilişkin olarak şunu ifade etmektedir:

“Niçin benzer ülkeler kendi aralarında gümrük birliği ilan ederler? Eğer gümrük birliği yalnızca ekonomik nedenler düşünülerek oluşturulursa, yalnızca ilk etapta birbirlerine rakip olan ancak sonrasında birbirlerini tamamlama potansiyeline sahip ülkeler gümrük birliği üzerine kafa yorurlar.”

Gümrük birliği sonucunda ülkeler eğer birbirlerini tamamlayıcı ürünler üretebiliyorsa ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisine uzmanlaşmayı başarabilirlerse ölçek ekonomilerinden kendilerine fayda sağlayabilirler. Ancak bu durum mutlak anlamda ürün fiyatlarını dünya fiyatlarının altında gerçekleşeceği manasına gelmemektedir.

2.2.1.3.2. Uluslararası artan rekabet

Gümrük birliğinin bir diğer etkisi ise ülkeler arasında ortaya çıkan artan rekabet seviyesidir. Birlik üyesi olan ülkeler piyasadaki tekeli ya da oligopolcü yapıların zayıflamasını da sağlamaktadırlar. Nitekim birlik içerisindeki ortak rekabet kurallarıyla piyasa aktörlerinin eşit şartlar altında rekabet etmeleri amaçlanmaktadır (AB Bakanlığı, 2017). Ülkelerin oluşturdukları gümrük birliği pazarı yerli pazarı korumaktan ziyade bölgesel pazarı koruyan bir yapıya sahiptir. Rueda-Junquera (2006) ekonomik entegrasyonların ölçek ekonomisi etkisinin ve yatırım yaratmanın ötesinde ticareti liberalleştirdiğine dikkat çekmektedir. Bölgesel ölçekte de olsa serbestleşen piyasa ve ticaret politikalarının devlet düzenlemeleri kapsamında çıkarılması ekonomik entegrasyon teorilerini daha rekabetçi kılmaktadır. Böylece ülke ekonomileri küresel ölçekte uluslararası rekabet gücünü artırmaktadır (Hosny, 2013: 143).

Gümrük birliği kapsamında rekabetçi bir piyasayla karşılaşan firmalar daha verimli olabildikleri iş kolunu tercih ederek maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. Böylece gümrük birliği firmaları teknolojiyi etkin kullanmaya zorlayacak ve bunun sonucunda firmalar büyümeye katkı sağlayacaklardır. Bu duruma örnek olarak yazında Türkiye'nin AB ile

yapmış olduğu gümrük birliği anlaşması verilmektedir. Dura vd. (2015), 1980'lere kadar firmalarını rekabetten koruyan bir Türkiye'den dış rekabete açık bir Türkiye'nin ticaret yapmasını gümrük birliğinin dinamik etkilerinden olan dış rekabetin artmasına bağlamaktadırlar. Ayrıca Akkemik (2011) çalışmasında Türkiye'nin AB ile imzalamış olduğu gümrük birliği sonrasında ihracatında artan rekabet gücüne dikkat çekmekte ve özellikle tekstil, demir-çelik ve otomobil ihracatında Avrupa'da rekabetçi olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin dışa kapalı bir ekonomiden uluslararası ticarete açık bir ekonomik yapıya dönüşmesi gümrük birliğinin rekabet politikalarından kaynaklanmaktadır (Togan, 2012: 11).

Piyasaların göreceli olarak aksak rekabet koşulları altında çalıştığı farz edilirse gelişen teknoloji ile üretime yapılacak olan katkı piyasada ilgili firmaların paylarını artırmaya yardımcı olacaktır. Pazar payını artıran firma piyasada ilgili işe yönelik olarak üretimde uzmanlaşmaya gider. Aynen firmalar gibi ülkeler de belirli mal gruplarında uzmanlaşmayı seçerek Pazar payını artırmayı amaçlar. Bu nedenlerden ötürü yazında firma, sektör ya da ülke için hesaplanabilecek ticarete ve üretimde uzmanlaşma endeksleri tanımlanmıştır (Ertürk, 2006: 102). Ticarete uzmanlaşma endeksi (29) numaralı denklemde gösterilmektedir:

$$\text{Ticarete Uzmanlaşma Endeksi} = \frac{\frac{X_{i,j}}{X_{s,j}}}{\frac{X_{i,g}}{X_{s,g}}} \quad (29)$$

Yukarıda yer alan denklemde i ihraç edilen malı j ülkeyi ifade ederken g ise gümrük birliğini göstermektedir. $X_{i,j}$ j ülkesinden gümrük birliğine yapılan i malı ihracatını, $X_{s,j}$ ise j ülkesinin ilgili sektörünün gümrük birliğine yaptığı ihracatı göstermektedir. Diğer taraftan paydada yer alan ifadelerden $X_{i,g}$ gümrük birliğinin i malı ihracatını temsil etmekteyken $X_{s,g}$ ifadesi ise gümrük birliğinin ilgili sektörde grup içi ihracatıdır. Bu ifadeye göre eğer sonuç birden büyük olursa ilgili ülke ya da firma ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe ve piyasada rekabet gücüne sahip olmaktadır. Üretimde uzmanlaşma endeksi de ticarete uzmanlaşma endeksi ile benzerlik göstermektedir. (29) numaralı denklemdeki ihracat yerine üretim koyulduğu takdirde firma ya da ülkenin gümrük birliğine göre üretimde ne denli rekabetçi olabildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Eğer sonuç birden büyükse bu durum firmanın ya da ülkenin üretimde uzmanlaşmış manasına gelmektedir.

Firmaların gümrük birliği sonrasında rekabet gücünü etkileyen diğer unsurlar ise piyasaya giriş çıkışların kolaylığı ve piyasanın yapısıdır. Piyasadaki pazarın ne denli dağıldığını yani firma paylarını dikkate alarak ne kadar rekabetçi bir piyasa olduğunu gösteren Herfindahl – Hirschman endeksidir (Laine, 1995: 423). Firmalar ilgili sektördeki piyasa yapısına (monopol, oligopol ya da tam rekabetçi) bakarak gümrük birliği dahilinde rekabet stratejileri de belirleyebilmektedir.

2.2.1.3.3. Sanayileşme ve yatırımların teşviki

Gümrük birliğinin başka bir dinamik etkisi sonucu olarak görülen sanayileşme, ya birlik içindeki ülkelerin mevcut sanayilerini geliştirmekte ya da birliğin katkısıyla üye ülkelerde yeni sanayilerin kurulması sağlanmaktadır (Dura vd., 2015: 26). Sanayileşme ülkeler için

büyüme sürecine katkı sağlayan dinamikler arasında yer alır. Ülkelerin büyümesi için çıktılarının artması gerekmektedir ve bunun için iki temel yol vardır (Michalopoulos ve Tarr, 2004: 11):

- Faktör girdilerinin daha hızlı büyümesi ve
- Toplam faktör üretkenliğinin artması.

Eğer ülkenin nüfus büyümesi ve iş gücüne katılım oranı değişmiyorsa faktör girdilerindeki büyüme, beşeri ve fiziksel sermayeye yönelik yatırımlar sayesinde gerçekleşiyorsa, ülkenin büyümesine katkı sağlar. Diğer taraftan toplam faktör üretkenliği ise orta ve uzun vadeli gelişme kaydedebilen teknoloji ve bilgi birikimine bağlıdır. Yeni teknolojilerin ortaya çıkması gerek sermayenin gerekse emeğin veriminin artmasını sağlamaktadır. Blanchard (2017) iktisatçıların toplam üretim fonksiyonunu artırmak adına toplam çıktı üzerinde etkili olan sermaye ve emeğin değişmesi gerektiği görüşünü paylaştıklarını ifade eder. Ayrıca çıktının ne kadar değişeceği de teknolojinin doğasına bağlıdır çünkü kişi başına düşen çıktının sürdürülebilir büyümeyi yakalamasının temel kaynağı teknolojik ilerlemedir. Bu nedenden ötürü gelişmekte olan ülkeler sanayileşmenin hızlanabilmesi adına uluslararası ölçekte ekonomik entegrasyonlara dahil olmaktadır. Sanayileşen ülkelerin üretim kapasitelerini yükseltmesi ülkelerin ihracatlarını da artırabilir. İhracat imkanları ve rekabet kapasiteleri artan ülkeler birliğin toplam döviz rezervlerini artıracaktır. Ekonomik entegrasyonun tesis edilmesiyle üye ülkelerin üretim olanakları eğrisi kuzeydoğu yönünde genişleyecek olup ülkeler atıl kapasitelerini de geliştirebilme avantajına sahip olacaklardır (Ertürk, 2006: 111).

Sanayileşmeyi teşvik eden entegrasyon modelleri aynı zamanda gerek ülkede gerekse birlik içinde yatırımların artmasına da olanak sağlar. Gümrük birliği sayesinde üye ülkelerin kaynakları etkin kullanması ve bunun sonucunda ülkenin gelirinin artması ülkedeki tasarrufları ve buna bağlı olarak yatırımları olumlu yönde etkiler. Gümrük birliğinin ülkeler arasında yürürlüğe girmesinin ardından sermaye güvenli olarak gördüğü bu bölgeye gelmeye başlar. Ayrıca gümrük birliğinde bulunmayan üçüncü taraflar da gümrük birliği bölgesine yatırım yaparak bulunduğu dezavantajlı durumu ortadan kaldırabilir. Nitekim Amerikan sermayesi 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa'ya yatırım yaparak ortak pazarın avantajlarından faydalanmak istemiştir (Seyidoğlu, 2009: 236-237). Buna ek olarak Dura vd. (2015) birlik dışında kalan ülkelerin gümrük birliğine yatırım yapma sebeplerini dört başlıkta incelemektedir:

- Gümrük birliği sonrasında ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkması ve bu nedenden ötürü üçüncü ülkelere birlik üyesi olan ülkelerin yaptıkları ithalat miktarının azalması,
- Gümrük birliği üyesi olan ülkeler kendi aralarındaki ticaret hacmini artırmakta ve birlik dışındaki ülkelerin bu pazara ulaşabilmesi için birlik içinde yatırım yapma gereksiniminin ortaya çıkması,
- Ekonomik istikrarın ve güven ortamının gümrük birliğiyle beraber artması bunun sonucunda birlik içerisinde sermayenin marjinal etkinliğinin yükselmesi,
- Gümrük birliğinin dinamik etkileri sonucunda üretim faktörlerinin ve kaynak kullanımının daha verimli hale gelmesi.

Gümrük birliğiyle beraber küçük piyasaların bir araya gelerek daha büyük bir piyasa ekonomisini ortaya çıkarması rekabetçi ortamda etkin kaynak kullanımını ve sanayileşmeyi artırarak yatırımları cezbetmektedir. Sonuç olarak gümrük birliğinin dinamik etkileri ülkeler için uzun dönemde çeşitli etkiler yaratarak ülkelerin ekonomik yapılarını değiştirebilmektedir.

2.2.2. Optimal para alanı teorisi (OPA)

1961 yılında Mundell tarafından öne sürülen OPA teorisi bölgesel olarak oluşturulması planlanan ülkeler arasındaki parasal birliğin muhtemel sonuçlarını incelemektedir. Bu kapsamda Mundell (1961), ABD ve Kanada'nın olduğu iki ülkeli örneğinde bu ülkelerin kendi aralarında esnek döviz kuru sistemini uyguladığını vurgular. Her iki ülkede kendi içinde sınırların önemsiz olduğu doğu-batı şeklinde iki bölgeye ayrılmaktadır. Ülkelerin doğu bölümünde araba, batı bölümlerinde ise kereste ürünleri üretilmektedir. Araba üretiminde eğer verimin arttığı düşünülürse bu durum kereste talebinde ve araba arzında fazlaya neden olacaktır. Bu durum öncelikle doğu bölgesinde işsizliğe ve batı bölgesinde enflasyona yol açacaktır. Merkez bankaları doğudaki işsizliğin önüne geçebilmek için para arzını artırırken batıdaki enflasyonist baskıdan kurtulmak için de para arzında daralma politikalarını uygulayacaktır. Böylece işsizliği önlemek için enflasyona, enflasyonu önlemek için de işsizliğe razı olunacaktır. Son tahlilde hem doğu hem de batı bölgesi için bir miktar işsizlik ve enflasyon sorunları oluşacaktır. Amerikan doları ve Kanada doları arasında esnek döviz kuru rejimi olmasından ötürü ülkeler arasında bir denge mekanizması çalışsa da bölgeler arasında ekonomik problemler çözülememektedir. Bu nedenden ötürü Mundell'in temel savı eğer iki ülke arasında OPA oluşturulmazsa, serbest kur rejiminin sabit kur rejimine tercih edilebilir olmasıdır (Horvath, 2003: 11). Çünkü Mundell'e göre benzer ekonomik yapıya sahip olan ve faktör hareketliliğine sahip olan ülkeler kendi aralarında sabit döviz kuru rejimi uygularken birlik dışında kalan ülkelere karşı serbest döviz kurunu kullanabilirler. Buna ek olarak Mundell, öne sürdüğü OPA teorisini Avrupa'da parasal birliğin kurulmasına yönelik olarak ele alarak geleceğe ilişkin çeşitli öngörüler de paylaşmaktadır. Bundan ötürü Rose (2000), OPA teorisini, Mundell'in 35 yıl sonrasını gören ve çığır açan bir çalışması olarak niteler.

OPA teorisi için gerekli olan ekonomik açıklık terimini McKinnon (1963), ekonomideki çıktıları ikiye ayırarak (ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan mal grupları) ticarete konu olan malların toplam çıktı içindeki payıyla ölçülebildiğini ifade eder. Buna ek olarak McKinnon dışa açık küçük ekonomilere yönelik olarak serbest kur rejiminin uygulanmasına ilişkin talep yönetimi ve ücret belirlenmesi konularında çeşitli zorlukların olabileceğini net olarak belirtmese de dolaylı yollardan ima etmektedir (Ishiyama, 1975: 350). McKinnon (1963) OPA teorisine katkı olarak Mundell'in ülkelerin hangi ekonomik özelliklerinin optimal para bölgesini belirleyici olduğu tezine açık ekonomi özelliğini de eklemektedir. Parasal-mali politikaların ve esnek döviz kuru rejimlerinin uygulandığı ortak kurun kullanıldığı bölge için ifade edilen "Optimum" sözcüğü üç amaç için en iyi sonuca ulaşmak için kullanılır (McKinnon, 1963: 717):

- Tam istihdamın sürdürülmesi,
- Ödemeler dengesinin bozulmayacak şekilde devam ettirilmesi,

- Yurt içi ortalama fiyat seviyelerinin istikrarının korunması.

OPA için ekonomilerin açıklık oranlarını dikkate alan McKinnon (1963), esnek kur rejiminin kapalı ekonomiler için daha avantajlı olacağını öne sürer. Bu durumu açıklamak için Horvath (2003) küçük bir ekonomiyi ele alır. İlgili ekonominin ihraç ettiği ürünleri X, ithal ettiği ürünleri Y ve ticarete konu olmayan ürünleri ise Z olsun. Ülkenin ihraç ve ithal ettiği ürünlerin ticarete konu olmayan mallara oranının oldukça yüksek olduğu varsayılmaktadır. Esnek kur rejimi altında ihraç mallarının yurt içi fiyatları F_1 , ithal malların fiyatları F_2 olmak üzere döviz kuruna bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Diğer taraftan ticarete konu olmayan ürün fiyatları ise F_3 olmasıyla beraber bu fiyat yurt içinde ticarete konu olmadığı için değişiklik göstermemektedir. Küçük ülke varsayımı altında açık ekonomilerde kurdaki oynaklıklar aynı fiyat seviyesinin sürdürülmesini engellemektedir. Ancak ülkenin yüksek miktarda ticarete konu olmayan ürün üretmesi ve büyük ülke olması durumunda devalüasyonun F_1 ve F_2 fiyatlarını etkilemesine rağmen genel fiyatlar seviyesini küçük ülkeye nazaran daha düşük oranda değiştirecektir. Böylece kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçmek serbest döviz kuru rejimini yurt içi fiyat istikrarını engelleyici ve ödemeler dengesinin sürdürülebilmesi için daha az etkin hale getirmektedir (McKinnon, 1963: 719).

OPA teorisine göre bölge kendi içinde faktörlerin hareketli olduğu ancak başka bölgelere karşı hareketsiz olduğu bir coğrafi alandır (Mundell, 1961: 658). Geleneksel teoride Kenen (1969) ise üretim çeşitlendirmesini OPA için gerekli görmektedir. Ayrıca ürün çeşitlendirmesini iyi yapmış ekonomiler için sabit kur rejiminin en uygun ya da en az uygun olmayan kur rejimi olarak nitelendirilme yapılmaktadır. Çeşitlendirilen üretim sonucunda olması muhtemel olan asimetrik şoklar ve onun negatif etkileri azalmaktadır. Ürün yelpazesi geniş olan bir ülke dış talebin azaldığı dönemde toplam üretimde yavaş bir düşüşle karşılaşır. Bu nedenden ötürü ürün çeşitlendirmesi yüksek olan ekonomilerin parasal bölge oluşturmaları faydalı olacaktır (Horvath, 2003: 16). Ancak Melitz (1995) bu durumu eleştirerek üretim çeşitlendirmesi yapmamış olan ülkelerin esnek kur rejiminden çıkar sağlayacağını belirtir. Yukarıda da ifade edilen OPA teorisinin geçerli olması için yazında tartışılan kriterleri şu başlıklar altında toplayabiliriz (Ishiyama, 1975: 346):

- Üretim faktörlerinin yüksek düzeyde hareket edebilir olması,
- Ticarete konu olan ürünlerin üretimdeki payları,
- Ekonomik açıklık seviyesinin yüksek olması,
- Ürün çeşitlendirmesinin mevcudiyeti,
- Ülkeler arasında finansal entegrasyonun derecesi,
- Enflasyon oranlarının benzer seviyelerde olması,
- Ülkeler arasında siyasal entegrasyonun derecesi.

Yukarıda ifade edilen OPA başlıkları belirli bir bölgeye yapılacak olan parasal birliğin koşulları olarak adlandırılabilir. Bu duruma bağlı olarak Mkenda (2001) çalışmasında Doğu Afrika Topluluğu'nun optimal para alanı olup olmadığını araştırarak ekonomik açıklık seviyelerinden ötürü optimal para alanı olarak değerlendirilemeyeceğini aktarmaktadır. Diğer taraftan OPA için Batı Afrika Ekonomik Topluluğu'nu (ECOWAS)

dikkate alan Sireh-Jallow'un (2013) çalışmasında ise ECOWAS'ın optimal OPA olarak görülebileceğini aktarmaktadır.

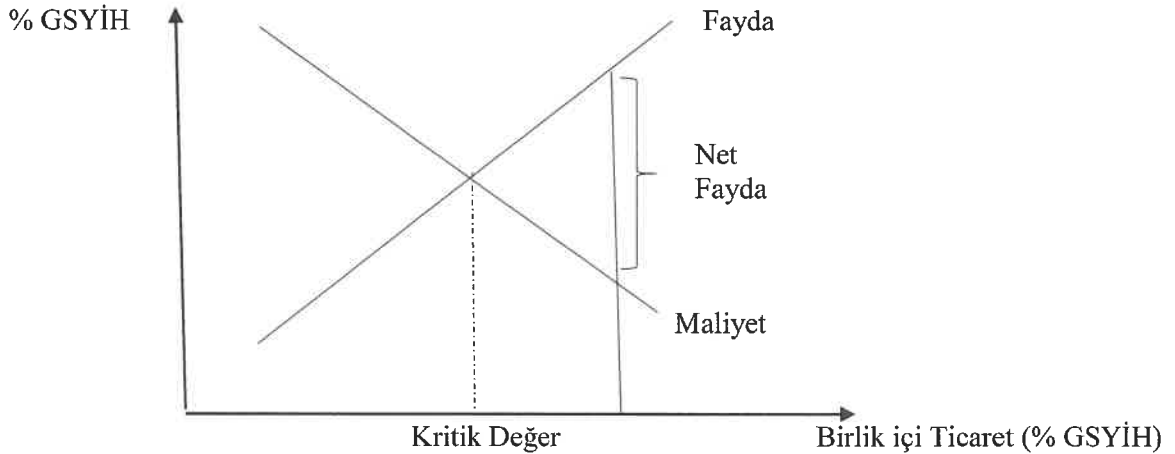
Makro ölçekte ise Giersch (1973) faktör hareketi sayesinde uzun vadede dünyanın tek bir OPA olarak görüleceğini ve göç hareketlerinin ödemeler dengesini olumsuz yönde etkileyerek ülkeler için geri dönüşmesi zor durumların ortaya çıkacağını aktarmaktadır. Oysa OPA teorisi dünyadan ziyade bölgesel ölçekte para alanlarının olabilirliğinden bahsetmektedir. Ayrıca geleneksel OPA teorisinde faktör hareketliliği yüksek olan açık ekonomilerin oluşturduğu para alanları üzerinde durulmaktadır. Ek olarak açık ekonomiler kendi aralarında sabit döviz rejimini uygularken üçüncü taraflarla esnek döviz kuru rejimini izlemektedir. OPA teorisi ülke ekonomilerine katkı sunmanın yanında çeşitli maliyetleri de beraberinde getirmektedir.

2.2.2.1. Optimal para alanının kazançları

OPA teorisi için Mundell (1961) ortak kullanılan para biriminin kazançlarının götürüsünden fazla olduğu durumda geçerli olacağını belirtmektedir. Parasal birliğe katılmadan önce iki noktanın kavramsal olarak açık olması gerekiyor: döviz kuru rejiminin sabit ya da esnek olması ve yaşanan şoklara karşı ortak para politikasının izlenip izlenemeyeceği.

Birlikteki ülkelerin olası bir petrol şokuna karşı davranışları farklı olabilir. Örneğin bu şok petrol üreticisi ülke ile petrol alıcısı ülkeyi aynı birlik içerisinde farklı para ya da maliye politikaları uygulamaya zorlayabilir (Kwan, 1998: 557-558). Bu nedenden ötürü optimal parasal birliğin kurulması için fayda – maliyet analizinin yapılması gerekmektedir. Bu durumu Krugman (1990) birlik içi ya da bölgeler arası ticaretin birbirine bağımlı olma derecesine göre analiz etmektedir. Şekil 16'da parasal birliğin birlik içi ticarete göre fayda-maliyet analizi gösterilmektedir:

Şekil 16. Parasal Birlikte Fayda-Maliyet Analizi

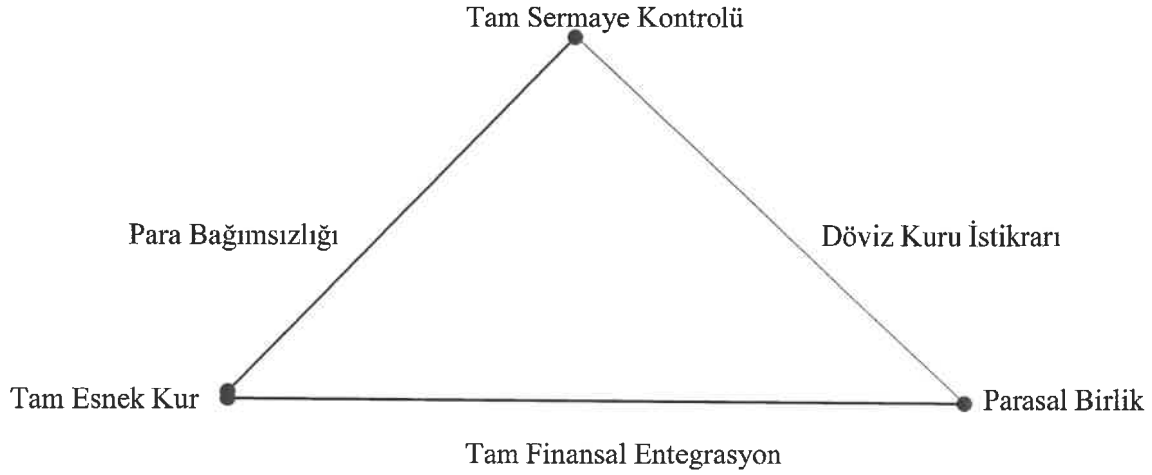

Kaynak: Krugman, 1990.

Birlik içi ticaretin GSYİH'de yüksek oranlarda pay alması ortak para bölgesine üye olan ülkeler için artan fayda sağlamaktadır. Oysa birlik içindeki ticaret seviyesinin düşük olması yapılan parasal birliğin maliyeti getirisini geçmekte ve ülke için istenen sonuç ortaya çıkmamaktadır.

Parasal birliğin ardından OPA için döviz kurlarının sabitlenmesi bölge içindeki kur riskini azaltmaktadır. Sermaye birlik içinde engelsiz bir şekilde dolaşır ve ülke piyasaları ölçek ekonomilerine ulaşarak kaynaklar etkin şekilde dağıtılabılır. Buna ek olarak parasal birlik sonrasında birlik üyesi iki ülke arasında karşılıklı ticaret hacimleri artmakta ve genel fiyat seviyeleri aynı yönde hareket etmektedir (Alesina vd., 2002: 24). Ancak Şekil 17’de gösterilen “imkansız üçlü” örneği ülkeleri tercih yapmaya zorlamaktadır.

Şekil 17. İmkansız Üçlü

Kaynak: Frankel, 1999: 39.

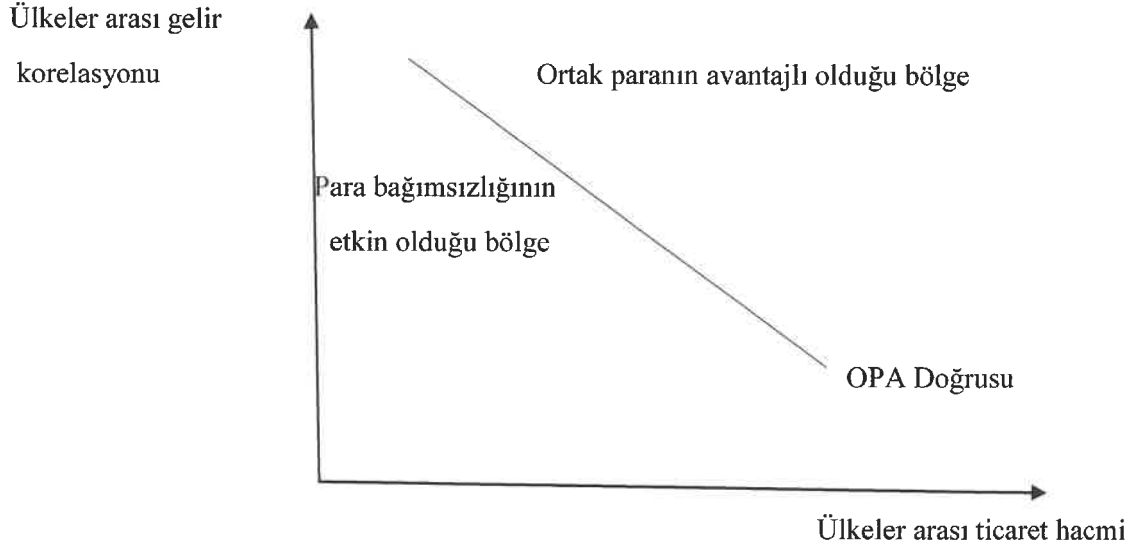
Ülkeler sunulan üç seçenektan ikisini tercih edere ekonomi politikalarına yön verebilirler. Parasal birlik içinde bulunmayı yeğleyen ülkeler para bağımsızlığından vazgeçerek döviz kuru istikrarını ve derin finansal entegrasyonunu sağlamaya çalışmaktadır. Frankel (1999) çalışmasında OPA’nın ülkeler için kazançlı olabilmesi için iki kriterin önemli olduğunu belirtir:

- Üye ülkelerin gelirleri arasındaki korelasyon,
- Üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmi.

Frankel’in (1999) öne sürdüğü bu iki faktör ortak paranın faydalı olabileceği alanı belirlemektedir. Buna göre Şekil 18 ülkenin para politikası bağımsızlığı ve ortak para kullanımını tercihindeki ilişkiyi göstermektedir:

Şekil 18. OPA için Önemli İki Kriter

Kaynak: Frankel, 1999: 39.

Ayrıca kurulan parasal birlik sonrasında işlem maliyetlerindeki azalma ile beraber rekabetçi bir piyasa ve ortak para politikası sayesinde fiyat istikrarının olduğu bir ekonomi ortaya çıkmaktadır.

2.2.2.2. Optimal para alanının maliyetleri

OPA ile ülkeler birlikte parasal politikaları kontrol etmeye başlamaktadır. Döviz kuru ve para politikasındaki ulusal egemenlik ortak parasal alana dahil olduktan sonra devletler için kaybolmaya başlamaktadır. Özellikle dışa açık küçük ülkelerin serbest sermaye hareketini ve bağımsız para politikasını bir arada yürütmesi pek olası değildir (Horvath ve Komarek, 2002: 13). Küçük ülkelerin büyük ülkelere göre üretimde daha az farklılaşmış olması esnek kur rejimini daha tercih edilebilir kılsa da Tavlas (1994) burada bir tutarsızlık problemi olduğuna dikkat çeker. Çünkü küçük ülkeler daha açık ekonomiler olarak kabul edilmekte ve bu durumda sabit kur rejimini tercih etmesi beklenmektedir. Oysaki McKinnon (1969) ürün çeşitlendirmesi yapan ekonomilerin diğerlerine nazaran daha büyük olduğunu ve uzmanlaşmanın arka planda kalmasından ötürü ticaret piyasasının daha küçük olduğunu belirtir.

OPA teorisinin hayata geçirilmesi kolay olmadığı için analitik anlamda optimum ekonomik ve parasal alanı bulmak kolay değildir. Ayrıca OPA teorisi, endüstrileşmesini tamamlamış ülkeler için hizmet sektörünün artan önemi görememektedir. Hizmet sektörünün çeşitlenmesi farklı bölümlere ayrılması sıradan bir üretim bandından farklıdır. Buna ek olarak mal ve emek piyasasındaki esneklik ve hareket edebilme kabiliyetine ilişkin OPA teorisinin çok fazla tahmin yürütememiş olması bir başka maliyet olarak görülebilir (Mongelli, 2008: 4-5). Optimal parasal birliğin bir diğer maliyeti ise senyoraaj gelirlerinden ülkenin mahrum kalmasıdır. Hükümetlerin para basarak bütçe açıklarını finanse etmesi (yazında bu duruma 'enflasyon vergisi' denir) parasal birlik sonrasında büyük bir sorun olarak görünmektedir (Horvath ve Komarek, 2002: 14).

Parasal birliğin tesis edilmesinin ardından ÷lkelerin tek para kullanımını sağlayabilmek adına yapacakları idari ve mali d÷zenlemeler de OPA maliyeti olarak g÷r÷lmektedir. Ishiyama (1975) parasal birliği oluşturan ÷lkelerin optimal sonuçlara ulaşabilmek adına maliye politikasının tek elde toplanmasının gerekliliğini ifade eder.

OPA teorisi 1970'li yıllarda fayda-maliyet analiziyle ele alınmasına karşın ne s÷r÷len savların statik olması açısından eleştirilmektedir (zer, 2007: 94). Birlik üyesi olan ÷lkeler üzerinde OPA'nın iç ve dış piyasalardaki etkisi s÷rece bağlı olarak g÷zlenebilir. Son olarak ÷lkelerin oluşturacağı parasal birlik sonrasında her ÷lkenin kendine has özelliklerinin olması yukarıda belirtilen kazançları ve g÷t÷r÷leri de ÷lkelere g÷re farklılaştırabilir.

BÖLÜM 3: DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ, BÖLGESELLEŞME VE EKONOMİK ENTEGRASYON HAREKETLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ticaretin önündeki engellerin gelişmiş ülkelerin girişimleriyle azaltılması ve bunun için o dönemde GATT günümüzde DTÖ olan uluslararası kuruluşların ticareti teşviki dünya genelinde ticaret hacmini artırmıştır. 2018 yılı itibarıyla dünyada üretilen mal ve hizmetlerin toplamı 80 trilyon ABD \$ seviyesindedir. Bu rakamın %25'inden fazlası (17 trilyon ABD \$) dünyadaki mal ticareti hacmine tekabül etmektedir (ITC, 2018). Buna ek olarak dünyadaki toplam mal ve hizmet ticareti ise dünya genelinde üretilen toplam mal ve hizmet miktarının %30'u düzeyine kadar çıkmaktadır (Krugman vd., 2018: 38). Oysa 1996 yılında dünya genelindeki ticaret hacmi 5 trilyon ABD \$ olarak gerçekleşmişti. Ayrıca yaklaşık 20 yıllık bu dönemde dünya ticaretinin %98'ine hakim olan DTÖ üyesi ülkelerin gümrük tarifeleri yaklaşık %15 düzeyinde azalmıştır (WTO, 2016). 1950'li yıllardan itibaren dünya ticaret hacmi dünyanın toplam GSYİH miktarındaki büyümeye oranla 1,5 kat daha fazla büyümektedir (WTO, 2018a: 18).

Son 50 yıllık dönemde dünya ticaretini artıran nedenleri Parasız ve Ekren (2013) şu şekilde sıralamaktadır:

- Mal ticaretine ek olarak hizmet ticaretinin toplam ticaret içindeki payının artması ve dünyada üretim faktörlerinin daha hareketli olması,
- Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde sektörlerin kendi içinde ticaret hacminin artması,
- Ekonomik entegrasyonların ve bölgesel iş birliklerinin artması sonucunda uluslararası ticaret hacminin de yükselmesi,
- Uluslararası ticaretin organizasyonuna ilişkin yapısal değişikliklerin olması ve ticaretin daha kolay yapılabilmesi,
- Ticaret önündeki engellerden olan tarifeler ve tarife-dışı engellerin eski dönemlere nazaran önemini yitirmesi,
- Ölçek ekonomileri sayesinde farklı ülkelerdeki üreticilerin temel anlamda aynı olan ürünü farklılaştırarak piyasaya sürmesi ve tüketicinin farklı ürün çeşitliğinden ötürü tercih yapabilmesi,
- Ülkelerin faktör donanımları arasındaki açığın kapanması sonucunda tüm ülkelerin sanayi içi ticaret yapabilecek hale gelmesi,
- Tekelci rekabetin artması ve ülkeler arasındaki gelir farkının düşmesi sayesinde küresel ticaretin artması.

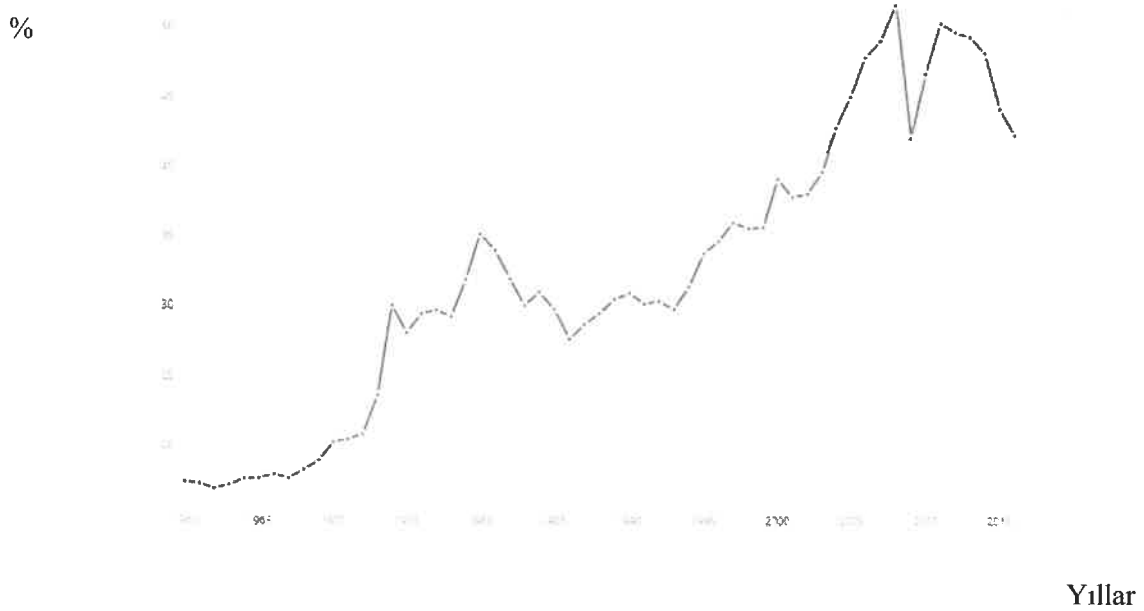
Ülkeler artan ticaretteki paylarını artırabilmek adına bir araya gelerek çeşitli ekonomik iş birliklerini yürürlüğe koymaktadırlar. Küresel ölçekte dünya ticaretinin önündeki engellerin azaltılması da ülkeler için bu iş birliklerini önemli kılmaktadır. Dünya ticaretindeki artış eğilimini tetikleyen unsurlara yönelik olarak Baier ve Bergstrand'ın (2001) yapmış olduğu çalışmaya göre dünya ticaretindeki artışın nedenlerini üç alt başlıkta toplayabilmek mümkün:

- % 67'sini hanehalkı gelirindeki büyümede,
- %25'ini gümrük tarifelerindeki azalmada,

- %8'ini ise ulaşım maliyetlerinin düşmesinde.

Örneğin Japonya İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulaşımda yaşanan devrim sonrasında büyük kuru yük gemileriyle kendisine coğrafi olarak uzak olan ülkelerden ham madde ithalatı yapması ülkenin endüstrileşme sürecine katkıda bulunmuştur. Dünyada uluslararası ticaret hacminin bu kadar hızlı artmasının temel nedenlerinden biri küreselleşme olarak görülebilir. Şekil 19'da 1960 yılından itibaren 2015 yılına kadar dünyadaki mal ticaretinin dünyanın GSYİH'deki yüzdesinin yıllara göre dağılımı verilmektedir:

Şekil 19. Dünya Mal Ticaretinin GSYİH'deki Payı (%)

Kaynak: World Bank, 2018a.

Uluslararası mal ticareti, ticaretin serbestleşme sürecinden itibaren artış eğilimi göstermektedir. Diğer taraftan ülkelerin gerek ticaret gerekse diğer yollarla birbirlerine bağımlı hale gelmeleri özellikle son dönemlerde yaşanan küresel krizlerin ticaret üzerindeki etkisini daha da derinleştirmektedir. Entegrasyonlar, üye ülkelerin sermaye piyasaları arasındaki ilişkiyi derinleştirmekte ve ülkenin politikalarını etkilemektedir. Yay (2015) artan entegrasyon sonucunda ülke ekonomisi ve para politikası üzerindeki muhtemel etkileri şu şekilde sıralamaktadır:

- Sermayenin ülkeler arasında artan hareketliliği finansal açıdan bir kaynak fazlalığı oluşturmakta ve ülkeler bu nedenden ötürü bu kaynakları kullanarak enflasyonist kaynakları kullanma yolunu seçmemektedirler,
- Diğer taraftan artan küreselleşme ile para politikası karar vericileri daha karmaşık bir ekonomik durumla karşı karşıya kalmışlardır. Faiz oranları ve aktif fiyatlarının dünyadaki diğer koşullara daha bağımlı hale gelmesi döviz kurunun ülkelerin para politikası üzerindeki etkisini giderek artırmıştır,
- Küreselleşme sonucunda ülkelerin birbirleriyle çeşitli ekonomik iş birlikleri ve entegrasyonları sermayenin önündeki engelleri de kaldırmaktadır. Bu nedenden

ötürü herhangi bir ülkede alınacak hatalı bir ekonomi politikası kararı bu karara ilişkin herhangi bir etkisi olmayan diğer ülkeleri de etkileyecektir.

Küreselleşmeyi yalnızca ticaret ya da ekonomi üzerinden tanımlamanın yanında diğer sosyal bilim dallarında da küreselleşmenin kendine has tanımlamaları bulunmaktadır (Ardalan, 2017: 480). Ancak küreselleşmenin üç temel boyutu (ekonomik, sosyal ve siyasal) üzerinden tanımlamaları şöyledir (Gandolfo, 2014: 337-339):

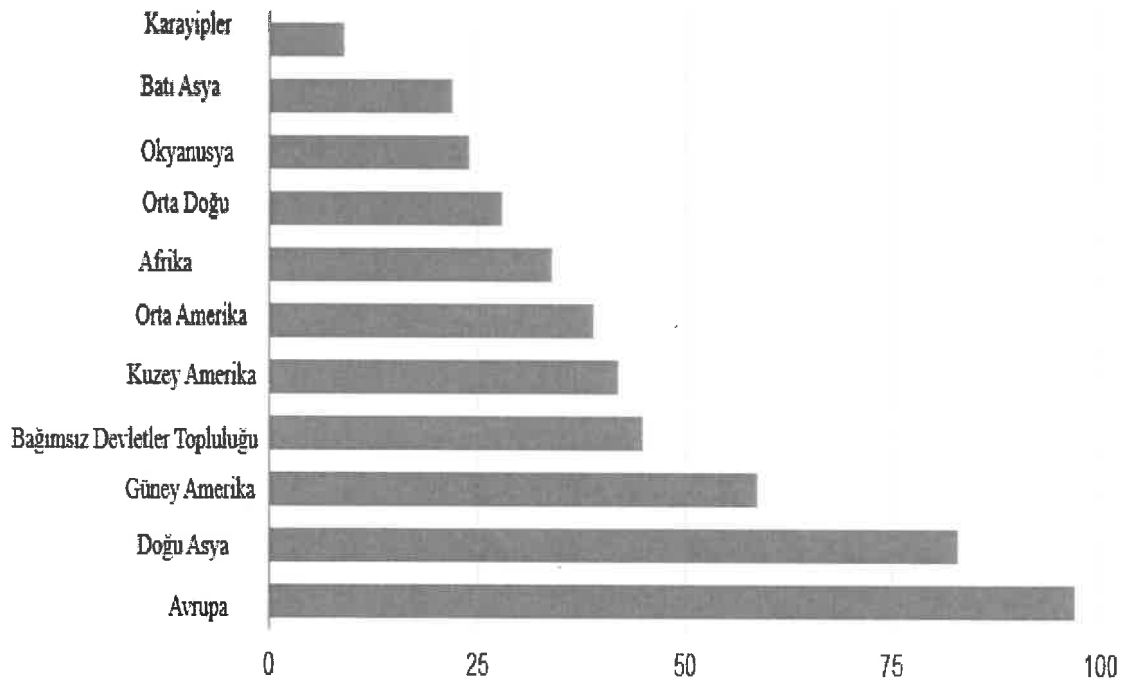
- (1) Dünya ticaretinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda uluslararası işlemlerin GSYİH'deki payının artması,
- (2) Dünya pazarlarının artık giderek birbirlerine entegre hale gelmeleri ve bunun sonucunda fiyatlarda yakınsamanın ortaya çıkarak arbitraj olasılığının ortadan kalkması,
- (3) Ekonomik kurumların dışında uluslararası arenada siyasal, kültürel ya da sosyal amaçları olan kurumların ortaya çıkması,
- (4) Küresel sorunlara karşı (çevre, sağlık gibi tek bir devletin kontrolünde olmayan) genel bir farkındalık oluşması,
- (5) Ulusal farklılıkların ortadan kaybolmasıyla kültürel ve kurumsal açıdan insanların tek tipleşmesi.

Küreselleşmenin tanımını tek bir bağlam üzerinden yapmak oldukça güç olmasına karşın özellikle ülke ekonomilerinin göreceli olarak birbirlerine karşı üstün olmaları küreselleşmenin uluslararası ticaret boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan dünya ekonomisi küreselleşse dahi bazı problemleri çözebilmiş değil. Hala dünyada çok zor koşullar altında temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar yaşamaktadır. Bu nedenden ötürü yazında küreselleşmeye yönelik olarak çeşitli eleştiriler de getirilmektedir. Ülkelerdeki gelir dağılımında adaletin sağlanamaması, devletlerin egemenlik haklarının zedelenmesi bu eleştiriler arasında yer almaktadır (Gandolfo, 2014: 337-338). Bu nedenle Rodrik (2000) küreselleşme kavramının farklı disiplinler tarafından kullanılması ve farklı anlamlar yüklenmesinden ötürü uluslararası ekonomi ve ticareti doğrudan ifade edebilmek için "uluslararası ekonomik entegrasyon" kavramını kullanmayı tercih etmektedir.

Uluslararası ticaret teorisinde ekonomik entegrasyonlara ek olarak son dönemde farklı sınıflandırmaları da görmek mümkün. Nitekim Krugman'ın (1991) merkez-çevre modelini geliştirerek yazında yeni ekonomik coğrafya olarak bilinen alanın gelişimine katkı sağlaması bu duruma örnek gösterilebilir. Bu modele göre mukayeseli üstünlüğün olmadığı durumda uluslararası ticaretin gerçekleşebileceği gösterilmekte ve merkez-çevre modeliyle ülkeler arasında fark olmasa bile kümelenmenin olabileceği vurgulanmaktadır. Krugman (1991) yazında var olan merkez-çevre modelini sistematik hale getirmiş ve böylece ekonomik coğrafya ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki daha anlamlı hale gelmiştir. Bu modelin amacı üretimde neden ve ne zaman bazı bölgeler tercih edilmezken kimi bölgelerde kümelenmelerin gerçekleştiği sorusuna yanıt aramaktır (Gandolfo, 2014: 341). Bir diğer yeni terim ise yeni nesil tercihli ticaret anlaşmalarıdır. Geçmiş döneme nazaran mal ticaretinin yanında hizmet ve yatırım gibi unsurların ticaretini de teşvik eden bu anlaşmalar iki ülke arasında yapılabildiği gibi iki ekonomik entegrasyon ya da bir ülke bir ekonomik entegrasyon arasında da yapılabilmektedir.

Dünyadaki bölgeselleşme ya da kümelenme hareketleri de uluslararası ticaretin önündeki bazı engellerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Ülkeler ticaret kazançlarını artırabilmek adına daha fazla tercihli ticaret anlaşmalarına ya da bölgesel ticaret anlaşmaları gibi diğer ekonomik entegrasyon süreçlerine dahil olmaktadır. Bölgesel ticaret anlaşmaları tercihli ticaret anlaşmalarından farklı olarak tek taraf yerine ya iki taraflı ya da çok taraflı ticaret anlaşmalarıdır. Örneğin, serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği bölgesel ticaret anlaşmaları olarak görülebilir. Bölgelere göre 2018 yılı itibariyle bölgelere göre yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmaları Şekil 20’de gösterilmektedir:

Şekil 20. Dünyadaki Bölgelere Göre Yürürlükte Olan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Sayıları

Kaynak: WTO Secretariat, 2018.

Not: Anlaşma sayıları hesaplanırken iki (ya da daha fazla) bölgeleri / ülkeleri içeren bölgesel ticaret anlaşmaları birden fazla sayılmaktadır.

Avrupa, Doğu Asya ve Güney Amerika aktif bölgesel ticaret anlaşması en fazla olan bölgelerdir. Sermaye yoğun Avrupa kıtası ile emek yoğun Doğu Asya bölgesinin ilk iki sırada yer alması bölgelerin faktör donatımları tarafından açıklanabilir. Yapılan anlaşmalar 2000’li yıllara kadar mal ticaretine dönük olsa da bu yıllardan itibaren bölgesel ticaret anlaşmaları kapsamında hizmet ticaretlerini de görmekteyiz (WTO, 2018b). Dış ticaretin serbestleşerek bölgesel anlaşmaların daha fazla önem kazandığı 1990’lı yıllarda Baldwin (1993) bölgeselleşmenin bir domino etkisi yarattığından bahseder. Buna göre bölgesel ticaret anlaşmaları dışında kalan ülkeler entegrasyonunun genişlemesiyle daha fazla zarara uğrayacaklardır ve bu nedenden ötürü önceleri birlik üyeliğine kayıtsız kalan üçüncü taraf ülkeler zamanla birlik içerisinde yer almak isteyeceklerdir. Teori, ulusal ticaret politikalarının iç dinamikler tarafından belirlendiğini ve bölgesel ticaret anlaşmalarının domino etkisinin ortaya çıkması için anlaşmaya taraf olacak ülke arzının tam elastik

olduğunu varsaymaktadır (Reider, 2006: 5). Bölgesel anlaşmaların yürürlüğe girmesiyle hem ticaret yaratıcı etki hem de ticaret saptırıcı etki ortaya çıkabilir. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyon dışında kalan ülkelerin üreticileri ve tüketicileri ticaret saptırıcı etkiden dolayı olumsuz etkilenmektedirler. Örneğin birlik dışında kalan ülkenin üreticisi yüksek tarifeden ötürü birlik üyesi olan bir ülkeden ithal ettiği ürünü eğer bölgesel anlaşmanın ardından kendisi üretmek zorunda kalıyorsa bu durum o ülkenin üretim etkinliğini azaltmaktadır. Buna ek olarak tüketiciler ise eskiden daha ucuza sahip olabildikleri ürüne entegrasyon dışında kaldıkları için etkin olmayan üretimden ötürü daha fazla bedel ödeyerek sahip olmaktadır (Kaplan, 2011: 142).

Baldwin (1993) bölgesel entegrasyonların domino etkisi bu entegrasyona üye olmayan ülkeler üzerinden açıklarken ekonomik çerçeve Krugman'ın (1991) kullandığı ekonomik coğrafya ile yakından ilgilidir. İlerleyen yıllarda Baldwin ve Jaimovich (2010) bölgesel anlaşmalar kapsamında yalnızca gümrük birliği üzerinden incelenen domino teorisine serbest ticaret anlaşmalarını da dahil etmektedirler. Domino teorisi “g” kadar ülkenin olduğu bir dünyada “h” kadarının bölgesel ticaret blokunda yer aldığını farz eder. Bu ticaret birliği genel akışı bozmamak adına “AT” olarak adlandırılmaktadır. Her ülkenin iki sektörü bulunmaktadır:

1. “Üretim” (“M”) sektörü (ürün farklılaştırması olan, ölçeğe göre artan getirili eksik rekabet ortamına sahip),
2. “A” sektörü (tam rekabetçi ve ölçeğe göre sabit getirili)

Ürünlerle ilişkin teknoloji ve tercihler tüm ülkelerde aynı kabul edilmekte ve iki çalışan sınıfı bulunmaktadır: işçiler ve firma sahipleri. Firma sahiplerinin fayda fonksiyonu:

$$U^F = C_A^{1-\phi} C_M^\phi; \quad C_M = [\sum_i c_i^{\frac{\sigma-1}{\sigma}}]^{\sigma/(\sigma-1)}, \quad \sigma > 1, \quad 0 \leq \phi \leq 1. \quad (30)$$

Yukarıda verilen denklemde σ iki mal içinde geçerli olan ikame esnekliğini göstermekteyken c_i ise i malının tüketimini ifade etmektedir. Firma sahiplerinin tek geliri elde ettikleri kar olarak kabul edilmektedir.

İşçilerin fayda fonksiyonu ise:

$$U^L = C_A^{1-\gamma} C_M^\gamma; \quad C_M = [\sum_i c_i^{\frac{\sigma-1}{\sigma}}]^{\sigma/(\sigma-1)}, \quad \sigma > 1, \quad 0 \leq \gamma \leq 1. \quad (31)$$

Tüketicilerin fayda maksimizasyonu ise bütçe kısıtı altında tipik bir üretilen ürün için tipik bir talep fonksiyonu olarak sağlanmaktadır. Buna göre:

$$c_j = \left(\frac{p_j}{P}\right)^{-\sigma} E, \quad P = [\sum_i p_i^{-(\sigma-1)}]^{-1/\sigma} \quad (32)$$

(32) numaralı denklemde E ifadesi üretilen ürüne ilişkin tüketicinin toplam harcamasını göstermektedir. İşçilerin ve firma sahiplerinin A sektörüne yönelik harcama payı sırasıyla $1-\gamma$ ve $1-\phi$ olmak üzere A sektörünün talebi şöyle gerçekleşmektedir:

$$A = [(1-\gamma) E^L + (1-\phi) E^F] / p_A \quad (33)$$

p_A ifadesi A'nın piyasa fiyatını gösterirken E^L ve E^F işçilerin ve firma sahiplerinin toplam harcamalarını ifade eder. Diğer taraftan üretilen ürün için gerekli olan emek girdisi ise (34) numaralı denklemde verilmektedir:

$$l_i = \alpha + \beta x_i, \quad \alpha, \beta > 0 \quad (34)$$

denklemde yer alan x_i çıktı miktarını göstermektedir. Ayrıca α sabit maliyet iken her ürünü üretecek tek firma olmasından dolayı yeni ürünün piyasaya girmesinin maliyeti yoktur. Piyasaya giriş çıkışın olmadığı bu piyasada aktif firma sayısı dışarıdan belirlenmekte ve bunun sonucunda her ülkede k adet firma bulunmaktadır. Firmaların sahipleri ise üretimin yapıldığı ülkede yaşayan kişilerdir.

Ticaret maliyetlerinin daha çözülebilir hale getirmek için Baldwin (1993) iki güçlü varsayımdan bahsetmektedir. Buna göre A malının ticaret maliyeti yokken üretim sektörünün ürünü için "iceberg" maliyeti olduğu ileri sürülmektedir. Yani, M ürününün iki ülke arasındaki nakliyesi sırasında fire vermesi sonucunda ortaya çıkan maliyet olarak nitelendirilebilir. Yurt içi satışlarda ise bu maliyet ortaya çıkmamaktadır. Bu ticaret maliyeti AT birliği içindeki ülkeler arasındaki ticaret için diğer ülkelerle yapılan ticaret maliyetinden daha düşüktür. AT üyesi bir ülke başka bir birlik üyesi ülkeye mal gönderirken mal miktarı birim başına birden büyük olmalıdır ($\mu > 1$), diğer taraftan AT dışındaki ticarete gönderilecek mal miktarı da birim başına birden büyük olmalıdır ($\tau > 1$). Ancak aradaki maliyetlerin farklı olmasından ötürü $\mu < \tau$ olacaktır.

A malının üretim fonksiyonu doğrusal homojen bir yapıdadır. Böyle bir durumda tam rekabet altında A'nın birim fiyatı emeğin ücretine eşit olacaktır. Ülkeler iki sektörde de üretim yaptığı sürece A sektöründeki rekabet tüm ülkelerde emeğin ücretini birbirine eşitleyecektir.

Üretici, sabit fiyat esnekliğinin olduğu talep fonksiyonu ile karşı karşıyadır. AT üyesi olmayan bir ülke için fiyatı maksimum yapacak birinci dereceden türev:

$$p \left(1 - \frac{1}{\sigma}\right) = \beta, \text{ yurt içi satışlar için,} \quad (35)$$

$$p \left(1 - \frac{1}{\sigma}\right) = \beta_\tau, \text{ ihracat satışları için.} \quad (36)$$

p tüketici fiyatlarını gösterirken ilgili fiyatın ihracatta sigortayı ve navlunu da kapsadığı vurgulanmaktadır. AT üyesi bir ülkenin yurt içi ya da AT üyesi olmayan ülkeye yapacağı satışın birlik üyesi olmayan ülkenin yapacağı satışlarından bir farkı yoktur. Ancak başka bir AT üyesi ülkeye yapılacak satışta durum farklılık göstermektedir:

$$p \left(1 - \frac{1}{\sigma}\right) = \beta_\mu, \text{ AT ihracat satışları için.} \quad (37)$$

birim girdi katsayısı β , $(1 - (1/\sigma))$ ifadesine eşit olacaktır. Bu durum mesafe fark etmeksizin satışların gemide teslim fiyat üzerinden yapılacağını göstermektedir. AT ülkeleri arasındaki ticarete μ kadar olan satış fiyatı, diğer tüm ihracat işlemlerinde τ kadar olacaktır.

Genel dengede talep hesaplamasını daha kolay anlayabilmek için θ 'nın bire ve γ 'nın da birle sıfır arasında olacağı varsayılır. Üretilen ürünün fiyatı kar maksimizasyonu tarafından belirlenmektedir. σ 'nın sabit talep fiyat esnekliği durumunda üretimin operasyon karları

satışların $(1/\sigma)$ sı kadar olacaktır. Böylece üye bir ülke ile üye olmayan bir ülkenin operasyon karları arasındaki fark önem kazanacaktır.

$$\Pi^{\text{üye}} - \Pi^{\text{dış}} = \gamma \frac{h(\mu^{1-\alpha} - \tau^{1-\alpha})}{\sigma} P_{AT}^{\alpha} + \frac{\gamma}{\sigma} (P_{AT}^o - P_{non}^o) \quad (38)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan fiyat düzeyi AT üyesi ve AT üyesi olmayana göre farklılaşmaktadır:

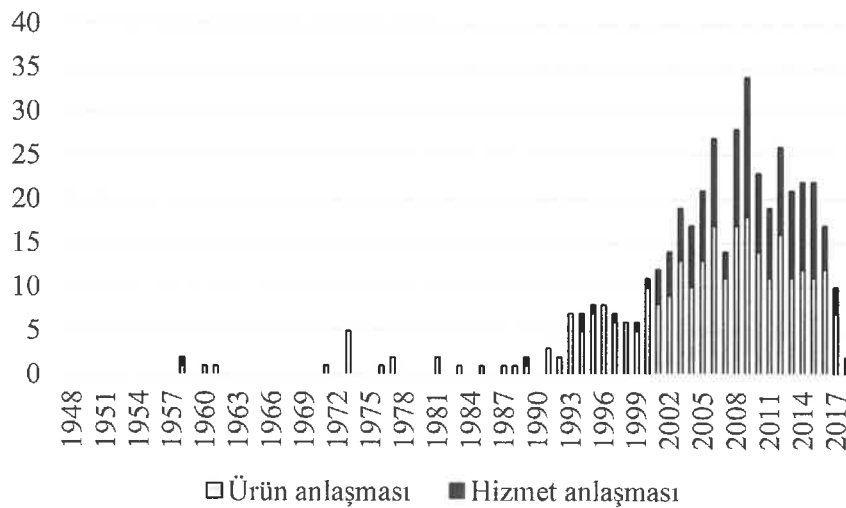
$$P_{AT} = (k [1 - \mu^{1-\sigma} + h(\mu^{1-\sigma} - \tau^{1-\sigma}) + g\tau^{1-\sigma}])^{-1/\sigma}, \quad (39)$$

$$P_{non} = (k [1 + (g-1)\tau^{1-\sigma}])^{-1/\sigma}, \quad (40)$$

(38) numaralı denklemin pozitif olması ve kardaki artışları temsil etmesi tüm piyasalarda geçerlidir. (39) numaralı denklemde ise yurt içi satışlardan elde edilen kar sıfırın altında olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü ülkelere yapılan satıştan kazanılan vasıtasıyla kar marjı değişmemektedir.

Modelin ekonomik ve siyasal bileşenleri domino etkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Baldwin (1993) Avrupa'daki ekonomik entegrasyon sürecinde birlik içindeki ticaretin daha da ucuzlatmakta ve μ düşme eğilimi göstermektedir. Entegrasyona üye olan ülke sayısının giderek artması birliğe karşı direnç gösteren ülke sayısını da azaltacaktır. Çünkü üye olacak her yeni ticaret açısından üye birlik dışında kalacak olan ülkeye fazladan maliyet getirecektir. Bununla beraber Baldwin'in (1993) domino teorisinde üyeliğin arz tarafına ilişkin herhangi bir model yapmamış olması, emek yoğun sektörleri göz ardı etmesi ve birlik muhalefetine yalnızca ekonomik nedenlere bağlamış olması gibi çeşitli eksiklikler bulunmaktadır. Ancak Baldwin temel olarak ticari ilişkilerin yoğunlaşmasına dönük olarak kurulacak ekonomik entegrasyonların birlik dışındaki ülkelere daha fazla maliyete sebep vereceği için giderek kapsayıcı olacağını belirtmektedir. Buna bağlı olarak bölgesel ticaret anlaşmalarının giderek artması domino teorisini doğrulamaktadır. Yıllara göre yapılan ürün ve hizmet sektörlerine yönelik bölgesel ticaret anlaşmalarının sayıları Şekil 21'de verilmektedir:

Şekil 21. Yıllara Göre Gruplandırılmış Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: WTO Secretariat, 2018.

Özellikle sosyalist sistem sonrasında küresel ekonomiye entegre olmak isteyen BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ekonomik açıdan daha rekabet edebilir noktaya gelmek adına bölgesel ticaret anlaşmalarında yer almaktadır. Nitekim Stefanova (2018) soğuk savaşın ertesinde bu ülkelerin serbest piyasa ekonomilerine dahil olmasıyla 1992 yılında 28 olan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısının hızla artarak 2004 yılında 192'ye ve 2017 itibarıyla da 437'ye yükseldiğini aktarmaktadır. Ayrıca buna ek olarak 1990'lardan sonra AB büyümenin ve bölgesel istikrarın devamı adına önemli rol üstlendi. Bununla beraber 2004-2013 döneminde AB'nin doğu eksenli genişleme süreci entegrasyonun hız kaybetmesine neden oldu. Birlik içindeki üye sayısının artmasıyla beraber 2008 küresel krizi AB'nde oldukça derinden hissedildi. Dabrowski (2010) bu duruma istinaden AB'nin kriz karşısında finansal araçlarının ve mali yapısının yeterli olmadığını ifade eder.

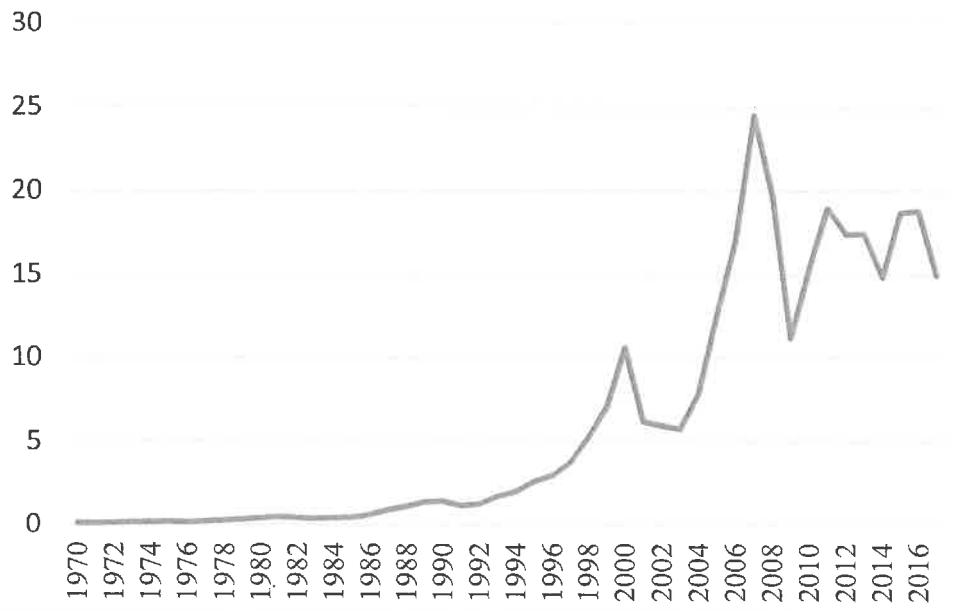
Diğer taraftan 21. yüzyılda ticaretin liberalleşmesinin yanında gelişmiş olan ülkelerin ticari çıkarlarını korumak için ticareti engelleyici önlemlere başvurdıkları da görülmektedir. Daha geniş ölçekli ekonomik entegrasyonlar yerine ülkeler kendi çıkarlarını önceleyen daha küçük ölçekli ticaret anlaşmalarını da tercih edebilmektedirler. BREXIT - Britain Exit süreci de bu kapsamda değerlendirilebilir. 2016 yılında AB'nin en büyük ikinci ekonomisi olan İngiltere'nin üyelikten çekilme kararını alması ve AEA'ya (Avrupa Ekonomik Alanı) üye olmasına rağmen yaşamış olduğu ekonomik kriz sonrasında İzlanda'nın AB'ne başvurusunu geri çekmesi entegrasyonların ülkeler için mutlak fayda sağlayıp sağlamadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. İzlanda için AB ile yapılan serbest dolaşım anlaşması ve İzlanda'nın deniz ürünleri için AB'ye vergi ödemiyeceği olması ayrıca AB'nin kendi içindeki ekonomik sorunları İzlanda'yı üyelikten vazgeçiren etkenler olarak görülebilir (Hilmarsson, 2017: 64). Ekonomik entegrasyon modellerinin çözülmesi olarak da görülen BREXIT sürecinin yanında ABD'nin de kendi çıkarını önceleyecek şekilde muhtemel entegrasyonlardan kaçınması uluslararası ekonomik entegrasyon modellerinin kimi ülkeler için etkinliğinin yeniden ele alınmasına sebebiyet vermektedir.

3.1. Dünyada Bölgeselleşme

Ekonomilerin dışa açılmasıyla ülkeler ticaret hacimlerini artırarak kazançlarını yükseltmeye çalıştılar. Uluslararası ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik ulus-üstü yaklaşımlar dış ticaretin serbestleşmesini teşvik etmiştir. Kapalı ekonomide mevcut olan ticari engellerin ortadan kaldırılması ilgili ülkedeki etkin olmayan firmaların dünyaya göre daha yüksek fiyatla ürünlerini pazarlamasını engeller. Böylece ülkedeki tüketici faydası artacak ve ülkenin kaynakları daha etkin şekilde kullanılacaktır.

Küreselleşme kapsamında ülkeler coğrafi olarak kendine yakın olan diğer ülkelerle ekonomik bağlarını güçlendirerek bölgeselleşme girişimlerini başlatmaktadırlar. Ayrıca çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ve doğrudan yabancı yatırımların miktarının artması uluslararası karşılıklı bağımlılığı artırarak ülkelerin birlikte hareket etmelerine sebebiyet vermektedir (Hine, 1992: 115). Finansal piyasaların birbirlerine entegre olması ve derinleşmesi buna ek olarak ülkelerin gerek üretim faktörlerinin gerekse uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltma çabaları küresel yatırımların daha rahat hareket etmesine olanak tanımaktadır. Şekil 22'de 1970 yılından 2017 yılına kadar dünya genelinde doğrudan yabancı yatırım miktarları yıllık olarak verilmiştir:

Şekil 22. Dünya Genelinde Doğrudan Yabancı Yatırımları (Trilyon ABD \$)

Kaynak: World Bank, 2018b.

1990'lı yıllara kadar dünyada kayda değer miktarda doğrudan yabancı yatırım olmamasına karşın serbest piyasa ekonomisinin güçlendiği ve soğuk savaşın bittiği bu dönemin ardından dünya genelinde doğrudan yabancı yatırım artış eğilimine girmiştir.

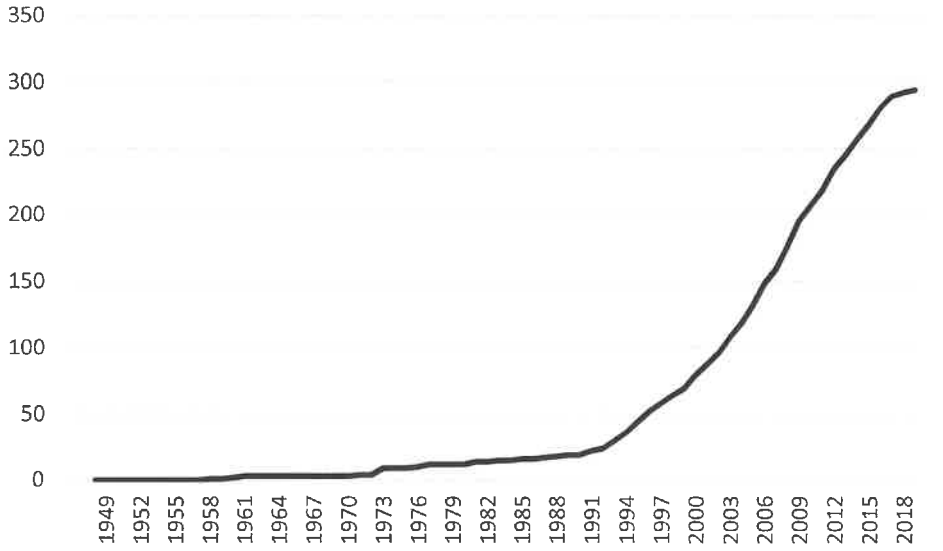
Doğrudan yabancı yatırımların miktarının yükselmesinde dünyadaki ekonomik entegrasyon süreçlerinin etkisi bulunmaktadır. Dünya genelindeki çok taraflı ekonomik iş birliklerinin yerine daha hızlı karar alabilen ve daha etkin olarak görülen bölgeselleşme hareketleri ekonomik entegrasyon süreçlerini yönlendirmektedir. Bölgeselleşmenin küresel ticaret sistemde giderek etkisinin artması Baldwin (1997) tarafından 1958 yılından beri dönen ve küresel serbest ticarete giden bir tekerlek olarak tanımlanmaktadır. Bölgeselleşmenin önemine dikkat çeken Baldwin (1997) ilk etapta bölgeselleşmenin nedenlerini sorular sorarak yanıtlamaya çalışır:

- Mevcut bölgesel liberalleşme çabaları entegrasyon sürecine katılan ya da katılmayan ülkelerin yaşam standartlarını zedeliyor mu?
- Bölgeselleşme bugüne kadar dünya ticaret sistemine zarar verdi mi ve çok taraflı ticaret liberalleşmesi sürecini engelledi mi?
- Bölgeselleşme küresel ticaret sistemi için gelecek süreçte zararlı olarak görülebilir mi?

Yapılan ampirik çalışmalarda ekonomik entegrasyona üye olan ülkelerin hayat standartlarının iyileştiği görülmektedir. Diğer taraftan Baldwin (1997) bölgeselleşmenin çoğunlukla küresel ticarete katkı sağlayacağını ve ticaretin giderek liberalleşeceğine inanmaktadır. Bununla beraber Ravenhill (2011) bölgesel ticaret anlaşmalarının küresel ticaretin liberalleşmesi üzerindeki etkisinin ne olduğu yönünde herhangi bir kanıya varmanın test edilebilmesinin kolay olmadığını vurgulamaktadır. Ancak Foroutan (1998) birçok bölgesel ticaret anlaşmasının ülkeler arasındaki ticari engelleri daha da düşürdüğünü ve bu durumun birliğe üyelik öncesine göre üye ülke adına katkı sağladığını aktarmaktadır.

Uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltmak adına DTÖ'nün 1995 yılında kurulması bölgesel ticaret anlaşmalarının ve ekonomik entegrasyon teorilerinin öne sürdüğü savları doğrulayacak şekilde uluslararası yatırımların giderek artmasını sağlamıştır. 1995 yılında yürürlükte olan ve DTÖ'ye bildirilen 44 bölgesel ticaret anlaşması 2019 yılında 294'e yükselmiştir. Şekil 23'te İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada yıllara göre yürürlükte olan bölgesel ticaret anlaşmalarının sayıları gösterilmektedir.

Şekil 23. Yıllara Göre Yürürlükte olan Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Kaynak: WTO Secretariat, 2019.

Ancak küresel ihracat rakamlarıyla benzer şekilde yaşanan küresel ekonomik krizler de yabancı yatırımları azaltmıştır. Ülkelerin ekonomik açıdan entegrasyonlarla birbirlerine bağlanması olası bir krizin daha hızlı şekilde birlik üyesi olan ülkeye ulaşmasına neden olmaktadır.

Uluslararası pazarda gelişmiş ülkelerin ürünleri satabilmek için pazar araması ve gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme seviyelerini daha ileriye taşıma arzusu uluslararası ticareti serbestleştirmektedir (Dura vd., 2015: 31). Gelişmekte olan ülkeler için bölgeselleşme ile ticaretin daha fazla liberalleşmesi arasındaki ilişki açıklamak adına Estevadeordal vd. (2008) birkaç sebep üzerinde durmaktadır:

- Bölgesel anlaşmalar gelişmekte olan ülkelerin reformlarını diğer çok taraflı sistemlere nazaran daha hızlı şekilde yapmalarına fırsat tanımaktadır,
- Yüksek gümrük vergisi sonucunda bölgesel ticaret anlaşmalarının ülkeye maliyeti olan ticaret saptırıcı etkisinin ortaya çıkması sonucunda devletlerin ilgili sektöre yönelik olarak liberalleşmeyi teşvik etmesini sağlamaktadır,
- Bazı ürünlerin diğer ürünlere nazaran daha kolay piyasada serbest dolaşabilmesinden ötürü hem bölgesel hem de çok taraflı olarak ürünlerin ticaretinin liberalleşmesini mümkün kılmaktadır.

Günümüzde bölgeselleşme hareketlerinden bazısı henüz serbest ticaret anlaşması düzeyindeyken bazıları daha ileri boyutta (AB gibi) bölgeselleşme hareketleri sürecini

devam ettirmektedirler. Dünyadaki birçok ülke çeşitli bölgeselleşme hareketlerine dahil olmaktadır. Tablo 15’te dünyanın farklı bölgelerinde kurulan çeşitli ekonomik entegrasyon modellerinin isimleri ve üyeleri gösterilmektedir:

Tablo 15. Seçilmiş Ekonomik Entegrasyonlar ve İş Birlikleri Oluşumları

Birliğin Kısa Adı	Birliğin Adı	Birliğe Üye Ülkeler
AFTA	ASEAN Free Trade Area	Brunei, Kamboçya, Endonezya, Malezya, Laos, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation	Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya, Singapur, Tayvan, Tayland, ABD, Vietnam
APTA	Asia-Pacific Trade Agreement	Bangladeş, Çin, Hindistan, Kore, Laos, Sri Lanka
CAFTA-DR	Dominica Republic-Central America-United States Free Trade Agreement	Kosta Rika, Dominik, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua, ABD
CAN	Andean Community	Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru
CARICOM	Caribbean Community and Common Market	Antigua&Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominik, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaika, Monserrat, Trinidad&Tobago, St. Kitts&Nevis, St. Lucia, St. Vincent&Grenadines, Surinam
CACM	Central American Common Market	Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua
CEFTA	Central European Free Trade Agreement	Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Moldova, Karadağ, Sırbistan, Kosova
CEMAC	Economic and Monetary Community of Central Africa	Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Ekvatorial Gine, Gabon
(ANZ)CERTA	Closer Economic Relations Trade Agreement	Avustralya, Yeni Zelanda
CIS	Commonwealth of Independent States	Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan

COMESA	Common Market for Eastern and Southern Africa	Burundi, Komorlar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Ruanda, Şeyseller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya, Zimbabve
EAC	East African Community	Burundi, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Uganda
EAEC	Eurasian Economic Community	Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan
ECO	Economic Cooperation Organization	Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan
ECOWAS	Economic Community of West African States	Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo
EEA	European Economic Area	AB, İzlanda, Lihteynştan, Norveç
EFTA	European Free Trade Association	İzlanda, Lihteynştan, Norveç, İsviçre
EU	European Union	Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, GKRY, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya
GCC	Gulf Cooperation Council	Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri
LAIA	Latin American Integration Association	Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela
MERCOSUR	Southern Common Market	Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay
NAFTA	North American Free Trade Agreement	Kanada, Meksika, ABD

PAFTA	Pan-Arab Free Trade Area	Cezayir, Bahreyn, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen
SACU	Southern African Customs Union	Botsvana, Lesotho, Namibya, Güney Afrika, Svaziland
SAFTA	South Asian Free Trade Agreement	Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka
SPARTECA	South Pacific Regional Trade and Economic Cooperation Agreement	Avustralya, Yeni Zelanda, Cook Adaları, Fiji, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Niue, Papua Yeni Gine, Samoa, Solomon Adaları, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Brunei, Şili, Singapur
WAEMU	West African Economic and Monetary Union	Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gine Bissau, Mali, Nijer, Senegal, Togo
TPP	Trans-Pacific Partnership	Yeni Zelanda, Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Peru, Singapur, Vietnam

Kaynak: Ravenhill, 2011: 206-209.

Tablo 17’de görüleceği gibi dünyanın farklı bölgelerinde ekonomik entegrasyonların çeşitli safhaları ve iş birlikleri mevcuttur. Buna ek olarak ticaretin liberalleşmesine ilişkin iş birlikleri ya da ekonomik entegrasyonlar iki taraflı olduğu gibi çok taraflı da olabilmekte ayrıca coğrafi bütünlüğün yanında coğrafi dağınıklığın olduğu ekonomik entegrasyon modelleri de bulunmaktadır. Bölgeselleşme örnekleri açısından Balkır (2016) üç nesil bölgeselleşme olduğunu belirtir:

- *Birinci nesil bölgeselleşme*: Bu tip bölgeselleşme girişimi öncelikli olarak serbest ticaret aşamalarını geçme amacı taşıyan sonrasında ise ekonomik birliğin tesis edilmesini amaçlamaktadır.
- *İkinci nesil bölgeselleşme*: Ekonomik birleşme ile beraber birliklerde siyasi ortak amaçlar da “yeni bölgeselcilik” denen ikinci nesil bölgeselleşmenin kapsamındadır. Ülkelerin güçlü bölgesel denetimi etkin kılma arzusu ortak siyasal kimliğin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.
- *Üçüncü nesil bölgeselcilik*: Ortak dış politikasının uygulandığı bu tip bölgeselcilik modelinde ekonomik entegrasyonun tüzel kişiliği uluslararası toplantılarda temsil edilmektedir.

Küresel ölçekte yeni bölgeselcilik modelleri olmasına ve bu modeller arasında kesin bir ayırım yapılması kolay olmamasına rağmen ekonomik entegrasyonların liberal ticarete

ilişkin oluşturdukları yapılar sınıflandırılabilir. Tablo 16’da ekonomik entegrasyonlardaki tarafların sayısı ve entegrasyonların coğrafi dağılımı hakkında çeşitli örnekler verilmektedir:

Tablo 16. Coğrafi Ölçekte Liberalleşen Ticaret: Ekonomik Entegrasyonlar ve İş Birlikleri

Tek Taraflı	İki Taraflı		Çok Taraflı (en az üç taraflı)			Küresel
	Aynı Coğrafya	Dağımk Coğrafya	Aynı Coğrafya	Dağımk Coğrafya		
	Bölge içinde	Bölgeler arasında	Bölgesel	Bölgeler Ötesi	Bölgeler arası	
Ülkelerdeki ticaretin liberalleşme süreci özellikle 1980’ler ve 1990’lar	Türkiye-Gürcistan STA	ABD-Singapur STA	AB	APEC	AB-MERCOSUR	DTÖ

Kaynak: Aggarwal, 2006: 7.

Tablo 16 mevcut uluslararası ticaret hacmini artırmaya yönelik olarak coğrafi sınıflandırma kapsamında ele alınmış ekonomik entegrasyonları ve iş birliklerini göstermektedir. Tek taraflı olarak nitelendirilen grup esasında ülkelerin kendi ticaretine katkı sağlamak adına çeşitli engellerin azaltılması ya da ortadan kaldırılması olarak değerlendirilebilir. Türkiye’nin 1980’lerdeki ticaretin liberalleştirilmesi ya da aynı döneme denk gelen Asya ve Latin Amerika’daki ticaretin serbestleşme süreçleri bu gruba örnek olarak gösterilebilir (Urata, 1994: 363). İki taraflı olarak yapılan ticareti geliştirmeye yönelik entegrasyonlara ise serbest ticaret anlaşmaları örneği verilebilir. Eğer iki taraftan fazla ülkenin bir araya gelerek oluşturduğu bir yapı söz konusuysa ve bu oluşumda coğrafi bütünlük varsa AB, eğer coğrafi bütünlük yoksa Asya Pasifik Ekonomi İşbirliği (APEC) gibi komşu olmayan ülkelerin olduğu yapılar karşımıza çıkar. Diğer taraftan ülkeden ziyade birlikler de kendi aralarında çeşitli iş birlikleri yapabilmektedir. Örneğin AB-MERCOSUR arasında 2016 yılında başlayan serbest ticaret görüşmeleri bölgeler arası çok taraflı coğrafi olarak komşu olmayan birimler arasındaki gruplara girer. Son olarak küresel ölçekte uluslararası ticaretin serbestleşmesine katkıda bulunan DTÖ, dünyadaki tüm ülkelerin müzakereler sonucunda üye olabileceği bir organizasyondur.

Dünyada ticaret hacmini artırmak ve ekonomik kaynakları etkin kullanmak adına kurulmuş olan ekonomik entegrasyonlar farklı grupları bulunmakla beraber çalışmada ele alınacak olan modeller çok taraflı ve ülkeler arasında yapılan oluşumları kapsamakta ve şu entegrasyonları incelemektedir:

- Ekonomik entegrasyon safhasını günümüzde en ileri boyuta taşımış olan AB,
- Dünyanın en fazla GSYİH’sini üreten ABD’yi de bulunduran eski adıyla NAFTA,
- Gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu ortak pazar MERCOSUR,
- Bir diğer gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu serbest ticaret bölgesi AFTA,

- Dünyanın en eski gümrük birliği olan SACU olacaktır.

3.1.1. Avrupa birliği' tarihsel süreci, genişlemesi ve ekonomik entegrasyonu

2017 yılı itibarıyla dünyadaki 17 trilyon ABD \$'ı değerindeki uluslararası ticaret mal hacmi miktarının yaklaşık 6 trilyon ABD \$'lık kısmı AB tarafından yapılmıştır (ITC, 2018). Avrupa'nın bugün dünyanın en ileri entegrasyonuna sahip olmasının temelinde İkinci Dünya Savaşı'na benzer bir felaketin yaşanmaması adına Almanya-Fransa rekabetinin önlenmesi bulunmaktadır. Savaşın ekonomik ve toplumsal olarak neden olduğu yıkıcı etki Tablo 17'de sunulmaktadır:

Tablo 17. İkinci Dünya Savaşının Avrupa Ülkeleri Üzerindeki Yıkıcı Etkisi

Ülke	Ölü Sayısı	1945 Yılındaki GSYİH Büyüklüğünün Savaş Öncesi Eşit Olduğu Yıl
Avusturya	525.000	1886
Belçika	82.750	1924
Danimarka	4.250	1936
Finlandiya	79.000	1938
Fransa	505.750	1891
Almanya	6.363.000	1908
İtalya	355.500	1909
Hollanda	250.000	1912
Norveç	10.250	1937
İsveç	0	GSYİH 'sı arttı.
İsviçre	0	GSYİH 'sı arttı.
Birleşik Krallık	325.000	GSYİH 'sı arttı.

Kaynak: Crafts ve Toniolo, 1996: 4; Baldwin ve Wyplosz, 2009: 5.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki ülkelerin çoğu daha kötü bir ekonomiyle karşılaştılar. Savaşın etki alanının büyüklüğü Avrupalı devletlerin 1945 sonrası dönemde entegrasyon sürecine girmelerini sağladı. Siyasi açıdan serbest piyasa ekonomisi ile devlet ekonomisi arasındaki mücadele de ABD'nin desteğiyle Avrupalı ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini hızlandırdı. Bu nedenden dolayı 1948 yılında Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (AEİÖ) kuruldu. Birliğin kurulması aşamasında yaşanan müzakere sürecinde iki temel görüş ön plana çıkmaktaydı. İngiltere kurulacak olan birliğin yetkilerinin az olmasını ve ABD'nin taleplerini yerine getirmesinin yeterli olacağı kanaatini taşıırken Fransa ise bunun tersine birliğin daha geniş yetkilerle donatılmasını istemekteydi. Ancak müzakerelerin sonunda İngiltere'nin görüşü benimsendi (Jovanovic, 2005: 5).

Avrupa’da barışın ve güvenliğin tesis edilip sürdürülmesi adına endüstriyel ve askeri güç açısından önemli sayılan kömür ve çelik ürünleri için ortak bir planlama yapılarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Jean Monnet tarafından önerildi. Bu oluşumun siyasi ayağını da Fransa’nın dışişleri bakanı Robert Schuman üstlenerek 1951 yılında Paris Anlaşmasıyla AKÇT’nin kurulmasını sağladı (Balkır, 2016: 62). AKÇT’ye üye olan altı ülke şunlardı: Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg. AB’nin temeli olan bu yapılanmanın yanında o yıllarda savunma ve siyaset alanlarında yetki devrine ilişkin girişimler sonucunda 1956 yılında kabul edilen Spaak Raporu da dikkate alınarak sektörel bir bütünleşmeden ziyade tüm ekonomiyi kapsayacak olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kuruldu. Buna ek olarak 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşmasından sonra kurulan bir diğer örgütlenme ise Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) oldu. AKÇT, AET ve EURATOM tek bir çatı altında “Avrupa Topluluğu” (AT) olarak anılmaya başlandı (Balkır, 2016: 65). Roma Anlaşmasının hedefleri arasında yer alan gümrük birliğinin tesis edilmesi 1968 yılında yürürlüğe girdi. Bu dönemden sonra Avrupa için ekonomik entegrasyon süreci birliğe yeni katılan ülkelerle daha ileri boyutlara taşındı.

Küresel krizlerin yaşandığı dönemler dikkate alınarak gümrük birliğinin bir tek Pazar statüsüne kavuşturulması iradesi ortaya çıkmıştır (Dura vd. 2015: 45). 1960’lı yıllarda entegrasyon içinde iki görüş ortaya çıkmıştı: genişleme sürecini destekleyenler ve entegrasyon sürecinin derinleşmesinin isteyenler (Marelli ve Signorelli, 2017: 2). Bu dönemde AB üyeliği için başvuruda bulunan İngiltere, Fransa Devlet Başkanı Charles de Gaulle’ün istifasının ardından 1973 yılında İrlanda ve Danimarka ile birlikte birliğe üye oldular ve böylece AT ilk genişlemesini gerçekleştirdi. Ancak bu dönemde yaşanan siyasi krizler ve sonrasında yaşanan ekonomik şoklar Avrupa kıtasında “Euro-Pessimism” olarak adlandırılan (1973-1986) sürece neden oldu (Baldwin ve Wyplosz, 2009: 21). Diğer taraftan AT genişlemeye devam ederek 1981 yılında Yunanistan’ı ve 1986 yılında ise güney komşuları olan İspanya ile Portekiz’i birliğe üye olarak kabul etti. Buna ek olarak 1985 yılındaki Avrupa Tek Senedi programıyla AT’nin geleceği için önemli kararlar alınmaktaydı (Jovanovic, 2005: 23):

- Birlik içerisinde tarife dışı engellerin kaldırılması,
- Rekabetin artırılması,
- Ar&Ge için işbirliklerinin teşviki,
- Faktör mobilitesinin artırılması için faktör piyasalarının birleştirilerek tamamıyla liberalleştirilmesi,
- Parasal entegrasyonun sağlanması ve
- Sosyal korumanın artırılması.

1 Temmuz 1987’de imzalanan Avrupa Tek Senedi piyasadaki rekabeti artırırken Avrupa ekonomik entegrasyon modeli parasal birliğe doğru ilerlemekteydi. 1992 yılında Maastricht Anlaşması parasal birliğe ilişkin koşulların netleşmesine yardımcı oldu. Buna ek olarak 1993’te Avrupa Birliği Anlaşması ile ekonomik entegrasyon AB olarak anılmaya başlandı. 1999 yılında ortak paraya geçmeden önce 1995 yılında birlik dördüncü genişlemesiyle Avusturya, Finlandiya ve İsveç ülkelerini üye olarak kabul etti. Bir taraftan

entegrasyon safhaları hayat geçirilirken diğer taraftan AB genişleme sürecini nihayete erdirmemektedir. Nitekim 2004 yılında 10 ülkeyi (Çekya, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Macaristan ve Malta) AB üye olarak birliğe dahil etti. Buna ek olarak 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya ile 2013 yılında Hırvatistan birliğe üye oldular. Dura vd. (2015) AB'nin istikrarlı bir çizgi üzerinden yoluna devam etmediğini ve bu durumun birliğin erk sahibi ülkeler tarafından tehdit olarak algılanabileceğini aktarmaktadırlar. Diğer taraftan AB'ye katılmak adına resmi olarak aday olan ülkeler ise şunlardır: Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye. Gerek nüfus açısından gerekse ekonomik büyüklük açısından Türkiye diğer ülkelere göre farklılaşmaktadır.

Türkiye – AB ilişkileri 1959 yılından itibaren başlayan ve yarım asırlık bir geçmişe sahip olan bir sürece dayanmaktadır. 1996 yılında Türkiye ile AB arasında 1995 yılında imzalanan gümrük birliği anlaşması yürürlüğe girdi. Ancak ilgili anlaşma sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Anlaşmanın bir diğer kuralı ise işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük bedeli tespit edilirken üründeki sanayi payı vergiden muaf kılınırken ancak tarım payı vergiye tabi tutulmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018).

AB, günümüzde 28 üye ülkeyle beraber hali hazırda 5 aday ülkenin üyelik müzakerelerine devam etmektedir. İktisadi birlik olarak görülen AB'de üye ülkelerin hepsi ortak para birimi olan Euro'yu kullanmamaktadırlar. AB içinde Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Macaristan, Polonya, Romanya ve İsveç Euro bölgesinde yer almamaktadırlar (European Union, 2018).

3.1.2. Kuzey Amerika serbest ticaret anlaşması (NAFTA)

AB'nin aksine ekonomik entegrasyon türü açısından daha alt düzeyde ekonomik entegrasyona sahip olan NAFTA, “yeni bölgeselcilik” yaklaşımının olduğu bölgeselleşmenin küreselleşme ile olan ilişkisinin irdelendiği bir dönemde yürürlüğe girmiştir (Mace, 2007: 2-3). Ethier (1998) “yeni bölgeselcilik” kavramını 6 karakteristik özelliğe sahip olduğunu vurgulamakta ve bu özellikleri NAFTA özelinde açıklamaktadır. Buna göre:

- Yeni bölgeselcilik ile bir ya da daha fazla sayıda göreceli olarak küçük olan ülke daha büyük ülkelerle beraber işbirliği içinde olmaktadır. NAFTA'da, ABD ile ABD'ye göre daha küçük olan Meksika ve Kanada arasında yapılan üçlü ekonomik ortaklık bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.
- Küçük ülkeler tek taraflı olarak önemli reformlar yapmaktadırlar. Nitekim bu kapsamda Meksika NAFTA için çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca Kanada da NAFTA sürecinde Trudeau-tipi milliyetçi ekonomi modelinden vazgeçmiştir.
- Ekonomik entegrasyonlardaki liberalleşme süreci ılımlı bir süreçte gerçekleşmekteydi. ABD'de düşük olan gümrük tarifeleri NAFTA üyesi diğer ülkelerde belirli sektörlerdeki tarifelerin indirilmesiyle sınırlandırılmaktaydı.
- Temel olarak liberalizasyon entegrasyondaki büyük ülkelere ziyade küçük ülkeler sayesinde başarılı olmaktadır. Bu nedenden ötürü NAFTA'da liberalleşme,

ABD'ye göre Meksika ve Kanada tarafından daha fazla verilen imtiyazlar sayesinde gerçekleşmiştir.

- Bölgesel düzenlemeler derin bir entegrasyon ilişkisi üzerinde şekillenmektedir. Ekonomik entegrasyondaki üye ülkeler nadiren yalnızca ticari engellerin ortadan kaldırılması üzerinde çalışmaktadırlar oysa genellikle ekonomik işbirlikleri diğer ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasını da istemektedirler. NAFTA Kanada ve Meksika tarafından verilen ekonomik reformlara ilişkin taahhütleri de içermektedir.
- Bölgesel olarak yapılan anlaşmalarda coğrafi olarak bir bütünlük söz konusudur. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyonlarda üye ülkeler komşu ülkelerden oluşmaktadır. NAFTA dahilinde de üye ülkelerin birbirleriyle sınırları bulunmaktadır.

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren NAFTA için Morales (2008), ABD ticaret politikası için yeni bir dönüm noktası değerlendirmesini yapmaktadır. Bu dönemdeki firma çekişli neoliberal ekonomik yaklaşımın bölgesel işbirliklerini teşvik ettiği görülmektedir. NAFTA öncesinde ABD ile Kanada 1988 yılında bazı sektörlerdeki tarifelerin ve ticari kısıtlamaların kaldırılmasını öngören serbest ticaret anlaşmasını imzaladılar. Sonrasında ise 1989 yılında “Yatırım ve Ticaretin Serbestleştirilmesi”ne dair anlaşmayı Meksika ile ABD imzalamışlardır. Böylelikle ABD en büyük ticari ortaklarıyla ekonomik işbirliği sürecine girmiş ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik olarak NAFTA imzalanmıştır (Balkır, 2016: 451 - 452). Bu anlaşmayla beraber Meksikalıların ABD'ye göçleri artmış ve tarım, imalat vb. niteliksiz iş sahalarında Meksikalılar emek gücünü karşılamaya başlamıştır (Stiglitz, 2006: 61).

NAFTA'yı ülkeler için gerekli kılan temel boyutları Hussain (2012) üç başlık altında incelemektedir:

- *Ülke odaklı nedenler:* 1930'larda yaşanan depresyonun ardından Meksika'da ithal ikame sanayileşme politikası takip edilmiştir. 1950 ve 1960'larda Meksika bu politikada başarıya ulaşmış olsa da ABD'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gücünü artırabilmek için bölgesel olarak Kuzey Amerika'da ekonomik işbirliğini önemsendiği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan ülke odaklı nedenlerin yanı sıra küresel ölçekte Avrupa Tek Senedi'nin yürürlüğe girmesi, GATT'ın Uruguay görüşmeleri ve neo-liberal yaklaşımlar NAFTA için uygun ortamı hazırlamaktadır. Buna ek olarak Kanada'da Pierre Trudeau'nun başarısız olması, ekonomik bunalımdan kaçış arzusu ve Kanada ile ABD arasındaki politik görüşün birbirine yakınsaması ekonomik entegrasyon sürecine katkı sunan diğer gelişmeler olarak adlandırılmaktadır.
- *Ortakların birliğe katkıları:* Dünya 1980'lerden itibaren hizmet sektöründe devrim olarak görülebilecek büyük değişimler yaşadı. ABD başkanı George H. W. Bush'un “Yeni Dünya Düzeni” yaklaşımı, soğuk savaşın neden olduğu kısıtlı çerçeve yerine daha kapsayıcı bir ortam geliştirdi. Üretim ekonomisi olan ABD özellikle bu yıllardan sonra dönüşerek hizmet odaklı sektörlerle yöneldi. Çok taraflı serbest ticaret anlaşması, ülkelerin ölçek ekonomisine ulaşarak kaynaklarını etkin dağıtmasını sağladı.

- *Kısıtlar:* Yapılan NAFTA anlaşmasının ardından küresel ekonomide yaşanan Asya finansal krizi, Çin'in hızlı büyümesi ve 2007-2011 resesyon dönemi serbest ticaret anlaşması için önemli gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan Asya piyasasının krize girmesi ve 1995 yılında Meksika'daki Peso krizi ABD'nin devreye girmesine devamında ise küresel ekonomik ağlarını güçlendirmesini sağladı. Çin'in bu dönemde yükselmesi ABD'nin en büyük ikinci ticari ortağı olan Meksika'yı olumsuz olarak etkiledi. Son olarak yaşanan 2007-2011 resesyon döneminde ABD'ye ticari olarak bağımlı görülen Kanada ve Meksika oldukça zorlu bir döneme girdiler.

Yukarıda ifade edilen durumlar dikkate alındığında ABD'nin ekonomik açıdan diğer üye ülkelerden üstün olması ticari açıdan ABD'ye daha fazla olanak tanımaktadır. Nitekim 2018 yılında ABD Başkanı Donald Trump yeni NAFTA olarak görülen "USMCA" (United States-Mexico-Canada Agreement) anlaşmasını Kanada ile anlaşarak duyurdu. Böylece USMCA ile NAFTA'nın birlik içindeki en güçlü ülke olan ABD için dezavantajlı olarak görülen maddelerinin değiştirilmesine yönelik önlemler atıldı.

3.1.3. ASEAN serbest ticaret bölgesi

1990'lı yıllardaki Avrupa tek pazarının ortaya çıkması ve NAFTA girişimlerinin başlaması ASEAN ülkelerinin üzerinde baskı yaratmaya başladı ve 1992 yılında mal ticaretini artırabilmek adına ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi'nin (AFTA) yürürlüğe girmesi adına girişimler başladı. AFTA ile piyasaların daha fazla liberalleşmesi ve ASEAN ülkeleri arasındaki gümrük vergilerinin Ortak Etkin Tercihli Vergi programı kapsamında ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Allison, 2015: 93). Ancak 1990'lara gelmeden önce 1960'ların sonundan itibaren ASEAN üyesi ülkeler aralarındaki ticarete yönelik engelleri kaldırmak istediler. Nitekim, bölgeler arasında gerçekleşen ticaretin 1970'lerin başında %15 düzeyindeyken 1990'ların ortasında hemen hemen %25 seviyesine ulaştı (Heiduk ve Zhu, 2009: 73). ASEAN jeopolitik kaygılardan dolayı 1967 yılında kurulmuş olsa da dünya genelindeki ekonomik süreçlere kayıtsızlık göstermedi. 1992 yılında yürürlüğe giren AFTA'dan önce 1977'de Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland ASEAN tercihli ticaret anlaşmasını imzalamışlardır. Ülkeler kendi aralarındaki ticareti artırarak bölgeye doğrudan yatırım çekmeyi de istemektedirler. Malların serbest dolaşımı sonucunda elde edilecek olan ticaret yaratıcı etki Güneydoğu Asya bölgesi için ekonomik bütünleşmeyi artıracaktır. Ravenhill (1995) Endonezya, Malezya ve Tayland'ın ekonomik entegrasyonu destekleyen ve bölgede ekonomik liberalizasyonu isteyen ülkeler olduklarını vurgular.

Herhangi bir ekonomik entegrasyon modelinin başarılı olması için birlik içindeki ülkelerde fazla farklılık olmaması beklenir ancak AFTA için ülke büyüklükleri, kaynak dağılımı, ekonomik gelişmişlik, teknolojik kapasite ve ticaret açıklığı ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir (Chia, 2011: 44). Nitekim Verico (2017) ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin AB gibi olmadığını Singapur ve Brunei'nin yüksek, Malezya ve Tayland'ın orta üst, Endonezya, Filipinler, Vietnam, Laos ve Myanmar'ın orta alt ve son olarak Kamboçya'nın da düşük gelirli ülke gruplarına üye olduğunu aktarır. Bu nedenden dolayı bütün üye ülkelerin ekonomik entegrasyon sürecinden aynı faydayı sağlamaları beklenmez. AFTA imzalanmadan önce Filipinler 1986 yılında bir gümrük birliği önerisi vermiş olsa da ASEAN ülkeleri bu konuda fikir birliğine varamadılar. Tayland'ın 1991

yıldaki girişimleri sonucunda ülkeler bir serbest ticaret bölgesi oluşturma çabasına girdiler. Bowles ve MacLean (1996) AFTA'nın uygulanması açısından ülkelerin iki farklı yol izlediklerini belirtirler. ASEAN – 6 ülke grubu (Endonezya, Malezya, Tayland, Brunei, Filipinler ve Singapur) 2002 yılında ortak etkin tercihli gümrük vergisini en fazla %5 seviyesinde uygulanacağını taahhüt ederken Vietnam 2006'da, Myanmar ve Laos 2008'de ve Kamboçya 2010'da bunu uyguladılar. Gümrük vergilerinin sıfırlanması ise ASEAN-6 için 2010 yılında geriye kalan 4 ülke için 2015 yılında gerçekleşti. AFTA'nın uygulanması açısından Nesadurai (2003) üç farklı evrenin olduğunu vurgular:

- 1991-1995 yılları arasında entegrasyon sürecinin tanımlanması. Bu dönemde üye ülkeler, gümrük vergisi oranlarının hangi zamanda ne kadar indirileceğini ve tam olarak serbest ticaret bölgesinin ne zaman etkin olacağını tartışmaktadırlar.
- 1996-1998 dönemi ekonomik entegrasyonun genişleme dönemi olarak tanımlanmaktadır. Ülkeler programların detaylarını konuşmakla beraber tam liberalleşmenin zamanlamasını bu dönemde ele almaktadırlar.
- Son olarak 1999-2002 dönemi krizden sonraki dönemi temsil etmektedir. Bu yıllar arasında entegrasyon üyesi ülkeler baskı altında kalarak birlik içerisindeki ticaretin serbestleşmesi sürecini incelemektedirler.

Bölgesel istikrarın sürmesi adına AFTA üyesi ülkeler imzalamış oldukları ekonomik entegrasyon anlaşmasını devam ettirmek niyetini taşımaktadırlar. Böylece bölge dışı ekonomilere bağımlılık azalacak, fırsat maliyeti birliğe katılma maliyetinden daha düşük olacak ve küresel ölçekte birliğin pazarlık yapma imkanı olacak (Verico, 2017: 59).

AFTA ile ülkeler ticaret hacimlerini artırmanın yanında ASEAN'ın çekici bir pazar haline gelmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak Chaponniere ve Lautier (2016) AFTA sonrasında ASEAN içindeki ticaretin çok fazla değişmediğini, dış dünya ile yapılan ticarete benzer şekilde aynı eğilimi gösterdiğini belirtmekte ve bu durumu AFTA'nın paradoksu olarak nitelendirmektedirler.

3.1.4. Güney Amerika'nın ortak pazarı: MERCOSUR

Latin Amerika'da ekonomik entegrasyon süreci 1960'ta Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA) (üye ülkeler: Arjantin, Bolivya, Brezilya, Ekvador, Kolombiya, Meksika, Paraguay, Peru, Şili, Uruguay ve Venezuela) ile başlamış olup 12 yıllık bir uyum döneminin ardından bu kıtada serbest ticaret bölgesinin oluşturulması hedeflenmiştir (Coffey, 1998: 2). Ancak LAFTA planlandığı gibi ilerlememiş ve başarıya ulaşamamıştır. Diğer taraftan AET'deki Almanya ve Fransa'nın rolüne benzer şekilde Arjantin ve Brezilya ortak pazarı oluşturmak niyetindediler. 1990 yılında Arjantin ve Brezilya Buenos Aires Senedini imzalayarak ekonomik entegrasyonun ilk girişimini başlatmış oldular. Mart 1991'de Uruguay ve Paraguay'ın da Asuncion Anlaşmasıyla bu entegrasyona dahil olmaları bölgesel entegrasyonun ölçeğini genişletti. Nitekim sonuç olarak 1991 yılında 4 ülke (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay) ekonomik entegrasyonu somutlaştıran kurucu anlaşmayı imzalamışlardır. Ekonomik entegrasyonun sağlanmasıyla küresel piyasalar için artık Latin Amerika ülkeleri açık ekonomiler haline geldiler. Her ne kadar MERCOSUR Lenz'e (2012) göre AB'yi örnek alarak ekonomik entegrasyon safhalarında ilerlemiş olsa da kurulan yapı uluslar üstü olmaktan ziyade uluslararası bir yapıdır.

MERCOSUR Güney Amerika ülkeleri için bir ekonomik entegrasyon modeli olarak görüldüğü yıllarda birliğe üye olan ülkeler arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık seviyesi oldukça düşüktü. 1990'lı yılların başında bölgelerarası ticaretin payı yalnızca %12 civarındayken 1998'de bu oran %23'e ulaştı. Karşılaştırma yapabilmek adına AB'de bu oran %61 ila %67 arasında değişirken NAFTA'da %41 - %46 arasında seyretmektedir (Meissner, 2017: 150). MERCOSUR'a ilişkin olarak Doctor (2013) üç önemli özelliğinin olduğunu aktarır:

- *Birlik içinde farklı hedeflerin koyulması (hem ekonomik hem de siyasi):* MERCOSUR'daki bölgeselcilik kavramı üye ülke hükümetlerinin ekonomik reformlarını desteklemektedir. Buna ek olarak, MERCOSUR ile bölgesel güvenlik, liderler arasındaki güven ve demokrasinin desteklenmesi entegrasyonun siyasi amaçları arasında yer almaktadır.
- *Özellikle hükümetler arası kara verme mekanizmasının varlığı:* Buna ilişkin olarak kurulan ve farklı görevlere sahip olan karar verici mekanizmalar ise Ortak Pazar Konseyi, Ortak Pazar Grubu ve MERCOSUR Ticaret Komisyonudur. Bu mekanizmalara ek olarak entegrasyon içinde sekreteryaya, parlamento ve danışma kurulu da yer almaktadır.
- *Ekonomik entegrasyon sürecinin adım adım ilerlemesi:* Entegrasyon süreci üç aşamayı izlemektedir. İlk olarak 1994'e kadar aşamalı olarak gümrük vergilerinin indirilmesi ve serbest ticaret bölgesinin etkin hale getirilmesi. İkinci aşama 1995 yılından itibaren dinamik bir gümrük birliği uygulamasını hayata geçirmek. Son olarak 2006 yılından sonra ortak pazarı ilan etmek.

MERCOSUR, 1991 yılından itibaren entegrasyon sürecine başlamış olup üye ülkeler arasındaki ticaret hacmini giderek artırmıştır. Örneğin Brezilya'nın 1985 yılında bugünkü mevcut MERCOSUR üyesi ülkelere karşı uygulamış olduğu gümrük vergisi %80 seviyesindeyken 1994'te %12'ler civarına düşmüştür. Aynı şekilde bu oran Arjantin için %26'dan %11,9'a, Paraguay için %71,7'den %10,2'ye ve Uruguay için %32'den %10,5 seviyelerine kadar geri çekilmiştir (Campos, 2016: 863). Ancak ilk etapta başarılı olarak görülen bir entegrasyon modeli olarak kabul edilen bir MERCOSUR olsa da ilerleyen yıllarda süreç beklenildiği gibi devam etmedi ve Doctor'un (2013) ifade ettiği üç özellik dikkate alındığında ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın güçlenmediği ekonomik entegrasyonda görüldüğü vurgulandı (Doctor, 2007: 306; Campos, 2016: 884).

3.1.5. Aktif olan en eski gümrük birliği: SACU

1910 yılında kurulan SACU bir merkez (Güney Afrika) ve dört çevre ülkesi olan BLNS (Botswana, Lesotho, Namibya ve Eswatini) ülkelerinden oluşmaktadır. Bölgenin en önemli iki ticaret yapısından (bir diğeri Southern African Development Community – SADC; bu kalkınma birliğinde SACU üyesi ülkeler de bulunmaktadır) biri olan SACU, Afrika'daki entegrasyonlar arasında kesintiye uğramamış olan en uzun ömürlü ve işlevselliği en etkin olan bölgesel entegrasyonlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Muuka ve Mwenda, 2006: 101). Botswana, Lesotho ve Eswatini'nin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından imzalanan 1969 yılındaki SACU anlaşmasına göre Güney Afrika, 1910 anlaşmasındaki gibi gümrüklerde ve vergilendirmede tek karar verici merci olarak devam edecektir. Ancak

bu anlaşma kapsamında gümrük vergilerinin bir havuzda toplanıp dağıtılması ve bunun sonucunda BLS⁵ ülkelerinin yıllık gelirleri %42 düzeyinde artmıştır. Buna ek olarak Güney Afrika diğer 4 üyeden ayrı olarak tercihli ticaret anlaşmaları yaparak kendisi için fayda sağlamaktaydı (SACU, 2018). SACU'nun etkin bir entegrasyon olmasını sağlayan bir diğer özelliği ise birlik içerisinde gelir paylaşımı yapılarak ticaret saptırıcı etkinin BLNS ülkeleri arasında paylaşılmaktadır (Gibb, 1997: 72). Buna ek olarak 1969 anlaşmasında bebek endüstrilerin korunmasına yönelik adımlar da atılarak üye ülkelerin sanayilerinin gelişmesi hedeflenmiştir (Mosley, 1978: 31).

Cobbe (1980) BLS ve Güney Afrika arasındaki entegrasyonun bir gümrük birliğinin ötesinde olduğu kanaatini taşımaktadır çünkü birlik içinde Güney Afrika Randı ortak para birimi olarak kullanılmakta ve birlik içinde üretim faktörü olan emek gücü en azından 100 yıldır serbest olarak dolaşabilmektedir.

Namibya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından SACU içinde 1969 anlaşmasının yeniden değerlendirilerek güncelleştirilmesi ülkeler arasında tartışılmıştır. Nihayetinde 2002 yılında SACU üyesi ülkeler yeni anlaşmayı imzalamışlardır. Yeni anlaşmayla birlikte entegrasyonda üç önemli değişikliğe gidilmiştir (SACU, 2018):

- *Birlik içerisinde ortak karar verme süreci:* Üye ülkeler SACU kurumlarında eşit olarak temsil edilecek ve tarım, sanayi, rekabet gibi alanlarda politika koordinasyonunu sağlayacaktır.
- *Yeni gelir dağılımı hesaplaması:* Gümrük vergilerini de içerecek şekilde gelir dağılımı hesaplanması revize edilecektir.
- *SACU dışında üçüncü ülkelerle ticaret:* Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonu artıracak kalkınma stratejilerinde küçük ülkelere zarar verecek anlaşmalardan kaçınılacaktır.

SACU günümüzde üye ülkeler arasında gümrük vergisi olmadan ve dışa karşı tek tarife uygulamasını devam ettiren bir ekonomik entegrasyon modeli olmakla beraber birliğe üye ülkelerin tarihsel olarak geçmişlerinin ortak olması da Cobbe'nin (1980) de vurguladığı gibi entegrasyonu yalnızca bir gümrük birliği statüsünün üzerine çıkarmaktadır.

3.2. Ekonomik Entegrasyonlardan Ayrılma

Avrupa ve Amerika kıtalarında son dönemde gözlenen popülist akımlar doğrudan ülkelerin politikalarını da etkilemektedir. Nitekim İngiltere'deki muhafazakar parti temsilcilerinin baskısı sonucunda (İngiliz muhafazakarlar daha sert bir BREXIT süreci istemektedirler) BREXIT süreci kısa sürede nihayete erdirilecek. Diğer taraftan dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD ise 45. başkanını bugün milliyetçi ve sert politikalarıyla bilinen Donald Trump olarak belirledi. Dünya lideri olarak görülebilecek iki ülkenin bu denli keskin kararlar almasında hem sistemin hem de aktörlerin payı bulunmaktadır. İki ülke de üyesi olduğu ekonomik entegrasyonlarda kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet etmediği görüşünü taşımaktadır.

⁵ Namibya, 1990 yılına kadar Güney Afrika'ya bağlı olsa da SACU'nun "de jure" üyesi olarak kabul edilmektedir. 1990 yılından sonra ise "de facto" olarak SACU üyesi olmuştur.

AB'deki ekonomik ve borç krizleri üye ülkeler arasındaki rekabeti artırdı. Ayrıca bu krizler, birliğin entegrasyon dinamiklerini ve aynı zamanda entegrasyondan ayrılma süreçlerini de beraberinde getirdi (Pera, 2017: 21). 2008'den beri yaşanan krizler neticesinde AB üyesi ülkeler AB üyeliğinin geçerliliğini tartışmaya başladılar. BREXIT, bu sürecin örneği olarak görülebilir. 23 Haziran 2016 tarihinde İngiltere'de yapılan referandum sonucunda oy kullananların %51,9'u AB'den ayrılmadan yana oy kullanırken %48,1'i ise AB'de kalma yönünde tercihlerini kullandılar. Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa kıtasında giderek genişleyen ekonomik ve kültürel iş birliği sekteye uğradı. Bu durum AB'nin gelecekteki istikrarına yönelik soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Sampson (2017) yapmış olduğu çalışmada entegrasyondan ayrılma sürecine yönelik olarak yazında BREXIT'in ülkeyi fakirleştireceğini aktarmaktadır. Buna göre İngiltere ve AB arasında gerek ticaret gerekse göç açısından engellerin ortaya çıkması beraberinde maliyeti de getirecektir. Tahminler dikkate alındığında BREXIT ile ülkenin kişi başına düşen geliri % 1 ila %10 arasında azalacaktır. Eğer İngiltere varılacak anlaşma neticesinde tek pazarda kalırsa bu maliyet düşecektir. Buna ek olarak İngiltere'nin birlikten ayrılmasına yönelik olarak yazında BREXIT oylaması öncesinde de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ottaviano vd. (2014) İngiltere'nin AB'den ayrılmasının maliyetleri ve faydaları üzerine yapmış oldukları çalışmada iki senaryo kapsamında AB'den ayrılmanın sonuçları üzerinde durmaktadırlar. Buna göre hem iyimser hem de kötümser senaryoların tahmini sonuçlarını Tablo 18'de görülebilir.

Tablo 18. AB'den ayrılmanın İngiltere'nin Refahı Üzerindeki Etkisinin Tahmini

	Kötümser Senaryo	İyimser Senaryo
Gümrük Vergilerinin Artışı	-%0,14	%0,00
Tarife Dışı Engellerin Artışı	-%0,93	-%0,40
Tarife Dışı Engellerin Gelecekteki Düşüşü	-%2,55	-%1,26
Mali Fayda	%0,53	%0,53
Toplam Refah Değişimi	-%3,09	-%1,13

Kaynak: Ottaviano vd., 2014: 8.

Yukarıda yer alan Tablo 18'e göre mali fayda dışında diğer başlıkların İngiltere'nin refahını azaltmaktadır. Yani, olası bir tarife dışı engellerin artışı durumunda iyimser senaryoya göre İngiltere'nin refahı %0,4 azalacaktır. Hem iyi hem de kötümser senaryoda İngiltere'nin toplam refah değişimi sırasıyla %1,13 ve %3,09 oranında azalacaktır. Sampson'a (2017) göre İngiltere'nin AB'den ayrılmasının küreselleşmenin devam edip etmeyeceğini ya da yeni bir korumacı döneme girildiğini göstermesi adına bir gösterge olarak kabul edilmesi henüz erkendir. Erken vd.'nin (2018) yaptıkları çalışmalar neticesinde 2030 yılı itibarıyla İngiltere için GSYH'nin AB üyeliğinin devam ettiği duruma göre anlaşmasız çıkış sonucunda %18 daha az olacağı anlaşmalı çıkışta ise bu rakamın %12,5 olması beklenmektedir.

İngiltere'nin yanında ABD de Trump'la beraber NAFTA'yı sorgular hale gelmiştir. NAFTA'nın yanında Trump ABD'nin de içinde olacağı Trans-Pasifik Ortaklık girişiminden vazgeçtiğini açıklamıştır. Trump, NAFTA'nın ABD için bir felaket olduğunu ileri sürmüş ve ABD'nin çıkarlarıyla örtüşmediğini savunmuştur (Freund, 2017: 63). Nitekim yapılan görüşmeler neticesinde ABD, Kanada ve Meksika 30 Eylül 2018 tarihinde NAFTA'yı yeniden gözden geçirme kararı almışlardır. Bu durumun neticesinde USMCA (United States – Mexico – Canada Agreement) ülkeler tarafından imzalanmıştır. Ülkelerin meclislerinden 2020'ye kadar geçirilmesi planlanan bu anlaşma kapsamında NAFTA'ya göre değişiklik gösteren kararlar aşağıda gösterilmektedir (USTR, 2018):

- **Menşei kuralı:** Otomobilleri oluşturan parçaların en az %75'inin üye ülkelerde üretilme zorunluluğunun ve bu ürünlerin sıfır gümrük tarifesiyle vergilendirilmesinin olması (NAFTA'da bu oran %62,5'ti).
- **İşgücü koşulu:** Otomobil parçalarının %40 ila %45 arasındaki üretimini yapan işçilerin 2023 itibariyle saatlik en az 16 \$ kazanması öngörülmektedir. Aynı zamanda Meksika'daki işçilere sendikaya üye olma hakları verilecek, ülkedeki göçmen emek gücüne karşı korumacı önlemler alınacak ve kadınların ayrımcılığı uğramasının önüne geçilecek. Ülkeler, diğer ülkelerde işçi haklarının zedelendiğini görürlerse yaptırım kararı alabilirler.
- **ABD çiftçileri açısından:** Bu anlaşma ile ABD'li çiftçilere Kanada süt ürünleri piyasasına erişme imkânı ortaya çıktı.
- **Sona erme hükmü:** Anlaşma 16 yıl sonra sona erecektir. Ayrıca her 6 yılda bir gözden geçirilecek ve ABD, Kanada ve Meksika ülke olarak uzatma kararı alabilirler.

Varılan yeni anlaşma, ülkeler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir. Diğer taraftan NAFTA'ya göre yukarıda yer alan değişiklikler, ABD'nin çıkarlarına daha fazla hizmet etmektedir. Her ne kadar Trump'la beraber BREXIT benzeri bir süreç NAFTA'da yaşanmamış olsa da ABD anlaşmanın güncellenerek kendi çıkarlarının daha fazla korunması yolunda adımlar atarak entegrasyon modeline dair çeşitli kısıtlamaların kabul edilmesini sağladı.

İngiltere ve ABD dünyadaki önemli ekonomik güçler olması nedeniyle hem uluslararası ticareti hem de küresel ekonomiyi etkileme yetisine sahiptirler. Bu ülkelerin ekonomik entegrasyonlara yönelik izlediği politikalar dünya ölçeğinde domino etkisi yaratabilir. Bu sebepten ötürü son dönemde izlenen korumacı politikalar ekonomik entegrasyonları da etkileyerek entegrasyonlardan ayrılma süreçlerini ortaya çıkarabilir.

BÖLÜM 4: ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ: YAKINSAMA MODELİ VE ÇALIŞMANIN BULGULARI

Yapılan bu çalışmada ekonomik entegrasyonlara üye olan ülkelerin ihracatlarının entegrasyon süreciyle beraber birbirlerine yakınsayıp yakınsamadıkları ortaya koyulmaktadır. Ekonomik entegrasyonların temel amaçları arasında yer alan entegrasyona üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada ülkelerin ihracatları arasındaki yakınsamanın farklı entegrasyon türlerine ve farklı coğrafyalara göre varlığı entegrasyon öncesi ve sonrası olarak iki dönem karşılaştırılarak sınımlanmaktadır.

Çalışmada incelenen ekonomik entegrasyon modellerinin dünya genelini kapsamasına, farklı coğrafyalarda bulunmasına ve farklı ekonomik entegrasyon safhalarında olmasına dikkat edilerek çalışmada daha önce de belirtilen aşağıdaki ekonomik entegrasyonlar ele alınmaktadır:

- Ekonomik entegrasyon safhasını günümüzde en ileri boyuta taşımış olan AB,
- Dünyanın en fazla GSYİH'sini üreten ABD'yi de bulunduran eski adıyla NAFTA,
- Gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu ortak pazar MERCOSUR,
- Bir diğer gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu serbest ticaret bölgesi AFTA,
- Dünyanın aktif en eski gümrük birliği olan SACU

Yukarıda yer alan entegrasyonlardan AB için öncelikle 2004 genişlemesinden önce AB-15 ülkesi için analiz gerçekleştirilmektedir. Bunun sebebi birliğin entegrasyon öncesi ve sonrası durumla hem karşılaştırılabilir olması hem de 2004 genişlemesinden önce üye ülkelerin göreceli olarak gelişmişlik seviyelerinin birbirlerine benzemesidir. Analize konu olan entegrasyonlar için ele alınan dönemler ise şu şekildedir:

- AB -15:
  - Birinci Dönem: 1970-1992
  - İkinci Dönem: 1993-2016
- AB-25:
  - 2004-2016
- AB-27:
  - 2007-2016
- AB 15 ve Türkiye:
  - 1996-2016
- NAFTA:
  - Birinci Dönem: 1970-1993
  - İkinci Dönem: 1994-2016
- MERCOSUR:

- Birinci Dönem: 1967-1991
- İkinci Dönem: 1992-2016

- AFTA:
  - Birinci Dönem: 1970-1992
  - İkinci Dönem: 1993-2016

- SACU:
  - 1980-2016

Ekonomik entegrasyonlarda eğer karşılaştırma yapılabilirse entegrasyon öncesi ve sonrası (iki eşit dönem olmasına dikkat edilerek) dönemler arasında karşılaştırma yapılarak analizler gerçekleştirilmektedir. Buradaki amaç entegrasyonların ülkeler arasında herhangi bir ihracat yakınsaması sürecini başlattığını ya da sürdürdüğünü ortaya koyabilmektir.

Araştırmada kullanılacak olan yakınsama modeli, Phillips ve Sul'un (2007) yapmış oldukları çalışmayı referans alarak uygulanmaktadır. Buna göre panel veri setlerine uygulanacak olan yakınsama modelleri logaritmik t regresyon testi yardımıyla elde edilecek ve yakınsayan ülkelerin hangi kümelerde toplandıkları bulunacaktır. Elde edilen ülke küme gruplarının birbirleriyle birleşme eğilimi gösterip göstermedikleri yakınsama modelinin devamında analiz edilecektir. Çalışma sonucunda elde edilecek olan sonuçlara ilişkin yorumlar Phillips ve Sul (2009) ile Du'nun (2017) çalışmaları yardımıyla yapılacaktır.

Çalışmanın bu kısmında çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemler anlatıldıktan sonra elde edilen bulgular üzerinde durulacaktır. Ekonometrik analiz bölümünde birim kök testi üzerinde durulduktan sonra ikinci kısmında ise yakınsama modelinin detayları aktarılarak modelin uyguladığı testlere ilişkin ekonometrik yaklaşım ifade edilmektedir. Çalışmanın devam eden bölümünde ise yukarıda bahsi geçen testlerin uygulanması sonucunda ulaşılan sonuçlar verilmekte ve bu sonuçlar doğrultusunda çalışmanın bulguları üzerinde durulmaktadır. Elde edilen sonuçlar, ekonomik entegrasyonlardaki yakınsamanın varlığını sınarken diğer taraftan ilgili entegrasyonda herhangi bir iraksamanın mevcudiyetini de sorgulamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ekonometrik analizleri sonuçlarına göre ekonomik entegrasyonların üye ülkeler üzerindeki etkisinin yakınsama modeli ile ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak farklı bölgeler ve farklı entegrasyon modellerini ele alan bu çalışma ile yakınsama yazınına ihracat açısından katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

4.1. Çalışmanın Ekonometrik Yöntemi

Çalışmada yer alan veri setleri panel verisi olsa da her bir ülkenin ihracat verileri zaman serisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenden ötürü çalışmanın devam eden bölümünde yakınsama modelinden önce ülkelerin ihracat zaman serilerinin izledikleri trendleri ve birim köklerini belirlemek adına Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi üzerinden Dickey-Fuller Genelleştirilmiş En küçük Kareler (DF-GLS) testine yer verilmektedir. Çalışma kapsamında çok kırılmalı birim kök analizlerinin yapılması mümkün olsa da bu

analizlerin kısa dönemli serileri durağanlaştırmaya zorlamaları nedeniyle çalışmada tercih edilmemektedir. Bu sebepten dolayı yazında genel kabul görmüş olan DF-FLS testi uygulanmaktadır. Birim kök testinin gerçekleştirilmesinin ardından geleneksel yakınsama modellerinin yerine uygulanması daha esnek koşullar altında olan ve etkin sonuçlar veren Phillips ve Sul'un (2007) yakınsama modeli kullanılacaktır.

4.1.1. Serilerin birim kök testi analizleri

Stokastik süreçleri barındıran zaman serileri, genellikle sürekli değişken ve pozitif reel sayılar kümesinden oluşmaktadır (Palma, 2016: 16). Bahsi geçen stokastik süreç haricinde zaman serilerinin deterministik yapısı sabit katsayının, trendin ya da mevsimselliğin varlığına bağlıdır. Rassal süreçleri izleyen zaman serilerinin zamana bağlı olarak ortalamasının, sapmasının ve otokovaryansının değişmemesi serilerin durağan olduğunu göstermektedir. Eğer seriler durağan süreci izlemiyorsa dışarıdan gelecek şoklar seride kalıcı etki bırakacaktır. Regresyon analizlerinde durağan olmayan serilerin kullanılması gerçek sonuçları vermeyeceğinden ötürü serilere uygun dönüştürmeler uygulanarak serilerin durağanlaşması sağlanır. Birim kök testleri bu bağlamda kullanılmakta olup serilerin durağanlık seviyelerini ortaya koymaktadır.

Durağan olmayan serilerin en temel örneği olan AR(1) modeli (41) numaralı denklemde verilmektedir:

$$y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \varepsilon_t; \quad \varepsilon_t : wn(0, \sigma^2) \quad (41)$$

Yukarıda yer alan (1) numaralı denklemde hata terimlerinin dağılımı beyaz gürültüyü (white noise) izlemekte, ortalaması 0 ve varyansı sabittir. Böylece hata terimleri martingale-fark dizisini izleyerek kendi geçmişinden ve ortalamasından bağımsız bir seri olmaktadır (Charles vd., 2011: 151). Zaman serisinin durağanlığını bulmak için test edilen hipotezler (42) numaralı ifadede yer almaktadır:

$$H_0: \phi = 1, H_1: \phi < 1 \quad (42)$$

(42) numaralı ifadede sıfır hipotez serinin fark durağan olduğunu, alternatif hipotez ise serinin seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. (41) numaralı denklemde yer alan eşitliğin her iki tarafından y_{t-1} çıkarıldığı takdirde elde edilen denklem ve hipotezler (43) numaralı ifadede belirtilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha + \theta y_{t-1} + \varepsilon_t; \quad H_0: \theta = 0, H_1: \theta < 0 \quad (43)$$

Yukarıda verilen hipotezlerin sınanması t-dağılımına uymamaktadır ve bu nedenden ötürü Dickey-Fuller (1979) birim kök testi sınanması Dickey-Fuller dağılımına göre yorumlanabilmektedir. Bu dağılıma göre elde edilen olasılık değeri kritik kabul edilen oranlardan küçükse sıfır hipotez alternatif hipotez lehinde reddedilmektedir. Diğer taraftan ilgili birim kök analizi sonucunda elde edilen kalıntıların otokorelasyon ilişkisini yok etmek adına Dickey ve Fuller (1981) birim kök testini daha dinamik hale getirerek genişletmişlerdir. Buna göre bağımlı değişkenin uygun gecikmeli değerleri modele eklenerek yeni bir denkleme (44) ulaşılmaktadır:

$$\Delta y_t = \alpha + \theta y_{t-1} + \eta t + \gamma_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \gamma_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (44)$$

Yukarıda verilen (44) denklemde y_{t-1} ifadesinin katsayısının t-oranı seride birim kök olup olmadığını belirlemek adına Dickey-Fuller kritik değerlerine göre yorumlanır. Buna ek olarak serilerde zaman trendi mevcutsa modele trend eklenerek durağanlık testi gerçekleştirilir. Özellikle küçük örneklerde Elliott, vd. (1996) tarafından Dickey-Fuller testi temelinde geliştirilen DF-GLS birim kök testi daha etkin sonuçlar vermektedir. Çalışmada uygulanan DF-GLS testi serideki trendi ortadan kaldırarak uygun gecikme uzunluğunda serilerin birim kök içerip içermediğini göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu Ng ve Perron (1995) ardışık t istatistiğine göre belirlenmektedir. Test edilen $H_0: \theta = 0$ 'dır ve buna bağlı olarak y_t 'nin rassal yürüyüş izlemesidir.

4.1.2. Yakınsama modeli ve logaritmik t testi

Yakınsama modeli panel verilerinde özellikle büyüme yazınında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Yazının büyük bir kısmı farklı ülkeler ve bölgelerdeki yakınsamanın ölçülmesine yönelik olarak yapılan yöntem geliştirme çabalarından oluşmaktadır. Yakınsama modeli ekseriyetle büyüme yazınına (kişi başına çıktının uzun vadede yakınsaması hipotezi nedeniyle) katkıda bulunmuş olsa da farklı konu başlıklarında da yakınsama modeli kullanılarak analizler yapılabilmektedir. Yakınsama modelinin iktisadi büyüme dışında enerji, karbondioksit salımı, ev fiyatları ve kurumlar vergisi gibi değişkenlerin olduğu modellerde kullanıldığı ve bu değişkenlerin yakınsamasının analiz edildiği çalışmaların yazında yer aldığı söylenebilir. Çalışmada kullanılacak olan model, yakınsama hipotezini Phillips ve Sul (2007) tarafından hazırlanmış olan doğrusal olmayan zamana göre değişen faktör modeli doğrultusunda değerlendirmektedir. Uygulanacak olan yakınsama testine konu olan serilerin trend durağan ya da stokastik durağan olmama süreçlerine dair herhangi bir varsayım yapılmamaktadır. "log-t testi" olarak adlandırılan ilgili yakınsama modelinin bu çalışmada kullanılmasının temel sebebi, geleneksel yakınsama modellerinin (beta, sigma yakınsama modellerinin) tam olarak doğru sonuçlar vermemesi ihtimalidir. Örneğin geleneksel yakınsama yöntemi birim köklü olan serilerde asimptotik beraber hareketleri belirlemede zayıf kalmaktadır. Ayrıca sigma yakınsama farklı birimler arasındaki dağılımın birbirine benzemesi üzerinde dururken beta yakınsaması genellikle gelir ile büyüme arasındaki ters ilişkinin varlığını sınamaktadır. Ayrıca sigma yakınsamanın olması için beta yakınsamasının varlığı gerekli olsa da yeterli değildir. Diğer taraftan yakınsama modellerindeki ortak amaçlardan biri yakınsamanın gerçekleştiği kümeleri ortaya koymaktır. Bu konuya ilişkin olarak geleneksel yakınsama modellerinde kümeleme süreci önceden bilinen bilgi kümesine (ülkelerin coğrafyası ya da birimlerin kurumları gibi) göre değerlendirilmektedir. Log-t testi ile kurulan yeni algoritma sayesinde uygulanan yakınsama testi sonucunda benzer geçiş sürecine sahip olan ülkelerin kendi aralarında kümeler oluşturmasına imkân verilmektedir.

Panel veri modelinin kurulması için öncelikle X_{it} ifadesinin eşitliği verilmelidir:

$$X_{it} = g_{it} + \alpha_{it} \quad (45)$$

(45) numaralı eşitlikte yer alan g_{it} ifadesi denklemin sistematik kısmını (kalıcı ortak ifadesi) ve α_{it} ifadesi denklemdaki geçici kısmıdır. Denklemdaki bu ortak ifadeleri kendine özgü terimlerinden ayırmak için (45) numaralı denklem aşağıdaki ifadeye dönüşür:

$$X_{it} = \left(\frac{g_{it} + \alpha_{it}}{u_t} \right) u_t = \delta_{it} u_t \quad (46)$$

Yukarıda yer alan ifadedeki δ_{it} terimi zamana göre değişen eşitliğin kendine özgü unsuru iken u_t tek ortak bileşendir. Ayrıca, zamana göre değişen faktör yükü katsayısı olan δ_{it} ifadesi ortak trend u_t ile X_{it} arasındaki mesafeyi göstermektedir. Modelin tahmin edilmesi için Phillips ve Sul (2007) δ_{it} ve u_t üzerinde bazı kısıtlamalara giderek göreceli geçiş parametresi olan h_{it} ifadesini elde etmişlerdir:

$$h_{it} = \frac{X_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N X_{it}} = \frac{\delta_{it}}{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \delta_{it}} \quad (47)$$

h_{it} ifadesi her bir ülke için panel ortalamasına göre geçiş yolunun planını göstermektedir. (47) numaralı denklem dikkate alındığında h_{it} teriminin yatay kesit ortalaması bire yakınsarken yatay kesit varyansı aşağıdaki şartı sağlamalıdır:

$$H_{it} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (h_{it} - 1)^2 \longrightarrow 0 \text{ if } \lim_{t \rightarrow \infty} \delta_{it} = \delta, \text{ (tüm } i \text{ ifadesi için)}$$

X_{it} ifadesinin yakınsaması için (48) numaralı eşitliğin sağlanması gereklidir:

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \frac{X_{it}}{X_{jt}} = 1 \text{ (tüm } i \text{ ve } j \text{ 'ler için)} \quad (48)$$

Bu durum aynı zamanda göreceli yakınsamanın koşulu olarak da nitelendirilebilir. Buna ek olarak zamana göre değişen faktör yükü katsayısı için de aynı durum geçerlidir. Yani zaman sonsuza giderken δ_{it} 'nin limiti δ ifadesine yaklaşmaktadır. δ_{it} ifadesinin daha açık şekilde yazılması ise şu şekildedir:

$$\delta_{it} = \delta_i + \sigma_{it} \varphi_{it}, \quad \sigma_{it} = \frac{\sigma_i}{L(t)t^\alpha}, \quad t \geq 1, \sigma_i > 0 \text{ (tüm } i \text{ 'ler için)} \quad (49)$$

$L(t)$ ifadesinin muhtemel seçenekleri arasında $\log(t)$, $\log^2(t)$ ya da $\log(\log(t))$ dağılımları yer almaktadır. Monte Carlo simülasyonunda kullanılan yakınsama modelinde $L(t) = \log(t)$ olarak gösterilmektedir.

Phillips ve Sul (2007) geliştirmiş oldukları regresyon t testi modelinde yakınsamanın sıfır hipotezi şöyledir:

$$H_0 : \delta_i = \delta \text{ ve } \alpha \geq 0, \quad H_1 : \delta_i \neq \delta \text{ ve } \alpha < 0.$$

Yukarıda verilen hipotez testi aşağıdaki "log t" regresyon modeli vasıtasıyla uygulanabilir:

$$\log\left(\frac{H_t}{H_t}\right) - 2\log(\log(t)) = \alpha + b \log(t) + \varepsilon_t; \quad t = [rT], [rT] + 1, \dots, T \text{ ve } r > 0 \quad (50)$$

Örneklem başlangıç kesim oranının (r) belirlenmesi yukarıda yer alan regresyon modelini doğrudan etkilemektedir. Monte Carlo simülasyonu r ifadesinin 0,2 ila 0,3 arasında olması yakınsama modelinde tatminkâr sonuçlar vermektedir. Özellikle küçük örnekleme ($T \leq 50$) $r = 0,3$ olarak alınırken büyük örneklemlerde $r = 0,2$ olarak alınabilir.

Modelin devamında ise tek taraflı t testi uygulanarak regresyon t istatistiği elde edilmektedir. Buna göre:

$$t_b = \frac{\hat{b} - b}{s_b} \rightarrow N(0, 1) \quad (51)$$

Regresyon t istatistiği sonucuna göre hipotezler kabul ya da reddedilmektedir. Buna göre:

$$H_0 : t_{skor} \leq -1,65, \quad H_1 : t_{skor} > -1,65 \quad (52)$$

Eğer sıfır hipotez reddedilemezse yakınsamanın ya da ıraksamanın olmadığı ortaya çıkmaktadır. Eğer sıfır hipotez yanlışlanırsa da ilgili birimler arasında t skorunun işaretine bakılarak ıraksama ya da yakınsamanın olduğu söylenebilir.

Sıfır hipotezin tüm panel için reddedilmesi alt gruplarda yakınsama olmadığı manasına gelmemektedir. Yakınsayan kümeleri ortaya koyan algoritmaya Schnurbus vd. (2017) bazı küçük eklemeler yaparak algoritmanın daha etkin sonuçlar vermesine katkıda bulunmuşlardır.

4.2. Ekonometrik Analizin Uygulanması ve Bulgular

Çalışmada yer alan serilerin birim kök analizi sonuçları ve ihracat yakınsaması hızıyla beraber ekonomik entegrasyonlardaki alt kümelerin neler olduğu bu bölümde verilmektedir.

4.2.1. Birim kök testi sonuçları

Ülkelerin ihracat serilerindeki yakınsama modelini incelemeyen önce serilerin durağanlık seviyeleri DF-GLS testi yardımıyla tahmin edilmektedir. Tablo 19'da ülkelerin ihracat serilerinin birim kök testi yer almaktadır.

Tablo 19. Ekonomik Entegrasyon Üyesi Ülkelerin İhracat Zaman Serilerinin Birim Kök Testi Sonuçları

AB – 15	I (0)		I (1)	
	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
Almanya	5	-1,294	4	-3,011**
Fransa	1	-1,141	0	-4,545***
İtalya	0	-1,312	0	-4,764***
Belçika	1	-1,947	3	-3,666**
Hollanda	0	-2,314	0	-4,199***
Lüksemburg	1	-1,841	0	-2,950*
Birleşik Krallık	4	-0,452	3	-4,965***
İrlanda	1	-0,342	0	-4,275***
Danimarka	0	-2,541	0	-6,325***
Yunanistan	0	-1,519	0	-5,192***
İspanya	9	-0,431	8	-2,694*
Portekiz	0	-0,908	1	-5,782***
Avusturya	0	-1,338	0	-4,753***
Finlandiya	0	-0,961	0	-5,133***
İsveç	0	-1,578	8	-2,949**
AB - Diğer Üyeler ve Türkiye	I (0)		I (1)	
	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
Macaristan	0	-1,007	1	-33,986***

Polonya	0	-0,924	0	-2,270**
Çekya	0	-0,985	1	-12,961***
Slovakya	0	-1,244	0	-2,047**
Slovenya	0	-0,88	0	-4,978***
Letonya	0	-1,631	0	-1,822**
Litvanya	0	-1,458*	0	-1,274**
Estonya	0	-1,319*	0	-1,940**
Malta	1	-5,287***	-	-
Güney Kıbrıs	3	-18,391***	-	-
Bulgaristan	0	-2,42**	-	-
Romanya	0	-1,927**	-	-
Türkiye	0	-0,904	8	-0,659
	I (0)		I (1)	
AFTA	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
Brunei	6	-2,273	1	-2,267
Endonezya	9	-0,995	8	-3,855**
Filipinler	7	-2,163	0	-4,031***
Malezya	9	-0,209	8	-3,189**
Singapur	1	-0,986	8	-3,798***
Tayland	9	-0,396	8	-4,115***
	I (0)		I (1)	
MERCOSUR	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
Brezilya	3	-1,325	10	-2,48*
Arjantin	0	-2,102	0	-3,905***
Paraguay	7	-3,165**	-	-
Uruguay	9	-1,095	8	-2,846**
	I (0)		I (1)	
NAFTA	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
ABD	1	-1,531	8	-4,304***
Kanada	7	-0,953	1	-5,956***
Meksika	1	-1,114	0	-6,19***
	I (0)		I (1)	
SACU	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru	Uygun Gecikme	DF-GLS Test Skoru
Botswana	0	-3,049*	4	-4,156***
Lesotho	0	-1,917	0	-3,244*
Namibya	1	-1,44	0	-3,243*
Güney Afrika	3	-1,687	0	-3,263*
Eswatini	0	-1,322	0	-3,507**

Elde edilen birim kök analizleri sonucunda ihracat serilerinin çoğunun birinci farklarında durağan oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan birinci farkı alınsa dahi durağan olmayan Türkiye ve Brunei ihracat zaman serileri Dickey-Fuller testinde birinci farklarında

durağanlaşmaktadır. Buna ek olarak çalışmada kullanılan yakınsama modelinde serilerin durağan olma ya da olmama yönünde herhangi bir varsayımda bulunulmadığı görülmektedir. Ayrıca zaman serilerinin yeterince uzun olmamaları da birim kök testi analizlerinin doğru sonuçlar vermesini engelleyebilir. Diğer taraftan uzun zaman serileri olan AB-15, AFTA ve NAFTA'daki tüm ihracat veri setlerinin birinci farklarında durağan oldukları DF-GLS testi yardımıyla bulunmaktadır.

4.2.2. Ekonomik entegrasyonlara yakınsama modelinin uygulanması

Çalışmada uygulanan yakınsama modeli ekonomik entegrasyonlarda yer alan ülkelerin ihracatlarındaki değişimi irdelemektedir. Ayrıca çalışmada ilgili entegrasyonların etkin olup olmadığını gözlemleyebilmek adına üyelik öncesi ve üyelik sonrası dönemler de dikkate alınarak yakınsama analizi gerçekleştirilmektedir. Tek taraflı t istatistiğine göre değerlendirilen sonuçlarda ulaşılan t skorunun -1,65 değerinden büyük olması halinde katsayının istatistiksel açıdan anlamlı sonuç verdiği söylenebilir (Du, 2017: 4). Katsayının 2'den büyük olduğu durumlarda kümedeki ülkeler arasında mutlak yakınsama söz konusuysen, 2'den küçük ve pozitif değerlerinde koşullu yakınsamanın mevcudiyeti ortaya çıkmaktadır. t skorunun anlamlı olduğu ancak katsayının negatif olması halinde ülkeler arasında ıraksama süreci bulunmaktadır. Çalışmanın analizine geçmeden Tablo 20'de incelenen ekonomik entegrasyonların 2017 yılındaki toplam ihracatı dünya genelinde uluslararası ticaretten aldıkları paylarla beraber sunulmaktadır:

Tablo 20. Çalışmada Analiz Edilen Ekonomik Entegrasyonların İhracatları (Milyar \$) ve Dünya Genelinde Aldıkları Paylar (2017)

	GSYİH'deki Payı	İhracat Miktarı (Milyar \$)	Dünya Ticaretindeki Payı
Dünya	80.14 milyar \$	17585,2	
AB	%21,2	5718,7	%32,5
NAFTA	%27,9	2376,4	%13,5
AFTA	%3	1068,8	%6,1
MERCOSUR	%3,4	324,6	%1,85
SACU	%0,5	101,9	%0,58

Kaynak: ITC, 2018 ve IMF, 2019.

Analizde incelenecek olan ekonomik entegrasyonların dünya ticaretinin yaklaşık %55'ini kapsamaktadır. Bu entegrasyonlar arasından en büyük pay dünya ihracatının yaklaşık %32,5'ine sahip olan AB'dir. Bu oran dikkate alındığında AB'nin ticaretteki payının dünyadaki GSYİH'deki payından yaklaşık olarak %11,3 daha fazla olduğu görülebilir.

AB'deki üye ülkelerin ihracatları ve entegrasyon içindeki payı Tablo 21'de verilmektedir:

Tablo 21. AB Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve Entegrasyon Genelinde Aldıkları Paylar (2017)

Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	AB İhracatındaki Payı	Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	AB İhracatındaki Payı
Almanya	1450,2	%25,4	Slovakya	84,5	%1,5
Fransa	523,4	%9,2	Romanya	70,6	%1,2
Hollanda	505,9	%8,8	Finlandiya	67,3	%1,2
İtalya	503,1	%8,8	Portekiz	62,2	%1,1
Birleşik Krallık	442,1	%7,7	Yunanistan	32,1	%0,56
Belçika	429,9	%7,5	Bulgaristan	30,2	%0,53
İspanya	319,6	%5,6	Litvanya	29,3	%0,51
Polonya	221,3	%3,9	Slovenya	28,7	%0,50
Çekya	180,0	%3,1	Hırvatistan	15,7	%0,28
Avusturya	167,9	%2,9	Estonya	15,3	%0,27
İsveç	153,1	%2,7	Lüksemburg	13,9	%0,24
İrlanda	138,1	%2,4	Letonya	12,8	%0,23
Macaristan	113,4	%2,0	Kıbrıs Rum Kesimi	3,3	%0,06
Danimarka	101,6	%1,8	Malta	2,5	%0,04
	İhracat Miktarı (Milyar \$)	AB İhracatındaki Payı	Dünya İhracatındaki Payı		
Türkiye	157,1	%2,7	%0,9		

Kaynak: ITC, 2018.

Tablo 21’de verilen rakamlara göre AB içinde en büyük ihracat payına sahip olan ülkeler arasında ekonomileri de güçlü olan Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Birleşik Krallık bulunmaktadır. AB’de ihracat payı en düşük olan ülkeler ise 2004 genişlemesinde birliğe katılan Malta, Kıbrıs Rum Kesimi ve Letonya’dır. Birliğin en son üyesi olan Hırvatistan 28 ülke arasından 23. ihracatçı ülke iken Bulgaristan 20. ve Romanya ise 16. ihracatçı ekonomilerdir.

AB ile üyelik müzakerelerine devam eden ancak gümrük birliği üyesi olan Türkiye’nin ihracatına ilişkin bilgilere bakıldığında ise AB içinde 11. en büyük ihracatçı ekonomiye sahip olduğu görülmektedir.

AB’ye ilişkin olarak yapılan ihracat yakınsama modellerinin sonuçları çalışmanın devam eden kısmında birliğin genişleme süreçleri dikkate alınarak verilmektedir. Tablo 22’de AB’nin 15 üye ülkesi arasında 1970-1992 yıllarını kapsayan dönemdeki ihracat yakınsama testi sonuçları görülmektedir:

Tablo 22. AB-15 için 1970-1992 Dönemi Yakınsama Sonuçları

	Ülkeler	Katsayısı	t-Testi
	AB – 15 (1970-1992)	-0,9355	-9,0454
• Küme 1	İtalya, Birleşik Krallık	-0,004	-0,021
• Küme 2	Belçika, İspanya	-0,295	-1,531
• Küme 3	Avusturya, İsveç	-0,208	-0,944
• Küme 4	İrlanda, Danimarka	-0,01	-0,04
• Küme 3+4	Avusturya, İsveç, İrlanda, Danimarka	-0,273	-1,309
• Küme Dışı	Almanya, Fransa, Hollanda, Luxemburg, Yunanistan, Portekiz, Finlandiya	-0,976	-9,621

AB-15'in genel olarak herhangi bir yakınsama sürecinde olmadığı görülmekle beraber bu dönemdeki ülkelerin oluşturdukları ülke grupları kendi aralarında ihracat açısından koşullu olarak ıraksamaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı olan t skoruna rağmen katsayıların negatif olması ülkelerin ihracatlarının tek pazara geçilmeden önce birbirine yakınsamadığını ifade eder.

Avrupa Birliği Anlaşması ile entegrasyona üye olan ülkelerin ihracat yakınsamaları pozitif yönde değişmiştir. Bu durumun detayları Tablo 23'te sunulmaktadır:

Tablo 23. AB Anlaşması Sonrasında AB-15 için (1993-2016) Yakınsama

	AB – 15 (1993-2016)	-1,0223	-13,3367
• Küme 1	Fransa, Hollanda	0,996	1,175
• Küme 2	İtalya, Belçika, Birleşik Krallık	0,377	1,303
• Küme 3	Avusturya, İsveç	1,446	2,49
• Küme 4	Portekiz, Finlandiya	0,005	0,025
• Küme Dışı	Almanya, Lüksemburg, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, İspanya	-1,048	-13,75

AB üyesi 15 ülke toplu olarak ihracat yakınsamasına sahip olmasa dahi yukarıda yer alan 4 kümenin de ihracat açısından koşullu olarak yakınsadığı gözlemlenmektedir. Bu durumda küme olan ülkeler kendi içlerinde ihracatla beraber diğer makro ekonomik göstergeler de dikkate alındığı zaman yakınsamaktadırlar. Diğer taraftan birlik içerisinde önemli bir güç olarak görülen Almanya hiçbir kümeye dahil olamamaktadır.

2004 yılındaki genişleme ile beraber AB'nin üye sayısı 25'e ulaşırken bazı çevreler bu genişlemenin doğru olmadığını vurgulamaktaydılar. SSCB'nin dağılmasının ardından Avrupa kıtasında bağımsızlığını ilan eden çoğu ülke bu genişleme sürecinde AB üyesi

oldular. 2004 yılından beri AB üyesi ülkelerin ihracat yakınsama testi sonuçları Tablo 24’te gösterilmektedir:

Tablo 24. AB -25 için 2004-2016 Döneminde Yakınsama

	AB – 25 (2004-2016)	-1,202	-11,8197
• Küme 1	Avusturya, İsveç, Çekya	1,005	1,816
• Küme 2	İrlanda, Macaristan, Slovakya	0,101	0,368
• Küme 3	Portekiz, Finlandiya	0,991	1,859
• Küme 4	Yunanistan, Slovenya, Litvanya	0,339	1,048
• Küme 5	Lüksemburg, Letonya, Estonya	1,014	2,017
• Küme 6	Malta, Güney Kıbrıs	0,573	1,282
• Küme Dışı	Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Birleşik Krallık, Danimarka, İspanya, Polonya	-1,258	-12,552

Tablo 24’te verilen rakamlara göre AB’nin genel olarak bir ihracat yakınsamasının olmadığı görülmektedir. Buna ek olarak ekonomik entegrasyona üye olan 18 ülke için kendi küme gruplarında koşullu yakınsamanın olduğu söylenebilir. Ancak AB -15 üyesi olan 8 ülke için yakınsama modeli dahilinde herhangi bir kümeye dahil olamadıkları bulunmuştur. Bu nedenden ötürü 2004 genişlemesinden sonra AB’nin esas üyeleri denilebilecek Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Danimarka ve İspanya gibi ülkeler ihracat yakınsaması açısından entegrasyondan ayrı bir yol izlemektedir.

AB’ye yönelik olarak yapılan eleştirilerden bir diğeri ise 2007 yılında birliğe dahil olan Bulgaristan ve Romanya’nın hazır olmadan AB üyesi olarak kabul edilmesidir. Buna bağlı olarak AB-27 için yapılan ihracat yakınsaması Tablo 25’te yer alan sonuçları vermektedir:

Tablo 25. AB-27 ülkesinde 2007-2016 Döneminde Yakınsama

	AB – 27 (2007-2016)	-1,345	-12,551
• Küme 1	İtalya, Birleşik Krallık	0,643	1,41
• Küme 2	Avusturya, İsveç, Çekya	0,229	0,419
• Küme 3	Danimarka, Slovakya	1,213	2,427
• Küme 4	Portekiz, Finlandiya, Romanya	0,731	1,752

• Küme 5	Yunanistan, Slovenya, Litvanya	0,087	0,278
• Küme 6	Lüksemburg, Letonya, Estonya	0,766	1,472
• Küme 7	Malta, Güney Kıbrıs	2,732	1,545
• Küme Dışı	Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İrlanda, İspanya, Macaristan, Polonya, Bulgaristan	-1,321	-11,946

Tablo 25 ile ihracat yakınsamasına dair AB -27 için sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre AB içindeki kümelenmenin çok fazla değişmediği gözlemlenirken sonradan üye olan Bulgaristan ve Romanya için farklı sonuçlar bulunmuştur. Romanya birlikte Portekiz ve Finlandiya'nın olduğu küme grubunda bu ülkelere ihracat açısından koşullu olarak yakınsarken diğer taraftan Bulgaristan, Romanya kadar birliğe ihracat rakamları dikkate alındığında entegre olamamış ve yakınsama kümeleri dışında kalmıştır. Buna ek olarak Malta ve Güney Kıbrıs arasındaki ihracat yakınsamasının nutlak olduğu görülmektedir.

AB için tartışılan bir diğer konu ise Türkiye'nin üyeliği konusudur. Birliğe tam üye olmak adına yapılan başvuru henüz nihayete erdirilememiştir. Ancak 1995 yılında imzalanan gümrük birliği anlaşması ile Türkiye ticarete AB ile arasındaki gümrük ve eş etkili vergileri kaldırmıştır (Türkiye her ne kadar gümrük birliği üyesi olsa da anlaşma sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır). Türkiye'nin AB-15 ile ihracat yakınmasının analizi ise Tablo 26'da sunulmaktadır:

Tablo 26. Gümrük Birliği Anlaşması Sonrasında AB-15 ve Türkiye Arasında (1996-2016) Yakınsama

	AB – 15 + Türkiye (1996-2016)	-1,044	-13,185
• Küme 1	Fransa, Hollanda	0,713	0,814
• Küme 2	İtalya, Belçika, Birleşik Krallık	0,379	1,769
• Küme 3	İrlanda, Avusturya, İsveç, Türkiye	0,347	1,215
• Küme 4	Portekiz, Finlandiya	0,199	0,813
• Küme Dışı	Almanya, Lüksemburg, Danimarka, Yunanistan, İspanya	-1,094	-14,318

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Türkiye'nin 1996-2016 döneminde AB'de ihracat açısından Bulgaristan gibi küme dışında kalmadığı İrlanda, Avusturya ve İsveç kümesinde yer alarak bu ülkelerin ihracatlarının izlediği yola koşullu da olsa yakınsadığı görülmektedir.

AB dışında diğer entegrasyonlardaki ihracat yakınsamalarında ise entegrasyon öncesi ve sonrası durum mevcuttur. Dünyanın en büyük ekonomisi ABD'nin içinde bulunduğu NAFTA ekonomik entegrasyonunda ise Kanda ve Meksika'nın 2017 yılındaki ihracat

rakamları arasında çok fazla fark bulunmamaktadır. Tablo 27’de NAFTA’daki ülkelerin ihracatları verilmektedir:

Tablo 27. NAFTA Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve NAFTA’daki Payları (2017)

Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	NAFTA İhracatındaki Payı
ABD	1546,2	%65,1
Kanada	420,6	%17,7
Meksika	409,4	%17,2

Kaynak: ITC, 2018.

Amerika kıtasının kuzeyindeki NAFTA için de yakınsama açısından durum MERCOSUR ile benzerlik göstermektedir. Nitekim ABD ve Brezilya’nın entegrasyonlar içindeki ihracat payları hemen hemen entegrasyonun 2/3’ü kadardır. NAFTA öncesi dikkate alındığında ülkelerin ihracat yakınsamaları Tablo 28’de belirtilmektedir:

Tablo 28. Serbest Ticaret Anlaşması Öncesinde NAFTA Üyesi Ülkelerde (1970-1993) Yakınsama

	NAFTA (1970-1993)	-0,4511	-3,3211
• Küme 1	Kanada, Meksika	-0,083	-0,435
• Küme Dışı	ABD	-	-

NAFTA öncesinde Kanada ve Meksika arasında ihracatta güçlü olmasa da bir ıraksama süreci gözlemlenmektedir. NAFTA ile beraber yakınsama süreci başlamış olup sonuçlar Tablo 29’da sunulmaktadır:

Tablo 29. Serbest Ticaret Anlaşması Sonrasında NAFTA Üyesi Ülkelerde (1994-2016) Yakınsama

	NAFTA (1994-2016)	-0,8295	-11,4928
• Küme 1	Kanada, Meksika	0,565	2,439
• Küme Dışı	ABD	-	-

NAFTA’da genel olarak bir yakınsamanın olmadığı Tablo 29’da görülmektedir. NAFTA ile beraber Kanada ve Meksika arasında ihracatta koşullu yakınsamanın olduğu ve ABD’nin bu yakınsama sürecine dahil olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Başka bir ekonomik entegrasyon olan AFTA’da entegrasyona üye ülkelerin entegrasyon içindeki ihracat payları Tablo 30’da verilmektedir:

Tablo 30. AFTA Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve AFTA'daki Payları (2017)

Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	AFTA İhracatındaki Payı
Singapur	373,2	%34,9
Tayland	236	%22,1
Malezya	216,4	%20,3
Endonezya	168,8	%15,8
Filipinler	68,7	%6,4
Brunei	5,6	%0,5

Kaynak: ITC, 2018.

AFTA üyesi ülkeler ihracat açısından değerlendirildiğinde Filipinler ve Brunei'nin diğer üye ülkelere nazaran ihracat açısından düşük rakamlarda kaldığı gözlemlenmektedir. Singapur ise özellikle uluslararası ticarete sağladığı kolaylıklar açısından yüksek seviyede ihracat yapmaktadır.

AFTA için serbest ticaret bölgesi oluşturulmadan önceki dönemde yakınsamadan ziyade bir ıraksamanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 31 AFTA'ya dair sonuçların detaylarını göstermektedir:

Tablo 31. Serbest Ticaret Bölgesi Öncesinde AFTA Üyesi Ülkelerde (1970-1992) Yakınsama

	AFTA (1970-1992)	-1,2808	-26,783
• Küme 1	Endonezya, Malezya	-0,308	-1,352
• Küme Dışı	Burunei, Filipinler, Singapur, Tayland	-0,252	-35,916

Sonuçlar dikkate alındığında AFTA üyesi ülkelerin serbest ticaret bölgesi öncesinde herhangi bir mutlak ya da koşullu yakınsamanın içinde olmadığı hatta Endonezya ve Malezya için ilgili dönemde ihracatlar açısından bir ıraksamanın olduğu belirtilebilir.

AFTA ile beraber 1993 sonrasında ülkeler arasındaki ihracat yakınsaması Tablo 32'de sunulmaktadır:

Tablo 32. Serbest Ticaret Bölgesi Sonrasında AFTA Üyesi Ülkelerde (1993-2016) Yakınsama

	AFTA (1993-2016)	-1,0142	-14,8875
• Küme 1	Malezya, Tayland	1,078	-1,006
• Küme Dışı	Burunei, Endonezya, Filipinler, Singapur,	1,252	-14,442

Serbest ticaret bölgesi öncesinde olan ıraksama süreci ekonomik entegrasyonun ardından bir yakınsama sürecine dönüşmüştür. Ancak yakınsama Malezya ve Tayland arasında koşullu olarak gerçekleşmektedir. Diğer ülkeler ise küme dışında kalmakta ve ihracat yakınsamasına dahil olmamaktadırlar.

Güney Amerika'daki ekonomik entegrasyon olan MERCOSUR'daki üye ülkelerin ihracatları ve entegrasyondaki toplam ihracattaki payları aşağıda yer alan Tablo 33'te sunulmaktadır:

Tablo 33. MERCOSUR Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve MERCOSUR'daki Payları (2017)

Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	MERCOSUR İhracatındaki Payı
Brezilya	217,7	%67,1
Arjantin	58,4	%18
Paraguay	8,7	%2,7
Uruguay	7,9	%2,4

Kaynak: ITC, 2018.

MERCOSUR'da entegrasyon öncesi dönemde herhangi bir yakınsama ya da ıraksama sonucuna ulaşılamamıştır. Sonuçların detayları Tablo 34'te gösterilmektedir:

Tablo 34. MERCOSUR Öncesi (1970-1991) ve Sonrası (1992-2016) Dönemde Yakınsama

	MERCOSUR (1970-1991)	-0,9934	-10,3373
	MERCOSUR (1992- 2016)	-0,9924	-10,0373
• Küme 1	Paraguay, Uruguay	1,339	-1,294
• Küme Dışı	Brezilya, Arjantin	1,958	-45,176

Ulaşılan sonuçlar bağlamında MERCOSUR ile entegrasyonda genel bir yakınsamanın mevcut olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan birlikteki Paraguay ve Uruguay ihracatlarında birbirlerine koşullu olarak yakınsamaktadır.

Son olarak ise dünyanın aktif en eski gümrük birliği olan SACU çalışmada analiz edilmektedir. SACU üyesi ülkelerin ekonomik entegrasyon içindeki ihracatları ele alındığında Güney Afrika'nın diğer ülkelere göre oldukça büyük bir ihracat hacmi bulunmaktadır. Diğer ülkelerin ve Güney Afrika'nın SACU'daki durumu Tablo 35'te gösterilmektedir:

Tablo 35. SACU Üyesi Ülkelerin İhracatları (Milyar \$) ve SACU'daki Payları (2017)

Ülke	İhracat Miktarı (Milyar \$)	SACU İhracatındaki Payı
Güney Afrika	88,3	%86,6
Botswana	5,9	%5,8
Namibya	5,2	%5,1
Eswatini	1,8	%1,8
Lesotho	0,7	%0,7

Kaynak: ITC, 2018.

1910 yılında kurulan dünyanın en eski gümrük birliği SACU'nun entegrasyon öncesi dönemine ilişkin ihracat rakamlarına ulaşamadığı için verilerin 5 ülke için de bulunduğu

1980 yılından sonraki dönem çalışmada ele alınmaktadır. SACU için yapılan ihracat yakınsama analizinin sonuçları Tablo 36’da verilmektedir:

Tablo 36. SACU Üyesi Ülkelerde (1980-2016) Yakınsama

	SACU (1980-2016)	-0,452	-6,1195
• Küme 1	Lesotho, Namibya, Eswatini	0,201	1,104
• Küme Dışı	Botswana, Güney Afrika	-0,573	-21,529

Dünyanın aktif en eski gümrük birliği olan SACU’da birlik genelinde herhangi yakınsama ya da ıraksama süreci gözlemlenmemektedir. Bununla birlikte Lesotho, Namibya ve Eswatini arasında koşullu yakınsamanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Botswana ve Güney Afrika birlik içindeki ihracat yakınsama sürecine dahil olamamaktadırlar.

Yukarıda verilen sonuçlar dikkate alındığında genel olarak elde edilen çıktı değişmemektedir. Tüm ekonomik entegrasyonlar için ekonomik entegrasyonlar ile ülkeler arasında ihracatta koşullu yakınsamanın olduğu görülmekteyken entegrasyonlardaki güçlü ülkelerin herhangi bir alt kümeyle dahil olmadığı görülmektedir. Bu nedenden ötürü işlevsel olarak etkin olan entegrasyonlarda ekonomik olarak güçlü ülkelerin ihracat açısından yeteri düzeyde entegrasyondan fayda sağlamadığı söylenebilir. Buna ek olarak entegrasyon öncesinde ise herhangi bir ihracat yakınsamasının birinci dönem analizleri yapılan entegrasyonlar için olduğu söylenemez. Ayrıca yapılan analizler kapsamında merkez ülkelere nazaran çevre ülkelerin ihracat açısından yakınsadıkları da görülmektedir.

Çalışmanın başında verilen hipotezlerin de test edilmesini sağlayan yakınsama modelinin sonuçlarına göre bulgular şu şekildedir:

H1: Ekonomik entegrasyonlar üye ülkelerin ihracatlarını birbirlerine yakınsamaktadır.

- Sıfır hipotez $H_0 : t_{skor} \leq -1,65$ ’in reddedilmesi beklenmekte ve ulaşılan katsayının da pozitif olması istenmektedir. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında entegrasyon üyesi olan ülkelerin çoğunda ülkelerin ihracatları birbirlerine yakınsamaktadır. Ancak entegrasyon dahilindeki tüm üye ülkelerin birlikte ihracatlarının yakınsaması sıfır hipotez olarak kabul edilirse H1 hipotezi reddedilecektir.

H2: Bulunduğu coğrafyaya göre ekonomik entegrasyon üyesi ülkelerdeki ihracat yakınsaması farklılaşmaktadır.

- Ekonomik entegrasyona üye olan ülkeler farklı coğrafyalarda yer alsalar dahi tüm entegrasyonlarda ihracat yakınsamasının koşullu olarak gerçekleşmekte olduğu alternatif hipotez yardımıyla $H_1 : t_{skor} > -1,65$ olarak bulunmakta ve bu durum coğrafyaya göre farklılık arz etmemektedir. Bu sebepten ötürü H2 hipotezi reddedilmektedir.

H3: Entegrasyon safhalarına göre üye ülkelerin ihracatlarını yakınsama hızları değişmektedir.

- Farklı entegrasyon saflarındaki ülke grupları çalışmada incelemişse de entegrasyon düzeylerine göre ülke ihracatlarındaki yakınma hızlarının değişmediği görülmekte ve H3 hipotezi reddedilmektedir. $H_1 : t_{skor} > -1,65$ olsa dahi katsayının 2'den büyük olup olmaması yakınsama hızını göstermektedir. Bu duruma ilişkin olarak AB içindeki Malta ve Güney Kıbrıs ihracat yakınsamasının mutlak olduğu (katsayı > 2) ve bu sebeple AB'nin diğer entegrasyonlara nazaran ihracat yakınsaması açısından farklılaştığı belirtilebilir.

H4: Entegrasyondaki üye sayısına bağlı olarak ihracat yakınsama hızı farklılık göstermektedir.

- Her ekonomik entegrasyonun üye sayısı değişiyor olsa da yakınsama hızı katsayısının Malta ve Güney Kıbrıs dışında 2'nin altında kalarak yalnızca koşullu yakınsamanın olması H4 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

H5:Üye ülkelerin gelirlerine göre ihracattaki yakınsama hızı değişkenlik göstermektedir.

- Sonuçlar dikkate alındığında entegrasyonlar içinde zengin olan kimi ülkelerin kümelerine dâhil olmadığı ve ihracat yakınsamasının gerçekleşmediği görülmektedir. Bu nedenden dolayı H5 hipotezi reddedilememektedir.

H6: Ekonomik entegrasyona üye olan ülkelerin ihracat yakınsamalarının üyelik öncesi ve üyelik sonrası döneme göre farklılaşmaktadır.

- Üyelik öncesinde ihracat yakınsaması entegrasyon ülkelerinde görülmemekle beraber entegrasyon sonrasında üye ülkelerin bazılarında ihracat için koşullu yakınsamanın olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Böylece H6 hipotezi reddedilememektedir.

H7: Ekonomik entegrasyonlarda üye ülkeler arasında ihracat rakamları göz önünde bulundurulduğunda kümeleşme bulunmaktadır.

- Ekonomik entegrasyon üyesi olan ülkeler kendi aralarında çeşitli gruplara ayrıldıktan sonra entegrasyonda ihracat yakınsaması ortaya çıkmaktadır. Oysa kümelerle ayrılmadan önce $H_0 : t_{skor} \leq -1,65$ hipotezi reddedilememektedir. Ancak çalışmada kullanılan yakınsama modelinin kümeleşmeye izin vermesi sayesinde bazı ülke grupları oluşmakta ve alternatif hipotezin $H_1 : t_{skor} > -1,65$ kabul edilmesi ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bu durum dikkate alındığında H7 hipotezi reddedilememektedir.

Elde edilen sonuçlar dahilinde uluslararası ekonomik entegrasyonların tümüyle ihracata katkı sağlamadığı söylenemez. Entegrasyon öncesi duruma göre entegrasyon sonrasında birlikler içerisinde ihracat açısından bir yakınsama sürecinin olduğu görülmektedir.

Her bir ekonomik entegrasyon safhasının bir diğerine göre ihracat yakınsaması açısından üstünlük kurduğu görülmemekle beraber ülke gruplarının oluşumunda entegrasyonlar içinde çeşitli gruplaşmaların olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca entegrasyonlardaki yakınsamanın mutlak yakınsamadan ziyade incelenen bütün entegrasyon modelleri için koşullu yakınsama sürecini izledikleri de yakınsama modeli sonucunda elde edilen bir

başka önemli noktadır. Son olarak detaylı şekilde verilen hipotez testlerinin değerlendirilmesi ihracat yakınsaması modelinin sonuçları neticesinde elde edilmektedir. Özellikle birlikler içindeki güçlü ülkeler diğer ülke gruplarından ayrılmakta ve hiçbir gruba dâhil olmamaktadırlar.

Yukarıda testi gerçekleştirilen hipotezler dikkate alındığında reddedilen hipotezlerin nedenlerine yönelik olarak şu ifadeler öne sürülebilir. Öncelikle farklı coğrafyalarda etkinin değişmemesinin temel sebebi (Malta-Güney Kıbrıs haricinde) her bir ekonomik entegrasyon içindeki diğer ülkelere göre güçlü ve yüksek gelirli ülkelerin olmasıdır. Küresel ekonominin yaygın etkisi ekonomik entegrasyonlar içinde de görülebilmektedir. Diğer taraftan ekonomik entegrasyonlardaki yakınsayan alt-grupların ya benzer geçmişe ya da benzer ekonomik şartlara sahip olduğu görülmektedir. Ancak kimi ülkelerin bu tarz ortak noktaya sahip olmadan ihracat açısından yakınsamaları ekonomik entegrasyonun ihracat yakınsaması üzerindeki etkisi olarak yorumlanabilir çünkü unutmamalıdır ki bu ülkeler bir ekonomik entegrasyonun parçası oldukları için çalışmaya konu olmaktadır. Buna ek olarak farklı ekonomik entegrasyon safhalarında ülkelerin ihracatlarındaki yakınsamanın farklılaşmaması da yine entegrasyonlardaki yüksek gelirli ülke(ler) ile diğer üye ülkeler arasındaki farkın kapanmaması olarak görülebilir. Ayrıca, ekonomik entegrasyonlardaki üye sayısının çok ya da az olması ilgili yapı içindeki ülkeler arasındaki bağ üzerinde etkili değildir çünkü ülkeler, global ticaretten aldıkları payı entegrasyon ölçeğinden ziyade bireysel olarak artırmayı öncelemektedirler. Bununla birlikte AB'nin ekonomik entegrasyon olarak en ileri safhada olması ve gelir eşitsizliğinin diğer entegrasyonlara göre daha az olması Malta-Güney Kıbrıs mutlak ihracat yakınsaması gibi bir durumun çıkmasını sağlamış olabilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada ekonomik entegrasyonların üye ülkeler üzerindeki ihracatları üzerindeki etkisi yakınsama modeli yardımıyla tahmin edilmektedir.

Ekonomik açıdan ülkeler kazançlarını artırmak adına kaynaklarını etkin kullanmaya çalışırlar. Bu sebepten ötürü serbest ticaretin önünü açan gelişmeler özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletler tarafından desteklenmiştir. Küresel ölçekte 2017 sonunda yapılan ihracatın toplam tutarı 18 trilyon \$ seviyesindedir. Her ne kadar gelişmiş ülkeler bu ihracatın en üst sıralarında yer alıyor olsa da gelişmekte olan ülkeler de ihracat hacimlerini giderek artırmaktadırlar. Çalışmada ele alınan ülkelerin toplam mal ve hizmet üretiminin de yaklaşık olarak %56'sını oluşturduğu kabul edilirse gerek ihracat açısından gerekse ekonomik büyüklük açısından çalışmanın dünyanın önemli bir kısmını kapsadığı görülebilir.

Uluslararası ticaretin uluslar üstü bir hüviyete bürünmesi adına 23 ülkenin kuruculuğunu üstlendiği GATT'ı imzaladılar. 1995 yılına kadar yürürlükte kalan GATT bu yıldan itibaren DTÖ olarak çalışmalarına devam etti. Ancak DTÖ'nün çalışmalarının istenilen etkinlikte olmaması ve 164 üyesinin bulunması kurumda hızlı kararlar almasına ve bunların uygulanmasına engel teşkil etmekteydi. Nitekim özellikle 1990'lı yılların ardından ekonomik entegrasyonlar dünya genelinde ivmelenmesini artırmıştır.

Ekonomik entegrasyonlara üye olan ülkeler kendi piyasalarını korumanın yanında ticaretin artırılmasını da desteklemektedirler. Bununla beraber özellikle son dönemde görülen ulusal çıkarların korunmasına yönelik gelişmiş devletlerin atmış olduğu adımlar (örneğin BREXIT süreci), ekonomik entegrasyonlardaki bir ayrışmayı beraberinde getirebilir.

Yapılmış olan bu çalışmanın temel sorusu:

“Ekonomik entegrasyonlar, entegrasyona üye tüm ülkelerin ihracatlarını birbirlerine yakınsamakta mıdır?”

Ekonomik entegrasyonların temel amaçları arasında üye ülkelerin ticaretlerini artırmak ve aralarındaki ticari engellerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Bu sebepten ötürü üye ülkeler arasındaki ihracat hacimlerinin entegrasyonla beraber artması ve birlikte hareket etmesi beklenir.

İfade edilen nedenlerden ötürü ekonomik entegrasyonların ülkeler açısından ihracatlarına etki edip etmemesi yakınsama modeliyle analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda:

- Entegrasyonların üye ülkelerin ihracatlarını birbirlerine yakınsar mı?
- Entegrasyonların bulunduğu coğrafyaya göre ekonomik entegrasyon üyesi ülkelerdeki ihracat yakınsaması farklılaşır mı?
- Entegrasyon seviyesine bağlı olarak üye ülkelerin ihracatlarını yakınsama hızları değişir mi?
- Entegrasyona üye olan ülkelerin sayısının artması ihracat yakınsamasını etkiler mi?
- Entegrasyondaki üye ülkelerin gelir seviyelerinin farklılaşması ihracattaki yakınsama hızını da değiştirir mi?

- Entegrasyona üye olan ülkelerin ihracat yakınsamaları üye olmadan önceki döneme göre farklılaşır mı?
- Ekonomik entegrasyon üyesi olan ülkeler kendi aralarında ihracat yakınsaması açısından kümeleşmekte midir?

Yukarıda yer alan sorulara bu çalışma kapsamında cevaplar aranmış olup yapılan analiz sonucunda entegrasyonlardaki ihracat yakınsamasına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmada ele alınan entegrasyonlar buldukları coğrafya, ekonomik entegrasyon safhası, entegrasyona üye olan ülke sayısı ve kişi başına düşen gelir açılarından birbirlerinden farklılaşmaktadır. Nitekim belirtilen hususlar Tablo 37’de detaylı olarak verilmektedir:

Tablo 37. Çalışmada Yer Alan Entegrasyonların Genel Görünümü

Entegrasyonlar	Bulunduğu Coğrafya	Kişi Başına Düşen Ortalama Gelir (Bin \$)	İhracat Miktarı (Trilyon \$)	Entegrasyon İçinde İhracat Miktarı (Trilyon \$)	Küresel Ticaretten Aldığı Pay	Toplam İhracattaki Ortakların Payı
AB -28	Avrupa	32	5,2	3,3	%32,5	%63
AFTA	Asya	17	1,1	0,273	%6,8	%25
MERCOSUR	Güney Amerika	10,5	0,287	0,037	%1,8	%13
NAFTA	Kuzey Amerika	35,6	2,2	1,1	%13,75	%50
SACU	Afrika	4	0,088	0,014	%0,55	%16

Dünya ticaretinin yaklaşık %55’ini yapan 5 ekonomik entegrasyondan AB için yapılan analiz dönemsel olarak diğer entegrasyonlara nazaran farklılık göstermektedir. AB-15 için yapılan ilk analizde birliğin 15 üyesi olmadan önceki dönemi ele alınmış olup ihracat açısından bir iraksama sürecinin yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak 15 ülkenin genel olarak olmasa bile ekonomik entegrasyon sonrasında çeşitli kümelerde ihracatları açısından yakınsadığı görülmüştür. Bununla birlikte AB içindeki en güçlü ekonomi olarak görülen Almanya, diğer AB üyesi ülkelerin oluşturduğu herhangi bir kümeye dâhil değildir. AB’nin 2004 yılındaki genişlemesiyle çoğunluğu SSCB’den ayrılan yeni üyeler birliğe kabul edildiler. AB-25 olarak adlandırılan bu grup için yapılan ihracat yakınsaması modelinde birliğin genelinde ine ihracat yakınsaması olmamakla beraber 6 ülke kümesinin ihracatlarının birbirine yakınsadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Küme dışında ise Almanya ile beraber Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Hollanda ve Belçika gibi ihracat hacmi yüksek olan ülkeler kalmıştır. Birliğin ekonomik olarak daha düşük seviyedeki ülkeleri kabul etmesi ihracat yakınsaması açısından büyük ülkeler için istenilen ivmelenmeyi sunamamaktadır. AB’ye sonradan katılan Bulgaristan ve Romanya’nın da analize dâhil edilmesiyle sonuç genel hatlarıyla değişmemekte ancak İtalya ve Birleşik Krallık’ın bir küme olarak

ihracatları koşullu bir şekilde yakınsamaktadır. Buna ek olarak Romanya AB’de ihracat açısından Portekiz ve Finlandiya’nın ihracatları dikkate alındığında bu ülkelere yakınsıyor olsa da Bulgaristan için bu durum geçerli olmamakta ve kümelerin dışında kalmaktadır.

AB ile ilişkileri uzun yıllar önce başlayan Türkiye için durum birliğe 2004 yılından sonra katılanlardan farklı olarak gümrük birliği üzerinden şekillenmiştir. Türkiye’nin AB ile gümrük birliği anlaşmasını imzaladıktan sonraki dönemde AB-15 ülkeleriyle ihracat yakınsaması analiz edildiğinde Türkiye’nin İrlanda, Avusturya ve İsveç’le aynı grupta yer aldığı ve bu ekonomik ilişkinin ihracat açısından AB-15’teki dinamikleri değiştirmedeği görülmüştür.

AFTA için de benzer sonuçlara ulaşılmış olup ekonomik entegrasyon öncesinde var olan iraksama entegrasyonla birlikte koşullu yakınsamaya dönüşmüş olup birlik içinde ihracat hacimleri birbirine yakın olan Malezya ve Tayland arasında koşullu yakınsamanın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. MERCOSUR’da ise entegrasyon sonrasında koşullu yakınsama benzer ihracat düzeylerine sahip Paraguay ve Uruguay arasında gerçekleşmiştir.

Dünyanın en büyük ekonomisinin de içinde olduğu NAFTA’da ise entegrasyon öncesinde Kanada ve Meksika arasında çok güçlü olmayan bir iraksama söz konusuken entegrasyonun hayata geçmesinin ardından koşullu yakınsamanın bu iki ülke için geçerli olduğu tıpkı diğer entegrasyonlarda olduğu gibi birliğin en güçlü üyesi olan ABD’nin yakınsama kümesine giremediği sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmada ele alınan son entegrasyon modeli ise dünyadaki en eski aktif gümrük birliği olan SACU’dur. Bu entegrasyonda ise yine birliğin en güçlü ülkesi olan Güney Afrika, entegrasyondaki koşullu ihracat yakınsama sürecinden dışlanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre değerlendirilme yapıldığında yazında da benzer sonuçların olduğu görülmekte ve sonuçlar teyit edilmektedir. Blyde (2006) ve Monfort (2008) çalışmalarında gerek MERCOSUR’da gerekse AB’de ülkelerin gelir gruplarına göre ayrıştıklarını ifade etmektedirler. AB için birlik genelinde ihracat yakınsamasının olmaması Monfort vd. (2013) tarafından yapılan kişi başına düşen gelirin yakınsaması çalışmasında da görülmemiştir. Ayrıca birliğe sonradan katılan ülkeler için Borsi ve Metiu (2015) uzun vadede yakınsama açısından ayırım olduğunu ifade ederler. Diğer taraftan yakınsamanın mevcudiyeti entegrasyonlara bağlı olmayabilir. Örneğin Gersbach vd. (2013) entegrasyon haricinde dünyadaki ülkelerin ticari açıklık derecesine göre teknolojik olanaklar eğrisine yakınsadığını bulmuşlardır. Ayrıca Apergis ve Cooray (2016) gelişmekte olan ülkelerin birbirlerine yakınsadığını belirtirken herhangi bir entegrasyonu özel olarak ele almamışlardır.

Yapılan bu çalışmanın sonucunda, gelecekte ekonomik entegrasyonlarda yer alan ekonomisi güçlü olan ülkelerin entegrasyondaki rollerini artıracaklarını ya da BREXIT gibi süreçlerin devamının geleceğini söyleyebiliriz. Ayrıca ABD Başkanı D.Trump’ın da etkisiyle gelişmiş ülkelerdeki korumacılığın güçlenmesi elde edilen ihracat yakınsaması sonuçları dikkate alındığında olasıdır. Buna ek olarak ekonomik entegrasyonlara üye olan ülkelerin sayısının yüksek oranlarda (AB için 15 üyeden 25 üyeye sahip olmak) artması entegrasyon içindeki ihracat yakınsamasını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Ekonomik entegrasyonlar önümüzdeki yıllarda daha çok iki taraflı olarak entegrasyon içinde bölünebileceği gibi ülkeler entegrasyonlardan çıkarlarıyla uyuşmadığı için ayrılabilir ve kendi çıkarı için daha uygun şartlarda ikili anlaşmalar imzalayabilir. Bu sebepten ötürü ülkeler arasında sosyo-ekonomik farklılıkların çok olduğu ekonomik entegrasyonlar muhtemelen çıkar çatışması yaşayacak ve entegrasyonların ekonomik etkinliği giderek azalacaktır. Oysaki AB özelinde diğer yeni üye ülkelerle Türkiye gibi gümrük birliği imzalamış ya da daha az ülkeyi birliğe kabul etmiş olsaydı belki bugün BREXIT sürecini yaşamayabilirdi. Ayrıca gelecek dönemde bir dönem Fransa cumhurbaşkanı adayı olan Le Pen'in de planlarında olan FREXIT süreci ya da ekonomik sorunlarından dolayı ihtimaller dahilinde olan ITEXIT ile de karşılaşma olasılığını düşürmüş olabilirdi. Buna ek olarak AB'nin ekonomik olarak lokomotif olan Almanya da entegrasyon içindeki bu huzursuzluklara kayıtsız kalmayarak AB için yeni bir model oluşturabilir. Nitekim NAFTA'nın en güçlü üyesi ABD Trump'ın etkisiyle Kanada ve Meksika ile yeni bir anlaşma imzaladı. Çalışmada da vurgulanan USMCA ile ABD kendi kazancını NAFTA'ya göre artırmak istemektedir.

Diğer entegrasyonlarda ise ihracatta yakınsama durumu çok farklı olmamakla beraber güçlü ülkelerin ayrıştığı bir düzenden bahsedilebilir. Ancak elde edilen bu sonuçlarda ekonomik entegrasyonların yalnızca ihracat yakınsamasının incelendiği ve incelenen tüm entegrasyonlarda öncesine göre koşullu da olsa üye ülkeler arasında yakınsamanın sağlandığı göz ardı edilmemelidir. Yapılan bu çalışma ihracat ürün gruplarına göre olması muhtemel yakınsama modelleri için de kullanılabilir gibi entegrasyon üyesi olan ve olmayan ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik endekslerin yakınsamasına yönelik olarak da değerlendirilebilir.

Çalışma sonucunda elde edilen bir diğer yargı da ekonomik entegrasyonların entegrasyon öncesi döneme göre üye ülkeler arasında ihracatta yakınsamanın koşullu da olsa ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenden ötürü ekonomik entegrasyonların üye ülkelerin ihracat performansı açısından etkin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı. (2017). Competition Policy. Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/8-competition-policy_73_en.html . Erişim tarihi: 06.05.2019.
- Abramovitz, M. (1994). Catch-up and Convergence in the Postwar Growth Boom and After, içinde Baumol, W. J., Nelson, R. R. ve Wolff, E. N. (Ed.). *Convergence of Productivity*. Oxford: Oxford University Press.
- Adhikari, D. ve Chen, Y. (2014). Energy Productivity Convergence in Asian Countries: A Spatial Panel Data Approach. *International Journal of Economics and Finance*. 6 (7). (94-107).
- Aggarwal, V. (2006). Bilateral Trade Agreements içinde the Asia-Pacific, in Aggarwal, V. ve Urata, S. (Ed.). *Bilateral Trade Agreements in the Asia-Pacific: Origins, Evolution and Implications*. New York: Routledge Publications.
- Akkemik, K. A. (2011). Customs Union and Competitiveness of Turkish Exports in the EU Market: A Dynamic Shift-Share Analysis. *Global Journal of Emerging Market Economies*. 3(2). (247-274).
- Aldcroft, D.H. ve Ville, S. P. (1994). *The European Economy, 1750-1914: A Thematic Approach*. Manchester: Manchester University Press.
- Alesina, A., Barro, R.J. ve Tenreyro, S. (2002). Optimal Currency Areas. *National Bureau of Economic Research*. WP9072.
- Alesina, A., Spolaore, E. ve Wacziarg, R. (2000). Economic Integration and Political Disintegration. *The American Economic Review*. 90 (5). (1276-1296).
- Allison, L. (2015). *The EU, ASEAN and Interregionalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Apergis, N. ve Cooray, A. (2016). Old Wine in a New Bottle: Trade Openness and FDI Flows – Are The Emerging Economies Converging?. *Contemporary Economic Policy*. 34 (2). (336-351).
- Ardalan, K. (2017). Driving Force of Globalization: A Multi-Paradigmatic Look. *Research in International Business and Finance*. 41. 480-492.
- Arndt, S. W. (1968). On Discriminatory vs. Non-Preferential Tariff Policies. *The Economic Journal*. 78 (312). (971-979).
- Baccini, L., Dür, A., Elsig, M. ve Milewicz, K. (2011). The Design of Preferential Trade Agreements: A New Dataset in the Making. *World Trade Organization Economic Research and Statistics Division*. Staff Working Paper ERSD - 2011 - 10.
- Baier, S. L. Ve Bergstrand, J. H. (2001). The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity. *Journal of International Economics*. 53(1). (1-27).
- Bairoch, P. (1993). *Economics & World History: Myths and Paradoxes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Balassa, B.A. (1961). *The Theory of Economic Integration*. London.

- Balassa, B. A. (1974). Types of Economic Integration. *International Bank for Reconstruction and Development Staff Working Paper*. 185.
- Baldwin, R. (2016). The World Trade Organization and The Future of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*. 30 (1). (95-116).
- Baldwin, R. E. (1992). Measuring Dynamic Gains from Trade. *Journal of Political Economy*. 100. (223-251).
- Baldwin, R. E. (1993). "A Domino Theory of Regionalism", *National Bureau of Economic Research*. WP4465.
- Baldwin, R. E. (1997). The Causes of Regionalism. *World Economy*. 20(7). (865-888).
- Baldwin, R. E. ve Jaimovich, D. (2010). Are Free Trade Agreements Contagious?. *National Bureau of Economic Research*. WP16084.
- Baldwin, R. E. ve Martin, P. (1999). Two Waves of Globalisation: Superficial Similarities, Fundamental Differences. *National Bureau of Economic Research*. 6904. (1-33).
- Baldwin, R. E. ve Wyplosz, C. (2009). *The Economics of European Integration*. London: McGraw-Hill Education.
- Balkır, C. (2016). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama, AB ve Dünya Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in A Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*. 106. (407 – 443).
- Baumol, W. J. (1986). Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show. *American Economic Review*. 76. (1072-1085).
- Ben-David, D. (1996). Trade and Convergence Among Countries. *Journal of International Economics*. 40. (279-298).
- Ben-David, D. ve Loewy, M. B. (1998). Free Trade, Growth and Convergence. *Journal of Economic Growth*. 3. (143-170).
- Bernard, A. B. ve Durlauf, S. N. (1996). Interpreting Tests of the Convergence Hypothesis. *Journal of Econometrics*. 71. (161-173).
- Berglas, E. (1979). Preferential Trading Theory: The n Commodity Case. *Journal of Political Economy*. 87. (315-331).
- Bhagwati, J. (1971). Trade-Diverting Customs Unions and Welfare-Improvement: A Clarification. *The Economic Journal*. 81 (323). (580-587).
- Blanchard, O. (2017). *Macroeconomics*. Boston: Pearson.
- Blyde, J. S. (2006). Convergence Dynamics in MERCOSUR. *Journal of Economic Integration*. 21(4). (784-815).
- Borsi, M. T. ve Metiu, N. (2015). The Evolution of Economic Convergence in the European Union. *Empirical Economics*. 48. (657-681).

- Bowen, H.P., Munandar, H. ve Viaene, J. M. (2010). How Integrated is the World Economy?. *Review of World Economics*, 146 (3). (389-414).
- Bowles, P. ve MacLean, B. (1996). Understanding Trade Bloc Formation: The Case of The ASEAN Free Trade Area. *Review of International Political Economy*. 3(2). (319–348).
- Campos, G. L. (2016). From Success to Failure: Under What Conditions did MERCOSUR Integrate? *Journal of Economic Integration*. 31 (4). (855-897).
- Chaponniere, J. P. ve Lautier, M. (2016). By Chance or by Virtue? The Regional Economic Integration Process in Southeast Asia, içinde Jetin, B. ve Mikic, M. (Ed.) *ASEAN Economic Community: A Model for Asia-wide Regional Integration*. London: Palgrave Macmillan.
- Charles, A., Darne, O. ve Kim, J. H. (2011). Small sample properties of alternative tests for margintale difference hypothesis. *Economic Letters*. 110. (151-154).
- Cherodian, R. ve Thirlwall, A. P. (2015). Regional Disparities in Per Capita Income in India: Convergence or Divergence?. *Journal of Post Keynesian Economics*. 37 (3). (384-407).
- Cheung, Y.W., Yiu, M. S. ve Chow, K. K. (2008). Measuring Economic Integration: The Case of Asian Economies. *BIS Paper Series*. 42.
- Chia, S. Y. (2011). Association of Southeast Asian Nations Economic Integration: Developments and Challenges. *Asian Economic Policy Review*. 6. (43-63).
- Choi, J. Y. ve Yu, E.S.H. (1984). Customs Unions under Increasing Returns to Scale. *Economica*. 51(202). (195-203).
- Cobbe, J. H. (1980). Integration Among Unequals: The Southern African Customs Union and Development. *World Development*. 8. (329-336).
- Cooper, C. A. ve Massell, B. F. (1965a). Towards a General Theory of Custom Unions for Developing Countries. *Journal of Political Economy*. 73 (5). (461-476).
- Cooper, C. A. ve Massell, B. F. (1965b). A New Look at Customs Union Theory. *Economic Journal*. 75 (300). (742-747).
- Corden, W.M. (1972). Economies of Scale and Customs Union Theory. *Journal of Political Economy*. 80 (3). (465-475).
- Crafts, N. ve Toniolo, G. (1996). Postwar Growth: An Overview içinde Crafts, N. ve Toniolo, G. (Ed.). *Economic Growth in Europe Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crucini M. J. ve Kahn J. (1996). Tariffs and Aggregate Economic Activity: Lessons From The Great Depression. *Journal of Monetary Economics*. 38. (427-467).
- Cuaresma, J. C. ve Roser, M. (2012). Borders Redrawn: Measuring The Statistical Creation of International Trade. *The World Economy*. 35(7). (946-952).

- Cyrus, T. (2004). Does Convergence cause trade, or Does Trade Cause Convergence?. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 13(4). (397-418).
- Dabrowski, M. (2010). The Global Financial Crisis: Lessons for European Integration. *Economic Systems*. 34(1). (38-54).
- Daudin, G., Morys, M. ve O'Rourke, K. H. (2008). Globalization, 1870-1914. *Institute for International Integration Studies*. 250. (1-34).
- De Hoyos, R. E. ve Iacovone, L. (2013). Economic Performance under NAFTA: A Firm-Level Analysis of The Trade-Productivity Linkages. *World Development*. 44. (180-193).
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of The American Statistical Association*. 74. (427-431).
- Doctor, M. (2007). Why Bother with Inter-regionalism? Negotiations for a European Union –MERCOSUR Agreement. *Journal of Common Market Studies*. 45 (2). (281-314).
- Doctor, M. (2013). Prospects for Deepening MERCOSUR Integration: Economic Asymmetry and Institutional Deficits. *Review of International Political Economy*. 20 (3). (515-540).
- Dollar, David, Edward N. Wolff, and William J. Baumol (1988), The Factor-Price Equalization Model and Industry Labor Productivity: An Empirical Test across Countries, içinde Robert C. Feenstra (ed.), *Empirical Methods for International Trade*. Cambridge: MIT Press.
- Du, K. (2017). Econometric Convergence Test and Club Clustering Using Stata. *The Stata Journal*. 17(4). (882-900).
- Dura, C., Atik, H. ve Dumrul, C. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Durlauf, S. N. (1996). On the Convergence and Divergence of Growth Rates. *The Economic Journal*. 106 (437). (1016-1018).
- Dünya Bankası. (2018). Deep Trade Agreements. Erişim Adresi: <http://data.worldbank.org/data-catalog/deep-trade-agreements>. Erişim Tarihi: 05.06.2018.
- El-Agraa, A. M. (1989). *The Theory and Measurement of International Economic Integration*. New York: Palgrave Macmillan.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J. ve Stock, J. H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*. 64 (4). (813-836).
- Erken, H., Hayat, R., Prins, C., Heijmerikx, M. ve Vreede I. (2018). Measuring the Permanent Costs of Brexit. *National Institute Economic Review*. 244. (46-55).
- Ertürk, E. (2006). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*. Bursa: Alfa Aktüel.

- Estevadeordal, A., Freund, C. ve Ornelas, E. (2008). Does Regionalism Affect Trade Liberalization toward Nonmembers? *The Quarterly Journal of Economics*. 123(4). (1531-1575).
- Ethier, W. J. (1998). The New Regionalism. *The Economic Journal*. 108 (July). (1149-1161).
- European Union (2018). The Euro. Erişim Adresi: https://europa.eu/european-union/about-eu/money/euro_en . Erişim tarihi: 01.09.2018.
- Evans, P. ve Karras, G. (1996). Convergence Revisited. *Journal of Monetary Economics*. 37. (249-265).
- Foroutan, F. (1998). Does Membership in a Regional Preferential Trade Arrangement Make a Country More or Less Protectionist?. *World Economy*. 21(3). (305-336).
- Frankel, J. A. (1999). No Single Currency Regime is Right for All Countries or at All Times. *National Bureau of Economic Research*. WP5700.
- Freund, C. (2017). Trump's Confrontational Trade Policy. *Intereconomics*. 52 (1). (63-64).
- Fukuda, S. ve Toya, H. (1995). Growth Theories in Light of the East Asian Experience, içinde Ito, T. ve Krueger, A. O. (Ed.). *Conditional Convergence in East Asian Countries: The Role of Exports in Economic Growth*. Chicago: Chicago University Press.
- Galor, O. (1996). Convergence? Inferences from Theoretical Models. *The Economic Journal*. 106 (437). (1056-1069).
- Gandolfo, G. (2014). *International Trade Theory and Policy*. Berlin: Springer.
- Gaulier, G. (2003). Trade and Convergence: Revisiting Ben-David. *CEPII Working Paper*. 2003-06.
- Gehrels, Franz. (1956/57). Customs Union from a Single-Country Viewpoint. *The Review of Economic Studies*. 24 (1). (61-64).
- Gersbach, H., Schneider, M. T. ve Schneller, O. (2013). Basic Research, Openness, and Convergence. *Journal of Economic Growth*. 18. (33-68).
- Gibb, R. (1997). Regional Integration in Post-Apartheid Southern Africa: The Case of Renegotiating The Southern African Customs Union. *Journal of Southern African Studies*. 23 (1). (67-86).
- Giersch, H. (1973). On the Desirable Degree of Flexibility of Exchange Rates. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 109(2). (191-213).
- Giles, D.E.A. ve Stroomer, C. N. (2006). Does Trade Openness Affect The Speed of Output Convergence? Some Empirical Evidence. *Empirical Economics*. 31. (883-903).
- Hall, S. G., Robertson, D. ve Wickens, M. R. (1992). Measuring Convergence of the EC Economies. *The Manchester School*. 60. (99-111).

- Hammouda, H. B., Karingi, S. N., Njuguna, A. E. ve Jallab, M. S. (2009). Why Doesn't Regional Integration Improve Convergence in Africa?. *African Development Bank*. (291-327).
- Heiduk, G. S. ve Zhu, Y. (2009). EU-ASEAN: Facing Economic Globalization, içinde Welfens, P.J.J. vd. (Ed.) *The Process of Economic Integration in ASEAN +3: From Free Trade Area to Monetary Cooperation or Vice Versa?* Berlin: Springer.
- Higgins, M. J., Levy, D. ve Young, A. (2006). Growth and Convergence Across The United States: Evidence from Country-Level Data. *Review of Economics and Statistics*. 88 (4). (671-681).
- Hilmarsson, H. (2017). Should Iceland Seek European Union and Euro Area Membership? *Regional Formation and Development Studies*. 1(21). (53-67).
- Hine, R. C. (1992). Regionalism and Integration of the World Economy. *Journal of Common Market Studies*. 30(2). (115-123).
- Horn, H., Mavroidis, P.C. ve Sapir, A. (2010). Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements." *The World Economy*. 33 (11). (1565–1588).
- Horvath, J. (2003). Optimum Currency Area Theory: A Selective Review. *BOFIT Discussion Papers*. 15.
- Horvath, R. ve Komarek, L. (2002). Optimum Currency Area Theory: A Framework for Discussion about Monetary Integration. *Warwick Economic Research Papers*. 647.
- Hosny, A. S. (2013). Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature. *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*. 2(5). (133-155).
- Hussain, I. (2012). *Reevaluating NAFTA: Theory and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- İncekara, A. (1995). *Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- International Monetary Fund (IMF). (2019). World Economic Outlook April 2019. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/WEO> . Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- International Trade Center (ITC). (2018). Trade Map. Erişim Adresi: <https://www.trademap.org/Index.aspx> . Erişim tarihi: 28.06.2018.
- Irvin, D. A. and O'Rourke, K. H. (2011). The Multilateral Trading System in Historical Perspective. *University of Oxford Discussion Papers in Economic and Social History*. 92.
- Irwin, D. A. (1998). From Smoot-Hawley to Reciprocal Trade Agreements: Changing The Course of US Trade Policy in the 1930s içinde Bordo, M., Goldin, C. ve White, E.E.(Ed.), *The Defining Moment: The Great Depression and The American*

- Economy in The Twentieth Century*. (325-352). Chicago: University of Chicago Press.
- Ishiyama, Y. (1975). The Theory of Optimum Currency Areas: A Survey. *International Monetary Fund Staff Papers*. 22(2). (344-383).
- Islam, A., Salim, R. ve Bloch, H. (2016). Does Regional Integration Affect Efficiency and Productivity Growth? Empirical Evidence From South Asia. *Review of Urban & Regional Development Studies*. 28 (2). (107-122).
- Islam, N. (2003). What Have We Learnt From The Convergence Debate? *Journal of Economic Surveys*. 17 (3). (309-362).
- Johnson, H. G. (1965). An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining and the Formation of Custom Unions. *Journal of Political Economy*. 73 (3). (256-283).
- Jovanovic, M. N. (2005). *The Economics of European Integration: Limits and Prospects*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kaplan, Z. (2011). Regional Integration Agreements and Their Impacts on Third Countries. *Balikesir University Social Sciences Institute Journal*. 14(26). (133-144).
- Karaalp, H. S. ve Erdal, F. (2012). Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı? Türkiye için Bir Beta Yakınsama Analizi. *Ege Akademik Bakış*. 12 (4). (475-486).
- Kemp, M. C. (1969). *A Contribution to the General Equilibrium Theory of Preferential Trading*. Amsterdam.
- Kemp, M. C. ve Wan, H. Y. (1976). An Elementary Proposition Concerning the Formation of Customs Unions. *Journal of International Economics*. 6 (1). (95-97).
- Kenen, P.B. (1969). The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View, içinde Mundell, R.A. ve Swoboda, A.K. (Ed.) *Monetary Problems of the International Economy*. Chicago: Chicago University Press.
- Kim, S. (1998). Economic Integration and Convergence: U.S. Regions, 1840-1987. *The Journal of Economic History*. 58 (3). (659-683).
- Kindleberger, C. P. (1963). European Economic Integration and the Development of a Single Financial Center for Long-Term Capital. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 90. (189-210).
- Krauss, M. B. (1972). Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey. *Journal of Economic Literature*. 10 (2). (413-436).
- Krishna, P. ve Bhagwati, J. (1994). Necessarily Welfare-Enhancing Customs Unions with Industrialization Constraints: A Proof of the Cooper-Massell-Johnson-Bhagwati Conjecture. *Columbia University Discussion Paper Series*. 694.
- Krueger, A. O. (1995). Free Trade Agreements Versus Customs Unions. *National Bureau of Economic Research*. WP5084.

- Krugman, P. (1990). Policy Problems of a Monetary Union içinde De Grauwe, P. ve L. Papademos (Ed.). *The European Monetary System in the 1990s*. London: Longman.
- Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*. 99(3). (483-499).
- Krugman, P. (1995). Growing World Trade: Causes and Consequences. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1. (327-362).
- Krugman, P., Obstfeld, M. ve Melitz, M. J. (2018). *International Economics Theory and Policy*. UK: Pearson.
- Kwan, C.H. (1998). The Theory of Optimum Currency Areas and the Possibility of Forming a Yen Bloc in Asia. *Journal of Asian Economics*. 9(4). (555-580).
- Laine, C. R. (1995). The Herfindahl-Hirschman Index: A Concentration Measure Taking the Consumer's Point of View. *The Antitrust Bulletin*. 40(2). (423-432).
- Lampe, M. (2011). Explaining Nineteenth-Century Bilateralism: Economic and Political Determinants of The Cobden–Chevalier Network. *Economic History Review*. 64 (2). (644-668).
- League of Nations. (1940). *1939/1940 Statistical Year Book of The League of Nations*. Geneva.
- Lenz, T. (2012). Spurred Emulation: The EU and Regional Integration in MERCOSUR and SADC. *West European Politics*. 35. (155–173).
- Lipsey, R. G. (1957). The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare. *Economica*. 24 (93). (40-46).
- Lipsey, R. G. (1957). The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare. *Economica*. 24. (40-46).
- Lipsey, R. G. (1960). The Theory of Customs Unions: A General Survey. *The Economic Journal*. 70. (496-513).
- Lipsey, R. G. ve Lancaster, K. (1956/57). The General Theory of Second Best. *The Review Of Economic Studies*. 24 (1). (11-32).
- Lloyd, P. J. (2005). What is a Single Market? An Application to the Case of ASEAN. *ASEAN Economic Bulletin*. 22(3). (251-265).
- Love, P. ve Lattimore R. (2009). *International Trade: Free, Fair and Open?*. Paris: OECD Publishing.
- Mace, G. (2007). *Regionalism and the State*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Machlup, F. (1977). *A History of Thought on Economic Integration*. London: The Macmillan Press.
- Maddison, A. (2005). *Growth and Interaction in the World Economy*. Washington: The AEI Press.

- Malhotra, R. ve Malhotra, D. K. (2009). Evaluating The Efficiency of European Union Integration. *International Journal of Commerce and Management*. 19(3). (233-252).
- Malmquist, S. (1953). Index Numbers and Indifference Surfaces. *Trabajos de Estadística*. 4. (209–242).
- Mankiw, N. G., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 107. (407 – 438).
- Mansfield, E. D. ve Milner, H. V. (1999). The New Wave of Regionalism. *International Organization*. 53(3). (589-627).
- Mansfield, E. D.ve Milner H.V. (1999). The New Wave of Regionalism. *International Organization*. 53 (3). (589-627).
- Marelli, E. ve Signorelli, M. (2017). *Europe and the Euro*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Maudos, J., Pastore, J. M. ve Seranno, L. (1999). Economic Integration, Efficiency and Economic Growth: The European Union Experience. *Applied Economic Letters*. 6 (6). (389-392).
- McKinnon, R. (1963). Optimum Currency Areas. *American Economic Review*. 53(4). (717-725).
- Meade, J. E. (1955). *The Theory of Customs Unions*. Amsterdam: North Holland.
- Meade, J. E. (1956). *The Theory of International Economic Policy, Volume II, Trade and Welfare*. New York: Oxford University Press.
- Meissner, K. L. (2017). MERCOSUR, içinde Krapohl, S. (Ed.) *Regional Integration in Global South*. New York: Palgrave Macmillan.
- Melitz, J. (1995). The Current Impasse in Research on Optimum Currency Areas. *European Economic Review*. 39(3-4). (492-500).
- Melvin, J. R. (1969). Comments on the Theory of Customs Unions. *The Manchester School*. 37 (2). (161-168).
- Michalopoulos, C. ve Tarr, D. (2004). Are Customs Unions Economically Sensible in the Commonwealth of Independent States. *World Bank Working Papers*. 111778.
- Milutinović, S. (2016). The Effects of International Trade on Income Convergence of The European Union Member States. *Industrija*. 44(2). (7-22).
- Mishra, V. ve Smyth, R. (2014). Convergence in Energy Consumption Per Capita Among ASEAN Countries. *Energy Policy*. 73. (180-185).
- Mkenda, B. K. (2001). Is East Africa an Optimum Currency Area? *Working Papers in Economics*. 41.
- Monfort, P. (2008). Convergence of EU Regions Measures and Evolution. *European Union Regional Policy Working Papers*. 01/2008.

- Monfort, M., Cuestas, J. C. ve Ordóñez, J. (2013). Real Convergence in Europe: A Cluster Analysis. *Economic Modelling*. 33. (689-694).
- Mongelli, F. P. (2002). "New" Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling Us?. *ECB Working Paper Series*. 138.
- Mongelli, F. P. (2008). European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory. *Economic and Financial Affairs*. 302.
- Morales, I. (2008). *Post-NAFTA North America: Reshaping the Economic and Political Governance of a Changing Region*. New York: Palgrave Macmillan.
- Mosley, P. (1978). The Southern African Customs Union: A Reappraisal. *World Development*. 6 (1). (31-43).
- Mundell, R. A. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*. 51(4). (657-665).
- Muuka, G. N. ve Mwenda, K. K. (2006). Integration of Capital Markets in Eastern and Southern Africa, içinde Kyambalesa, H. ve Houngnikpo, M. C. (Ed.) *Economic Integration and Development in Africa*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Myrdal, G. (1956). *An International Economy, Problems and Prospects*. New York.
- Nesadurai, H. E. S. (2003). *Globalization, Domestic Politics and Regionalism: The ASEAN Free Trade Area*. London: Routledge.
- Ng, S. ve Perron, P. (1995). Unit Root Tests in ARMA Models with Data-Dependent Methods for the Selection of the Truncation Lag. *Journal of the American Statistical Association*. 90 (429). (268-281).
- O'Brien, D. (1976). Customs Unions: Trade Creation and Trade Diversion in Historical Perspective. *History of Political Economy*. 8. (540-563).
- O'Rourke, K. H. (1999). Economic Integration and Convergence. *Journal of Economic Integration*. 14(2). (133-168).
- O'Rourke, K. H., Daudin, G. and De La Escosura, L. P. (2008). Trade and Empire, 1700-1870. *Documents de Travail de l'OFCE*. 24.
- Office of the United States Trade Representation (USTR). (2018). United States-Mexico-Canada Agreement Text. Erişim Adresi: <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/united-states-mexico>. Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Ottaviano, G., Pessoa, J. P., Sampson, T. ve Reenen, J. (2014). The Costs and Benefits of Leaving The EU. *CFS Working Paper Series*. 472.
- Özer, I. (2007). Optimum Para Alanları Teorisi. *Sosyo Ekonomi*. 2007-1. (77-98).
- Özgül, S. ve Karadağ, M. (2015). Regional Convergence in Turkey Regarding Welfare Indicators. *Sosyoekonomi*. 23 (24). (38-50).
- Palma, W. (2016). *Time Series Analysis*. New Jersey: Wiley.

- Panagariya, A. (1980). Variable Returns to Scale in General Equilibrium Theory Once Again. *Journal of International Economics*. 10 (4). (499-526).
- Parasız, İ. ve N. Ekren. (2013). *Uluslararası İktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pehlivan, G. G. ve Utkulu, U. (2015). *Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Pera, J. (2017). A two-speed Europe – A Risk of Total Disintegration, or An Opportunity for the Development of the European Union? An Attempt at a Projection. *Przeegląd Politologiczny*. 4. (21-34).
- Phillips, P. C. ve Sul, D. (2007). Transition Modeling and Econometric Convergence Tests. *Econometrica*. 75(6). (1771-1855).
- Phillips, P. C. ve Sul, D. (2009). Economic Transition and Growth. *Journal of Applied Econometrics*. 24(7). (1153-1185).
- Pomfret, R. (1986). The Theory of Preferential Trading Arrangements. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 122(3). (439-465).
- Ravenhill, J. (1995). Economic Cooperation in Southeast Asia. *The Regents*.
- Ravenhill, J. (2011). *Global Political Economy*. New York: Oxford University Press.
- Rey, S. J. ve Montouri, B. D. (1998). US Regional Income Convergence: A Spatial Econometric Perspective. *Regional Studies*. 32(2). (143-156).
- Rieder, R. (2006). Playing Dominoes in Europe: An Empirical Analysis of the Domino Theory for the EU, 1962-2004. *HEI Working Paper Series*. 11/2006.
- Rivera-Batiz, L. ve Romer, P. M. (1991). Economic Integration and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 106(2). (531-555).
- Rodrik, D. (2000). How Far Will International Economic Integration Go?. *Journal of Economic Perspectives*. 14(1). (177-186).
- Rose, A. K. (2000). A Review of Some of the Economic Contributions of Robert A. Mundell, Winner of the 1999 Nobel Memorial Prize in Economics. *Scandinavian Journal of Economics*. 102(2). (211-222).
- Rueda-Junquera, F. (2006). European Integration Model: Lessons for the Central American Common Market. *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*. 6(4).
- Ruta, M. (2017). *Preferential trade agreements and global value chains: theory, evidence, and open questions*. Chapter 8 (175-189). The World Bank.
- Sachs, J. D. and Warner, A. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration, *Brooking Papers on Economic Activity*. 1. (1–118).
- Sachs, J. D. ve Warner, A. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration. *Brooking Papers on Economic Activity*. 1. (1–118).
- Sala-i-Martin, X. X. (1996). The Classical Approach to Convergence Analysis. *The Economic Journal*. 106. (1019-1036).

- Sampson, T. (2017). Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*. 31 (4). (163-184).
- Schiff, M. ve Winters, L.A. (1998). Dynamics and Politics in Regional Integration Arrangements: An Introduction
- Schnurbus, J., Haupt, H. ve Meier, V. (2017). Economic Transition and Growth: A Replication. *Journal of Applied Econometrics*. 32 (5). (1039-1042).
- Scitovsky, T. (1958). *Economic Theory and Western Europe Integration*. Londra: Routledge Publications.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sireh-Jallow, A. (2013). The Empirics of an Optimal Currency Area in West Africa. *International Journal of Economics and Finance*. 5(4). (100-108).
- Slaughter, M. J. (1997). Per Capita Income Convergence and the Role of International Trade. *National Bureau Economic Review Working paper Series*. No.5897.
- Sloman, J. (2006). *Economics*. Harlow: Pearson Education.
- Snorrason, S. T. (2012). *Asymmetric Economic Integration*. Berlin: Physica-Verlag.
- Southern African Customs Union (SACU). (2018). History of SACU. Erişim Adresi: <http://www.sacu.int/show.php?id=394>. Erişim tarihi: 10.08.2018.
- Stanisic, N. (2012). The Effects of The Economic Crisis on Income Convergence in The European Union. *Acta Oeconomica*. 62 (2). (161-182).
- Stefanova, B. M. (2018). *The European Union and Europe's New Regionalism*. Palgrave Macmillan.
- Stern, R. (2007). The Multilateral Trading System. *International Policy Center Working Papers*. 57.
- Stiglitz, J. E. (2006). *Making Globalization Work*. New York: W. W. Norton & Company.
- Taussig, F. W. (1892). Reciprocity. *Quarterly Journal of Economics*. 7. (26-39).
- Tavlas, G.S. (1994). The Theory of Monetary Integration. *Open Economies Review*, 5(2). (211-230).
- Taylor, A. M. ve Wilson, J. L. F. (2011). International Trade and Finance: Complementaries in The United Kingdom 1870–1913 and The United States 1920–1930. *Journal of International Money and Finance*. 30. (268-288).
- Tinbergen, J. (1954). *International Economic Integration*. Amsterdam.
- Togan, S. (2012). The EU-Turkey Customs Union: A Model for Future Euro-Med Integration. *MEDPRO Technical Report*. 9.
- Torrens, R. (1844). *The Budget: On Commerical and Colonial Policy*. London.

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2018). Türkiye-AB Gümrük Birliği. Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> . Erişim tarihi: 04.08.2018.
- United Nations Statistical Commission. (2009). International Trade Statistics 1900-1960. <http://unstats.un.org/unsd/trade/imts/Historical%20data%201900-1960.pdf> . Erişim Tarihi: 14.07.2018.
- Ünsal, E. M. (2005). *Uluslararası İktisat*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Urata, S. (1994). Trade Liberalization and Productivity Growth in Asia: Introduction and Major Findings. *The Developing Economies*. 32(4). (363-372).
- Valdes, R., Von Cramon-Taubadel, S. ve Engler, A. (2015). Transaction Costs and Trade Liberalization: An Empirical Perspective from the MERCOSUR Agreement. *Food Policy*. (55). (109-116).
- Vanek, J. (1965). *General Equilibrium of International Discrimination*. USA: Harvard University Press.
- VanGrasstek, C. (2013). *The History and Future of the World Trade Organization*. Geneva : WTO Publications.
- Velazquez, A. M., Santaularia, D. V. ve Soto, V. G. (2018). Mexico's Inter-Regional Inequality: A Convergent Process?. *Empirical Economics*. 1-23.
- Verico, K. (2017). *The Future of the ASEAN Economic Integration*. London: Palgrave Macmillan.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Oxford University Press.
- Volosovych, V. (2011). Measuring Financial Market Integration Over the Long Run: Is There a U-Shape?. 18-19 Şubat 2011. *Economic Studies Conference on Measuring Economic Integration*. Munich.
- Wolff, E. N. (1991). Capital Formation and Productivity Convergence over the Long Term. *American Economic Review*. 81. (565-579).
- Wonnacott, P. ve Wonnacott, R. (1981). Is Unilateral Tariff Reduction Preferable to a Customs Union? The Curious Case of the Missing Foreign Tariffs. *The American Economic Review*. 71 (4). (704-714).
- World Bank. (2018a). Merchandise Trade (% of GDP). Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/topic/trade>. Erişim tarihi: 02.07.2018.
- World Bank. (2019). World Development Indicators. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/data/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#> . Erişim Tarihi: 10.05.2019.
- World Trade Organization (WTO). (2007). *World Trade Report 2007*. Switzerland: WTO Publications.
- World Trade Organization (WTO). (2011). *World Trade Report 2011*. Switzerland: WTO Publications.

- World Trade Organization (WTO). (2016). Trade and Tariffs. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/thewto_e/20y_e/wto_20_brochure_e.pdf. Erişim tarihi: 08.07.2018.
- World Trade Organization (WTO). (2018a). World Trade Statistical Review 2017. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/wts2017_e.pdf. Erişim tarihi: 01.07.2018.
- World Trade Organization (WTO). (2018b). Evolution of RTAs, 1948 - 2018. Erişim Adresi: <http://rtais.wto.org/UI/charts.aspx> . Erişim tarihi: 30.06.2018.
- World Trade Organization (WTO). (2019a). Regional Trade Agreements and Preferential Trade Agreements. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rta_pta_e.htm. Erişim tarihi: 03.05.2019.
- World Trade Organization (WTO). (2019b). Glossary Term: Free Trade Area. Erişim Adresi: https://www.wto.org/english/thewto_e/glossary_e/free_trade_area_e.htm . Erişim tarihi: 05.05.2019.
- WTO Secretariat (2019). Physical RTAs in Force, Participation by Region. Erişim Adresi: <http://rtais.wto.org/UI/charts.aspx>. Erişim tarihi: 10.05.2018.
- Yay, G. G. (2015). *Para ve Finans: Teori – Politika*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, J., Öcal, N. ve Özyıldırım, S. (2009). Income Inequality and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Effect Analysis. *International Regional Science Review*. 32 (2). (221-254).
- Yoo, I. T. ve Kim, I. (2016). Free Trade Agreements for The Environment? Regional Economic Integration and Environmental Cooperation in East Asia. *International environmental agreements: Politics, Law and Economics*. 16(5). (721-738).
- Zaman G. ve Goschin, Z. (2017). Factors that Promote Export Convergence: A Spatial Analysis in Romania. *Romanian Journal of Regional Science*. 11(1). (1-17).
- Zuiddam, V. S. (2016). Measuring Germany's Economic Integration: A Statistical Approach. Erasmus School of Economics. Yayınlanmamış (Yüksek mi Doktora Mı?) Tezi.

ÖZGEÇMİŞ

Halil Şimdi 1987 yılında İstanbul Şişli’de doğmuştur. İlköğretimi Feriköy İlköğretim Okulu’nda tamamlayan Şimdi, lise hayatını ise Kağıthane Anadolu Lisesi’nde tamamlamıştır. Lisans eğitimini 2010 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ile Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik bölümlerini bitirerek tamamlayan Şimdi, 2012 yılından beri Sakarya Üniversitesi Uluslararası Ticaret bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.